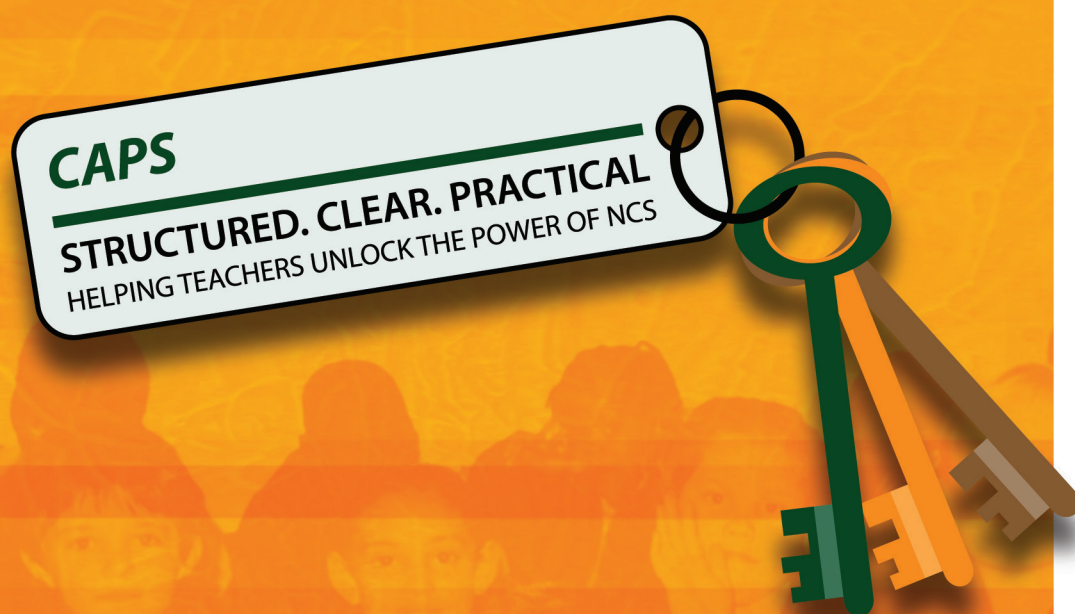


*National Curriculum Statement (NCS)*

*Curriculum and Assessment  
Policy Statement*



*Foundation Phase  
Grades R-3*



**basic education**

Department:  
Basic Education  
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA



**basic education**

Department:  
Basic Education  
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**TSHITATAMENNDE TSHA PHOḶISI TSHA KHARIKHUḶAMU  
NA U LINGA  
GIREIDI YA Ṭ-3**

**TSHIVENḶA LUAMBO LWA HAYANI**

**Department of Basic Education**

222 Struben Street  
Private Bag X895  
Pretoria 0001  
South Africa  
Tel: +27 12 357 3000  
Fax: +27 12 323 0601

120 Plein Street Private Bag X9023  
Cape Town 8000  
South Africa  
Tel: +27 21 465 1701  
Fax: +27 21 461 8110  
Website: <http://www.education.gov.za>

© 2011 Department of Basic Education

**ISBN: 978-1-4315-0406-0**

Design and Layout by: Ndabase Printing Solution

Printed by: Government Printing Works

## FOREWORD BY THE MINISTER



Our national curriculum is the culmination of our efforts over a period of seventeen years to transform the curriculum bequeathed to us by apartheid. From the start of democracy we have built our curriculum on the values that inspired our Constitution (Act 108 of 1996). The Preamble to the Constitution states that the aims of the Constitution are to:

- heal the divisions of the past and establish a society based on democratic values, social justice and fundamental human rights;
  - improve the quality of life of all citizens and free the potential of each person;
  - lay the foundations for a democratic and open society in which government is based on the will of the people and every citizen is equally protected by law; and
- build a united and democratic South Africa able to take its rightful place as a sovereign state in the family of nations.

Education and the curriculum have an important role to play in realising these aims.

In 1997 we introduced outcomes-based education to overcome the curricular divisions of the past, but the experience of implementation prompted a review in 2000. This led to the first curriculum revision: the *Revised National Curriculum Statement Grades R-9* and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* (2002).

Ongoing implementation challenges resulted in another review in 2009 and we revised the *Revised National Curriculum Statement* (2002) to produce this document.

From 2012 the two 2002 curricula, for *Grades R-9* and *Grades 10-12* respectively, are combined in a single document and will simply be known as the *National Curriculum Statement Grades R-12*. The *National Curriculum Statement for Grades R-12* builds on the previous curriculum but also updates it and aims to provide clearer specification of what is to be taught and learnt on a term-by-term basis.

The *National Curriculum Statement Grades R-12* accordingly replaces the Subject Statements, Learning Programme Guidelines and Subject Assessment Guidelines with the

- (a) Curriculum and Assessment Policy Statements (CAPS) for all approved subjects listed in this document;
- (b) *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12*; and
- (c) *National Protocol for Assessment Grades R-12*.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Angie Motshekga'.

**MRS ANGIE MOTSHEKGA, MP**  
**MINISTER OF BASIC EDUCATION**



## ZWI RE NGOMU

<b>KHETHEKANYO YA 1: U ḌIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA PHOḌISI TSHA KHARIKHUḌAMU NA U LINGA .....</b>	<b>3</b>
1.1 Siangane .....	3
1.2 Nyangaredzo.....	3
1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhūlamu ya Afrika Tshipembe .....	4
1.4 U avhela tshifhinga .....	6
1.4.1 Vhuimo ha Mutheo .....	6
1.4.2 Vhuimo ha Vhukati .....	7
1.4.3 Vhuimo ha Nṯha .....	7
1.4.4 Gireidi ya 10-12.....	8
<b>KHETHEKANYO YA 2 U ḌIVHADZA NYAMBO.....</b>	<b>9</b>
2.1 Luambo lwa Hayani Gireidi ya ṽ- 3 MarangaphanḌa .....	9
2.2 Maitele o ṯanganelanaho.....	9
2.3 Kuavhele kwa tshifhinga .....	9
2.4 U linga .....	11
2.5 U thetshesela na u amba .....	12
2.6 Tshifhinga tsha u tou fombe kha u vhala na u ṅwala .....	13
2.7 U ṅwala .....	22
2.8 Gireidi R (Gireidi ya u ṽanganedza (Gireidi ya ṽ).....	23
<b>KHETHEKANYO YA 3: PULANE DZA MAGUDISWA NA U FUNZA U ITELWA ZWIKILI ZWA LUAMBO.....</b>	<b>26</b>
3.1 Gireidi ya ṽ: TshivendḌa Luambo lwa Hayani .....	39
3.2 Gireidi ya 1: TshivendḌa Luambo lwa Hayani.....	65
3.3 Gireidi ya 2: TshivendḌa Luambo lwa Hayani.....	91
3.4 Gireidi ya 3: TshivendḌa Luambo lwa Hayani.....	117
<b>GUḌOZARI.....</b>	<b>142</b>



# KHETHEKANYO YA 1: TSHITAMENNDE TSHA PHOLISI TSHA KHARIKHUJAMU NA U LINGA TSHA LUSHAKA TSHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA 10-12

## 1.1 Siangane

*Tshitamennde tsha Kharikhujamu ya Lushaka tsha Gireidi ya 3-12 (TKL) NCS)) tshi talutshedza pholisi nga ha kharikhujamu na u linga kha miŋwaha ya u dzhena tshikolo. Gireidi ya 3 nga Tshivenda ndi Gireidi ya u Tanganedza (Gireidi ya 3).*

U itela u khwinisa kufunzele kwa kharikhujamu iyi, ho shandukiswa Tshitamennde tsha Kharikhujamu ya Lushaka hune tshanduko dza do thoma u shuma nga nwedzi wa Phando 2012. Ho bveledzwa liŋwalwa la Tshitamennde tsha Pholisi tsha Kharikhujamu na u Linga tsha Lushaka lithihi li pfeseseaho hu u itela uri thero inwe na inwe i vhe na liŋwalwa layo. Liŋwalo ili li khou ya u shuma vhuimoni ha maŋwalwa a kale ane a nga sa zwitatamennde zwa thero dzothe, Tsumbamaitete a Mbekanyamushumo ya u Guda na Tsumbamalingele a Thero u bva kha Gireidi ya 3-12.

## 1.2 Nyangaredzo

- (a) *Tshitamennde tsha Kharikhujamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya 3 - 12 (Phando 2012) tsho imela mulayo wa u guda na u funza kha zwikolo zwa Afrika Tshipembe nahone tsho imela zwi tevhelaho:*
- (i) Tshitamennde tsha Kharikhujamu na u Linga tsha Lushaka tsha thero inwe na inwe yo randelwaho;
  - (ii) Liŋwalo la pholisi, Pholisi ya Lushaka malugana na thodea dza mbekanyamushumo na u aluswa ya Tshitamennde tsha Kharikhujamu ya Lushaka Gireidi ya 3-12; na
  - (iii) Liŋwalo la pholisi, Phurothokhojo ya Lushaka ya u Linga ya Gireidi 3-12 (Phando 2012).
- (b) *Tshitamennde tsha Kharikhujamu ya Lushaka tsha Gireidi ya 3 - 12 (Phando 2012) tshi ima vhudzuloni ha zwitatamennde zwa kharikhujamu ya lushaka zwivhili zwine zwa khou shumiswa zwa zwino, zwine zwa vha*
- (i) *Tshitamennde tsha Kharikhujamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya 3 - 9, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 23406 ya 31 Shundunthule 2002, na*
  - (ii) *Tshitamennde tsha Kharikhujamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya 10 - 12, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 25545 ya 6 Tshimedzi 2003 na Nomboro 27594 ya 17 Shundunthule 2005.*
- (c) *Zwitatamennde zwa kharikhujamu zwa lushaka sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha pharathukhu ya b(i) na (ii) zwo faredza maŋwalwa a pholisi a tevhelaho ane a do shandukiswa nga zwituku nga zwituku, vhudzuloni hazwo ha shumiswa Tshitamennde tsha Kharikhujamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya 3 - 12 (Phando 2012). Tshandukiso iyi i do thoma u shumiswa nga 2012-2014.*
- (i) *Zwitatamennde zwa Thero / Sia la u Guda, Tsumbamaitete ya Mbekanyamushumo dza u Guda na Tsumbamaitete a Mbekanyamushumo dza u Linga dza Gireidi ya 3- 9 na Gireidi ya 10 -12;*
  - (ii) *Liŋwalo la pholisi, Pholisi ya Lushaka ya u linga na ndalukano dza zwikolo kha Bennde ya u Pfumbudza na Pfunzo Nyangaredzi, yo rwelwaho tari kha Ndivhadzo ya Muvhuso ya Nomboro 124 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29626 ya 12 Luhuhi 2007;*

- (iii) L̄inwalo la phol̄isi, *T̄hanziela ya N̄tha ya Lushaka (National Senior Certificate): Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF)); le la anḡadziwa kha Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 27819 ya 20 Fulwana 2005;*
- (iv) L̄inwalo la phol̄isi, *Khwinifhadzo (Adendamu) ya l̄inwalo la phol̄isi, T̄hanziela ya N̄tha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na vhagudi vha vhafolefhali, le la anḡadziwa kha Gazethe ya Muvhuso ya nomboro 29466 ya 11 Nyendavhusiku 2006, yo katelwa ngomu kha l̄inwalo la Phol̄isi la Phol̄isi ya Lushaka ya malugana na th̄oḡea dza mbekanyamaitete na u pfukela phanḡa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhul̄amu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T̄ - 12; na*
- (v) L̄inwalo la phol̄isi, *Khwinifhadzo (Adendamu) ya l̄inwalo la phol̄isi, T̄hanziela ya N̄tha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na Phurothokholo ya Lushaka ya u Linga (Gireidi T̄ - 12), sa zwe ya dzudzanyiswa zwone kha Nḡivhadzo ya Nomboro 1267 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29467 ya 11 Nyendavhusiku 2006.*
- (d) L̄inwalo la phol̄isi, *Phol̄isi ya Lushaka ya malugana na th̄oḡea dza mbekanyamaitete na u pfukela phanḡa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhul̄amu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T̄ - 12, na khethekanyo dzine dza vha kha Phol̄isi ya Kharikhul̄amu na u Linga sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndima ya 2, 3 na 4 dza heli l̄inwalo, zwi vhumba tshipiḡa tsha maga ane a fanela u tevhezwa na maimo kana zwitandadi zwa Tshitatamennde tsha Kharikhul̄amu ya Lushaka tsha Gireidi ya T̄ - 12 (Phando 2012). Ngauralo, u ya nga ha Khethekanyo 6A ya Mulayo wa Zwikolo zwa Afurika Tshipembe (Mulayo wa Vhu 84 wa 1996), i vhumba tshipiḡa tsha muteo une ngawo, Minista wa Pfunzo ya Muteo a tsha mvelelo na zwitandadi zwa fhasisa, khathihi na maitete na maga u itela u linga zwine vhagudi vha tea u zwi swikelela kha zwikolo zwa nnyi na nnyi na zwo ḡiimisaho nga zwoḡhe.*

### 1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhul̄amu ya Afrika Tshipembe

- (a) Tshitatamende tsha Kharikhul̄amu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T̄ - 12 tshi bvisela khagala zwine zwa dzhiwa sa nḡivho, vhukoni na zwa ndeme zwine zwa tea u gudiwa. Tshone i ita uri vhagudi vha wane na u shumisa nḡivho na vhukoni nga nḡila dzine dza ḡisa mbuelo matshiloni avho. Ngauralo, kharikhul̄amu i tuḡuwedza uri vhagudi vha vhe na nḡivho yo goḡombelaho ya vhupo hapo, zwi sa ambi u dzhiela fhasi kana u sathula kuhumbulele kwa mashangoḡavha.
- (b) Tshitatamende tsha Kharikhul̄amu ya Lushaka tsha Gireidi ya T̄ - 12 tshi na mishumo heyi:
- u shomedza vhagudi, zwi sa sedzi vhubvo, tshiimo tsha ikonomi na matshilisano, murafho, mbeu, tshiimo tsha mirado na th̄alukanyo, musi hu tshi netshedzwa nḡivho, vhukoni na ndeme zwa zwine zwa tea u gudiwa uri vhagudi vha khunyeledze mbidzo yavho, na u vha vhashumeli kha vhupo ha havho sa vhadzulapo vha shango lo vhofoholowaho;
  - u dzudzanya vhuswikeli kha pfunzo ya n̄tha;
  - u leludza muratho kha vhagudi u bva kha tshiimiswa tsha vhugudi u ya kha tshiimiswa tsha mushumo; na
  - u netshedza vhatholi mbonwasia yo eḡanaho na vhukoni ha mugudi.

- (c) Tshitatamende tsha Kharikhuḷamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T - 12 tsho ḡitika nga milayo i tevhelaho:
- Tshanduko ya matshilisano kha vhadzulapo: u vhona uri nangoho tshayandinganyelo ye ya vha i hone siani ḷa pfunzo yo fheliswa, vhudzuloni hayo hu dzudzanywe khonadzeo dzine dza eḡana dza pfunzo u itela zwitshavha zwoḡhe;
  - U guda nga u ḡidzhenisa khazwo na vhusedzi: u tuḡuwedza u ḡidzhenisa kha maitete a vhusedzi kha ngudo, u fhirisa u guda ha u tou netshedzwa zwo fhelaho sa yone ngoho;
  - Nḡivho ya nḡha na vhukoni ha nḡha: maimo o linganywaho a fhasisa (gumoḡuku / minimamu) a nḡivho na vhukoni zwi teaho u swikelwa kha gireidi iḡwe na iḡwe zwo tiwaho ya dovha ya ḡea maimo a nḡha a swikeleaho kha thero dzoḡhe;
  - U bvela phanḡa: zwi re ngomu na vhuvha kana zwi re mafhungoni kha gireidi iḡwe na iḡwe zwi sumbedza u bvela phanḡa u bva kha zwithu zwa tswititi u ya kha zwa tserekano;
  - Pfanelo dza vhathu, vhuḡanganyi ha vhathu, fhethuvhupo na vhulamukanyi ha matshilisano a vhathu: u dzhenisa pfunzoni maitete na maga ane a tea u tevhedzelwa malugana na vhulamukanyi ha mupo na matshilisano na pfanelo dza vhathu sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa ya Riphabuḷiki ya Afrika Tshipembe. Tshitatamennde tsha Pholḷisi tsha Kharikhuḷamu na u Linga tsha Lushaka a tshi nyefuli kana u dzhiela fhasi zwithu zwa phambano zwi no nga sa vhushayi, u sa eḡana, murafho, mbeu, luambo, miḡwaha/vhukale, vuholefhali na zwiḡwe;
  - U dzhiela nḡha kana u ḡea ndeme sisiḡeme ya nḡivho yapo: u ḡanganedza lupfumo lwa ḡivhazwakale na ifa zwa shango ḷino sa zwithu zwa ndeme siani ḷa u fhaḡa mikhwa sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa; na
  - U fulufhedzea, u tendisea, zwa ndeme na vhukoni: u dzudzanya pfunzo ine vhuvha hayo vhu a vhambedzea na ha maḡwe mashango ho sedzwa tshileme (ndeme), vhugoḡombeli na zwiḡwe.
- (d) Tshitatamende tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T -12 tsho ḡiimisela u bveledza vhagudi vhane vha kona u:
- topola kana u ḡalusa na u tandulula thaidzo na u ḡea muhumbulo kana u dzhia tsheo yo dziaho (u humbula nga nḡila yo vhibvaho);
  - shuma zwavhuḡi u woḡhe na musi u na vhaḡwe sa muraḡo wa tshigwada;
  - ḡilanga na u laula mishumo yavho nga nḡila i pfaḡzaho nahone ine ya nyaula;
  - kuvhanganya, u saukanya, u dzudzanya na u sengulusa mafhungo;
  - davhidzana nga nḡila i pfaḡzaho musi hu tshi khou shumiswa zwikili zwa u tou vhona, zwiga na luambo nga nḡila dzo fhambanaho;
  - shumisa saintsu na thekhinoḷodzhi nga nḡila i pfaḡzaho zwavhuḡi, hu na vhuḡifhinduleli siani ḷa mupo na mutakalo wa vhaḡwe; na
  - sumbedza u pfesesa ḷifhasi sa tshiimiswa tshine ha vha na vhushaka khatsho. Nga maḡwe maipfi, hu tea u ḡivhiwa uri nyimele ya u tandulula thaidzo a yo ngo ḡiimisa nga yoḡhe.

- (e) Vhukateli vhu tea u vha mudzi muhulwane siani ja u dzudzanya, u pulana na u gudisa tshikoloni tshiwe na tshiwe. Hezwi zwi nga itea musi vhadedzi vhothe vha tshi pfesesa u kona u divha na u tandulula zwi thivhelaho kana u thithisa u guda, vha dovha hafhu vha kona u pulanela nyimele dzo fhambanaho.

Khii kana ndeme ya u langula u vhukateli ndi u vhone uri zwithithisi zwo topolwa na uri zwo shunwa nga zwiimiswa zwa u nea thuso zwo teaho nga ngomu ha zwitshavha zwa tshikoloni, hu tshi dzheniswa na vhagudisi, thimu dza u nea thuso dzo tiwaho kha Tshiriki, thimu dza u thusa dza kha maimo a zwiimiswa. U shuma na zwikundisi kiasini, vhagudisi vha tea u shumisa zwiirathedzhi zwo fhambanaho sa zwo zwa dzheniswa kha *Ndededzi ya u Gudisa na u Guda ha Vhukateli (2010) (Guidelines for Inclusive Teaching and Learning)* ya Mhasho wa Pfunzo ya Muteo.

**1.4 U avhela tshifhinga**

**1.4.1 Vhuimo ha Fhasi**

- (a) Tshifhinga tsha u gudisa tsha thero dza Vhuimo ha Fhasi tsho ima nga ndila i tevhelaho:

Thero	Gireidi ya (Awaru)	Gireidi ya 1-2 (Awaru)	Gireidi ya 3 (Awaru)
Luambo lwa Hayani	10	7/8	7/8
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma		2/3	3/4
Mbalo	7	7	7
Zwikili zwa Vhutshilo	<b>6</b>	<b>6</b>	<b>7</b>
• Ndivho ya Muteo	(1)	(1)	(2)
• Vhutsila na Mishumo ya Zwanza (Arts na Craft)	(2)	(2)	(2)
• Ngudo ya Nyonyoloso	(2)	(2)	(2)
• Ngudamutakalo na Matshiliso	(1)	(1)	(1)
<b>TSHIVHALOGUṬE</b>	<b>23</b>	<b>23</b>	<b>25</b>

- (b) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya T, 1 na 2 ndi awaru dza 23. Kha Gireidi ya 3 ndi awaru dza 25.
- (c) Kha nyambo, awaru dza 10 dzo avhelwa Gireidi ya T-2 na awaru dza 11 kha Gireidi ya 3. Awaru dza nthesa kana gumofulu ja awaru dza 8 na gumotuku ja awaru dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumotuku ja awaru dza 2 na gumofulu ja awaru dza 3 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma kha Gireidi ya T-2. Kha Gireidi ya 3 gumofulu ja awaru dza 8 na gumotuku ja awaru dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumotuku ja awaru dza 3 na gumofulu ja awaru dza 4 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma.
- (d) Kha Zwikili zwa Vhutshilo, Ndivho ya Muteo (Beginning Knowledge) yo avhelwa awaru 1 kha Gireidi ya T-2 na awaru dza 2 sa zwo zwa sumbedziswa nga awaru kha zwitange (buraketse) kha Gireidi ya 3.

**1.4.2 Vhuimo ha Vhukati**

- (a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Vhukati (Gireidi ya 4-6) tsho dzudzanywa kha thebuḂu i re afho fhasi nga nḂila i tevhelaho:

Thero	Awara
Luambo lwa Hayani	6
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	5
Mbalo (Mathematics)	6
Saintsi ya Mupo na ThekhinoḂodzhi	3,5
Saintsi dza Matshilisano	3
Zwikili zwa Vhutshilo	<b>4</b>
• Vhutsila (Creative Arts)	(1,5)
• Ngudo ya Nyonyoloso	(1)
• Ngudamutakalo na Matshilisano	(1,5)
<b>TSHIVHALOGUḂE</b>	<b>27,5</b>

**1.4.3 Vhuimo ha NḂha (Sinia)**

- (a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha NḂha (Gireidi ya 7-9) tsho dzudzanywa nga nḂila i tevhelaho:

Thero	Awara
Luambo lwa Hayani	5
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	4
Mbalo (Mathematics)	4,5
Saintsi dza Mupo	3
Saintsi dza Matshilisano	3
ThekhinoḂodzhi	2
Saintsi dza Ndango ya Ikonomi	2
Ngudo ya Vhutshilo	2
Vhutsila na Mvelele	2
<b>TSHIVHALOGUḂE</b>	<b>27,5</b>

## 1.4.4 Gireidi ya 10-12

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya 10-12 tsho dzudzanywa nga nqila i tevhelaho:

Thero	U Avhela Tshifhinga nga Vhege (Awarara)
Luambo lwa Hayani	4.5
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	4.5
Mbalo	4.5
Ngudo ya Vhutshilo	2
Tshivhalo tsha fhasisa tsha thero tharu dzine ha nangwa khadzo u bva kha <b>Tshigwada B</b> - Anekitsha B, Thebulu B1-B8 dza linwalo la pholisi, <i>Pholisi ya lushaka ya malugana na thodea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanga zwa Tshitatamennde tsha Kharikhulamamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T - 12</i> , zwi tshi bva kha nzudzanyo dza pharagirafu ya 28 ya linwalo la pholisi lo bulwaho afho ntha.	12 (awara 3x4)
<b>TSHIVHALOGUṬE</b>	<b>27,5</b>

Tshifhinga tsho avhelwaho nga vhege tshi nga shumiselwa fhedzi thero dza TKL (NCS) dzi todeaho dza tshivhalo tsha fhasisa sa zwe zwa sumbedziswa afho ntha. Tshifhinga a tshi tei u shumiselwa thero dza u engedzedza dzo engedzwaho kha mutevhe wa thero dza tshivhalo tsha fhasisa. Arali mugudi a tshi toda u nekedza kana u ita thero dza u engedzedza, tshifhinga tsho engedzwaho tshi tea u avhelwa u itela u nekedza idzi thero.

## KHETHEKANYO YA 2: U DIVHADZA NYAMBO

### 2.1 Luambo lwa hayani Gireidi ya 1- 3 Marangaphanda

Kha Vhuimo ha Mutheo, zwikili zwa ndeme kha Kharikhuḽamu ya Luambo lwa Hayani ndi zwi tevhelaho:

U thetshesela na u amba	Zwikili zwa u Humbula na u Elekanya na Kushumisele na Zwivhumbeo zwa Luambo zwe zwa tanganywa na zwikili zwa luambo zwothe zwiḽa (u thetshesela, u amba, u vhala na u ḽwala)
U vhala na foniki	
U ḽwala na muḽwalo	

Magudiswa/Zwi gudiswaho (ndivho, khontseputi na zwikili) zwothe zwine zwa wanala kha Tshitamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka, zwo dzudzanywa kha Tshitamennde tsha Pholisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka tshiswa, nga themo inwe na inwe hu tshi khou shumiswa thoho idzi. Tshitamennde tsha Pholisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka tshi nekedza vhagudisi zwi tevhelaho:

- marangaphanda a re na ndededzi dza kushumisele kwa ḽinwalo ḽa Vhuimo ha Mutheo
- magudiswa, khontseputi na zwikili zwine zwa tea u gudiswa themo inwe na inwe
- ndededzi ya kuavhele kwa tshifhinga
- thodea dza Nyito dza u Linga dza Tshiofisi na tsivhudzo ya u linga hu si ha tshiofisi
- mutevhe wa zwishumiswa zwo themendeliwaho kha gireidi inwe na inwe

### 2.2 Maitele o tanganelanaho

phurogireme ya nyambo yo tanganelana na masia maḽwe othe a thero. Luambo lu shumiswa u buḽa na kharikhuḽamu kha mushumo wa u tou amba (oraḽa), u vhala na u ḽwala. Vhunzhi ha zwikili zwa Luambo zwa u thetshesela na u amba, zwi do bveledzwa kha Mathematiki na Zwikili zwa Vhutshilo, Saints Dzapo na Thekhinoḽodzhi na Saints dza Matshilisano. Thero na thoho zwi nga nangwa kha aya masia a thero u nekedza zwi re ngomu mafhungoni u gudisa nga ha zwikili zwa luambo.

### 2.3 Kuavhele kwa tshifhinga

U avhelwa ha tshifhinga tshi tevhelaho tsha nyambo hu do thoma u shuma nga 2012. Kha Luambo lwa Vhuimo ha Mutheo, tshifhinga tshi do kalwa u ya nga luambo lu pfeseswaho tshikoloni. Zwikolo zwi nga nanga u nea tshifhinga tshinzhi kana tshituku kha Luambo lwa Hayani kana Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma, vuhulu tenda ha vha ho sedzwa thodea dza vhagudi. Tshifhinga tsha fhasisa tsha Luambo lwa Hayani na Luambo lwa Nyengedzedzo lwa u Thoma tsho nekedzwa kha zwitangi kha thebulu i re afho fhasi.

	Luambo lwa Hayani	Luambo lwa Nyengedzedzo lwa u Thoma
Gireidi YA 1	Awara dza 10	
Gireidi YA 1	Awara dza 8(7)	Awara dza 3(2)
Gireidi YA 2	Awara dza 8(7)	Awara dza 3(2)
Gireidi YA 3	Awara dza 8(7)	Awara dza 4(3)

Muhasho a u randeli ndila ya u khethekanya tshifhinga **tsha fhasisa** u ya nga zwipiḁa zwo fhambanaho. Fhedziha, tsivhudzo dzi tevhelaho dzo itwa kha gireidi inwe na inwe.

GIREIDI YA 1: LUAMBO LWA HAYANI		Ṱhanganyelo nga vhege
U thetshesesa na u amba	Minethe ya 15 nga ḁuvha lwa maḁuvha mararu	Minethe ya 45
U vhala na foniki	Foniki: minethe ya 15 nga ḁuvha lwa maḁuvha 5 (awara 1 na minethe ya 15) U vhala na vhagudi: minethe ya 15 nga ḁuvha lwa maḁuvha mararu (minethe ya 45) U vhala na tshigwada: minethe ya 30 nga ḁuvha (zwigwada zwivhili hune tshigwada tshinwe na tshinwe tsha vha na minethe ya 15) lwa maḁuvha 5 (awara 2 na minethe ya 30)	Awara 4 na minethe ya 30
Muḁwalo	Minethe ya 15 nga ḁuvha lwa maḁuvha 4 kha vhege	Awara 1
U ḁwala	Minethe ya 15 nga ḁuvha lwa maḁuvha 3 kha vhege	Minethe ya 45
	Ṱhanganyelo nga vhege	<b>Awara dza 7</b>

GIREIDI YA 2: LUAMBO LWA HAYANI		Ṱhanganyelo nga vhege
U thetshesesa na u amba	Minethe ya 15 nga ḁuvha lwa maḁuvha mararu	Minethe ya 45
U vhala na foniki	Foniki: minethe ya 15 nga ḁuvha lwa maḁuvha 5 (awara 1) U vhala na vhagudi: minethe ya 15 nga ḁuvha lwa maḁuvha mararu (minethe ya 45) U vhala na tshigwada: minethe ya 30 nga ḁuvha (zwigwada zwivhili hune tshigwada tshinwe na tshinwe tsha vha na minethe ya 15) lwa maḁuvha maḁanu (awara 2 na minethe ya 30)	Awara 4 na minethe ya 30
Muḁwalo	Minethe ya 15 nga ḁuvha lwa maḁuvha mararu kha vhege	Minethe ya 45
U ḁwala	Minethe ya 15 nga ḁuvha lwa maḁuvha a 4 kha vhege	Awara 1
	Ṱhanganyelo nga vhege	<b>Awara dza 7</b>

GIREIDI YA 3: LUAMBO LWA HAYANI		Ṱhanganyelo nga vhege
U thetshesesa na u amba	Minethe ya 15 nga ḁuvha lwa maḁuvha mararu	Minethe ya 45
U vhala na foniki	Foniki: minethe ya 15 nga ḁuvha lwa maḁuvha mararu (minethe ya 45) U vhala na vhagudi: minethe ya 20 nga ḁuvha lwa maḁuvha mararu (awara 1) U vhala na tshigwada: minethe ya 30 nga ḁuvha (zwigwada zwivhili hune tshigwada tshinwe na tshinwe tsha vha na minethe ya 15) lwa maḁuvha maḁanu (awara 2 na minethe ya 30)	Awara 4 na minethe ya 30
Muḁwalo	Minethe ya 15 nga ḁuvha lwa maḁuvha 3 kha vhege	Minethe ya 45
U ḁwala	Minethe ya 20 nga ḁuvha lwa maḁuvha 3 kha vhege	Awara 1
	Ṱhanganyelo nga vhege	<b>Awara dza 7</b>

Muhasho a u randeli muthu ndima ya u ri hu ḁo khethekanyiwa hani **tshifhinga tsha nḁhesa** u ya kha zwipiḁa zwo fhambanaho zwa mushumo wa u gudisa. Fhedziha, ho gaganywa kukhethekanye ku tevhelaho zwi tshi ya nga gireidi inwe na inwe.

<b>GIREIDI YA 1: LUAMBO LWA HAYANI</b>		<b>ጽhanganyelo nga vhege</b>
U thetshesesa na u amba	Minethe ya 15 nga ጁuvha lwa maጁuvha a 4	Awara 1
U vhala na foniki	Foniki: minethe ya 15 nga ጁuvha lwa maጁuvha 5 (awara 1 na minethe ya 15) U vhala na vhagudi/U ስwala na vhagudi: minethe ya 15 nga ጁuvha lwa maጁuvha a 5 (Awara 1 na minethe ya 15) U vhala na tshigwada: minethe ya 30 nga ጁuvha (zwingwada zwivhili hune tshigwada tshinwe na tshinwe tsha vha na minethe ya 15) lwa maጁuvha 5 (awara 2 na minethe ya 30)	Awara 5
Muስwalo	Minethe ya 15 nga ጁuvha lwa maጁuvha a 4 kha vhege	Awara 1
U ስwala	Minethe ya 20 nga ጁuvha lwa maጁuvha a 3 kha vhege	Awara 1
	ጽhanganyelo nga vhege	<b>Awara dza 8</b>

<b>GIREIDI YA 2: LUAMBO LWA HAYANI</b>		<b>ጽhanganyelo nga vhege</b>
U thetshesesa na u amba	Minethe ya 15 nga ጁuvha lwa maጁuvha 4	Awara 1
U vhala na foniki	Foniki: minethe ya 15 nga ጁuvha lwa maጁuvha a 5 (awara 1 na minethe ya 15) U vhala na vhagudi/U ስwala na vhagudi: minethe ya 15 nga ጁuvha lwa maጁuvha 5 (Awara 1 na minethe ya 15) U vhala na tshigwada: minethe ya 30 nga ጁuvha (zwingwada zwivhili hune tshigwada tshinwe na tshinwe tsha vha na minethe ya 15) lwa maጁuvha 5 (awara 2 na minethe ya 30)	Awara 5
Muስwalo	Minethe ya 15 nga ጁuvha lwa maጁuvha a 4 kha vhege	Awara 1
U ስwala	Minethe ya 20 nga ጁuvha lwa maጁuvha a 3 kha vhege	Awara 1
	ጽhanganyelo nga vhege	<b>Awara dza 8</b>

<b>GIREIDI YA 3: LUAMBO LWA HAYANI</b>		<b>Nyangaredzo nga vhege</b>
U thetshesesa na u amba	Minethe ya 15 nga ጁuvha lwa maጁuvha a 4	Awara 1
U vhala na foniki	Foniki: minethe ya 15 nga ጁuvha lwa maጁuvha 5 (awara 1 na minethe ya 15) U vhala na vhagudi/U ስwala na vhagudi: minethe ya 15 nga ጁuvha lwa maጁuvha 5 (Awara 1 na minethe ya 15) U vhala na tshigwada: minethe ya 30 nga ጁuvha (zwingwada zwivhili hune tshigwada tshinwe na tshinwe tsha vha na minethe ya 15) lwa maጁuvha 5 (awara 2 na minethe ya 30)	Awara 5
Muስwalo	Minethe ya 15 nga ጁuvha lwa maጁuvha a 4 kha vhege	Awara 1
U ስwala	Minethe ya 20 nga ጁuvha lwa maጁuvha 3 kha vhege	Awara 1
	ጽhanganyelo nga vhege	Awara dza 8

## 2.4 U linga

Liḱwalwa la Tshitamennde tsha Pholisi tsha Kharikhulamu na u Linga tsha Lushaka (TPKLL / NCAPS) li dzudzanya ḱhōḱe dza malugana na Mishumo ya u Linga ya Tshiofisi (Fomaḱa).

GIREIDI	THERO	THEMO 1	THEMO 2	THEMO 3	THEMO 4	ṬHANGANYELO
1	Luambo lwa Hayani	1	2	2	2	7
2	Luambo lwa Hayani	1	2	2	2	7
3	Luambo lwa Hayani	1	3	3	2	9

Kha Themo ya u thoma hu na Nyito ya u Linga ya Tshiofisi nthihi (yo vhumbeba nga zwipiḱa zwo fhambanaho zwa luambo) kha Gireidi ya 1-3. Kha Gireidi ya 1 (u thoma) zwikolo zwi a ṭuṭuwedzwa u linga ngivho ya mutheo kha themo ya u thoma. Tshiḱwe hafhu ndi tshauri ho ḱekedzwa makumedzwa malugana na u linga hu si ha tshiofisi. Hafha hu khou ambiwa zwithu kana nyito dzine dza fanela u itwa ḱilasini ngeno dzi sa ḱo rekhodiwa lwa tshiofisi. U sa rekhodiwa ha nyito idzo lwa tshiofisi a zwi ambi uri a si dza ndeme. Ngauralo, mugudisi ha tei u vha na gonobva la u ita nyito idzo. Nyito dzi si dza tshiofisi dzi tea u dzhielwa ḱḱa sa izwi na dzone dzi dza ndeme kha u gudisa vhagudi.

## 2.5 U thetshesela na u amba

Vhagudi vha anzela u alusa kana u bvedzwa zwikili zwavho zwa u thetshesela na u amba kha thero dzoḱhe. Hezwi zwi amba uri zwikili zwa u thetshesela na u amba a zwi wanali fhedzi kha thero ya luambo. Ngauralo, ndi zwa ndeme u bvedzwa kana u fhaṭa zwikili izwi kha vhagudi musi vha tshi kha ḱi tou bva u thoma tshikolo. Ndi ngazwo kha Vhuimo ha Mutheo ho randelwa tshifhinga u itela zwikili hezwi zwivhili zwa ndeme.

Tshifhinga tsho avhelwaho u thetshesela na u amba tshi ri fha (1) tshifhinga tshine tsha shumiswa mathomoni a ḱuvha na (2) nyito dzine tshipikwa tshadzo ha vha u thetshesela na u amba.

### 2.5.1 Mushumo wa orala mathomoni a ḱuvha.

Matsheloni maḱwe na maḱwe hu tea u itwa nyito pfufhi ya orala nga ḱilasi yoḱhe, hu tshi katelwa ngomu na mugudisi. Kha hu shumiswe tshifhinga itshi u:

- Amba nga ha ḱuvha, datumu, tshati ya mutsho, maḱuvha a mabebo a vhagudi kana u amba nga ha ḱuvha la vhuḱhogwa na zwiitei zwaḱo.
- Ṭola kana u lavhelesa ridzhisiṭara: u vhidzelela madzina a vhagudi u itela u vhone vha re hone na vha si ho.
- Thetshesela vhagudi vha si gathi vha tshi amba mafhungo avho, 'u sumbedza na u amba' nga ha zwifanyiso na zwi fareaho, u amba nga ha dayari, mitambo, khontsati, maḱikiṭa, zwiwo zwa zwino na u anetshela nga ha zwiṭori. Mugudisi u tea u lingedza u thetshesela mugudi muḱwe na muḱwe luthihi kha vhege mbili.

### 2.5.2 Nyito dzo sedzwaho khadzo/Nyitondivhanywa

Kha miḱwaha yoḱhe miḱa ya Vhuimo ha Mutheo hu tea u ḱhogomelwa na u dzhielwa ḱḱa zwikili zwa u thetshesela na u amba. Tshifhinga tsho avhelwaho orala tshi katela ngomu nyito dza u thetshesela na u amba dzine dza sedzana na zwikili zwo tiwaho zwine zwa tea u itwa luvhili kha vhege. Liḱwalo la TPKL (CAPS) li ḱea kana u dzudzanya (1) zwikili zwa u amba na u thetshesela zwine zwa tea u itwa ḱuvha liḱwe na liḱwe/vhege iḱwe na iḱwe, na (2) mutevhe wa zwiḱwe zwikili zwa ndeme zwa u thetshesela na u amba. Heḱi sia li thusa vhadededzi kha u puḱana ngudo dzavho dzine vha khou ya u gudisa ngadzo hu tshi itelwa uri vha lavhelesese kha u thetshesela na u amba vha tshi

tshogomela u bveledza zwikili zwo sedzwaho khazwo, zwi nga vha 2 u ya kha 3 nga tshifhinga tsho tiwaho. Hedzi ngudo dzi tea u gudiwa nga ndila yo tlanganelanaho kha dhirama ine ya vha tshipiqa tsha Vhutsila na Mishumo ya Zwanda kha thero ya Zwikili zwa Vhutshilo.

## 2.6 tshifhinga tsha u tou fombe kha u vhala na u nwala

Kha Gireidi ya 1-3 u Vhala na u Nwala zwi itea nga tshifhinga tsho tetshelwaho u vhala na u nwala. Ndi henefha hune ha tea u shumiswa ngudo dzo pulaniwaho zwavhuḏi dzi pfallaho nahone dzo livhiswaho kha u vhala na u nwala. Hezwi zwi itelwa u fhaḏa vhagudi uri vha vhe vhaḏwali na vhavhali vha khwinesa. Duvha liḏwe na liḏwe hu tea u vhetshelwa thungo tshifhinga tsho livhanaho na ngudo dzo livhaho kha u vhala na vhagudi, u vhala na tshigwada, ndivho, u vhala nga vhavhili-vhavhili na nga eḏhe (musi mugudi a eḏhe) na Foniki na u nwala (u nwala na vhagudi, u nwala na tshigwada na u nwala nga eḏhe, nyito dza girama na dza u peleḏa). Nga hetsho tshifhinga hu tea u vha na zwigwada zwivhili zwine zwa khou ita nyito ya u vhala na tshigwada, hune mugudisi a vha o ranga phanda; ngeno vhaḏwe vhagudi vhe kati na u khunyeledza dziḏwe nyito dzine dza nga sa u nwala tholokanyondivho (u pfesesa zwo nwaliwaho), foniki, mupeleḏo, girama na u nwala. U vhala nga vhavhili-vhavhili / nga eḏhe na zwone zwi nga itwa nga tshifhinga itsho.

**Tshitamennde tsha Phoḏisi tsha Kharikhulamu na u Linga tsha Lushaka (TPKLL) tsha Vhuimo ha Mutheo tshi khethekanya tshoḏea dza u vhala sa hezwi:**

- U vhala na vhagudi (ho katelwa ngomu u nwala na vhagudi)
- U vhala na tshigwada
- U vhala nga vhavhili-vhavhili / nga eḏhe
- Foniki (hu tshi katelwa ngomu ndivho ya mibvumo (phonic awareness))

### 2.6.1 U vhala na vhagudi

**U vhala na vhagudi (na/kana u nwala na vhagudi)** hu anzela u itea kha minethe ya 15 ya u thoma ya Tshifhinga tsho sedzwaho tsha u nwala na u vhala. Hafha mugudisi u shuma na kilasi yoḏhe. U vhala na vhagudi hu tea u itwa maḏuvha mavhili u ya kha maḏa kha vhege hu tshi khou shumiswa liḏwalo liḏhihi lo hudzwaho u itela uri kilasi yoḏhe i kone u vhala. Hu nga shumiswa Bugu Khulwane, phosiḏara, zwifanyiso kana maḏwalo ane a shumiselwa mutshini wa u vhoneḏshela uri zwi vhoneḏzeka kana ha shumiswa bugu dza vhabvumbedzwa vha khole-khole (fikishini) na bugu dza vhukuma (dzi si dza fikishini) u itela mugudi muḏwe na muḏwe. Naho hu tshi ḏo vha hu na bugu nthihi ine ya tea u shumiswa kha vhege, bugu dzo nangelwaho gireidi yeneyo dzi tea u fhambana na dza dziḏwe gireidi musi ho sedzwa vhulapfu na vhuvha zwi re ngomu. Nga maḏwe maipfi, bugu ya Gireidi ya 1 a i tei u fana na ya Gireidi ya ya 2 kana ya 3, dzi tea u fhambana. Vhagudi vha tea uri vha vhaḏe kana u vhaḏelwa zwiḏori, zwirendo, zwidade, na matambwa zwo fhambanaho, hu tshi katelwa ngomu zwibveledzwa zwa mafhungo na zwa zwifanyiso (girafiki).

Ngudo iḏwe na iḏwe ya u vhala na vhagudi i tea u ḏisendeka kha zwi tevhelaho: kuḏwalele, zwiḏaluli kana zwiḏeḏwa zwa liḏwalo, foniki, phatheni dza luambo, zwiḏirathedzhi zwa u ḏalusa maipfi na tholokanyondivho kha maimo a nḏha kana o fhambanaho (tsumbo, mbudziso tswititi, nzudzanyo hafhu, khumbulelwa, tsenguluso na u takalela). Luḏa lwa u thoma lu sedzana na u ḏiphina. Hafha mugudisi u ranga nga u 'lavhelesa' liḏwalo kana bugu na vhagudiswa. Vhuvhili havho vha ḏea phindulo dza vhone vhone malugana na bugu yeneyo. Kha luḏa lu tevhelaho bugu yeneyo nthihi ye ya shumiswa tshipikwa tshayo tshi ḏo shanduka tsha vho tou dzhenelela kha u vhala na vhagudi hu tshi itwa nyambedzano ine ya sia hu na u fhaḏa ḏivhaipfi, tholokanyondivho, na zwikili zwa u wana u ri ipfi li vhalwa kana u nwalwa hani na zwivhumbeo zwa liḏwalo (girama, ndongazwiga, nz.). Kha ḏuvha la vhuraru na la vhuḏa, vhagudi

vha tea u vhala bugu nga vhone vhaṅe khathihi na u ita nyito dza orala, ṅdowendowe na dza u ṅwala. Nyito hedzi dzi tea u ḍisendeka kha ḷiṅwalo ḷo vhalwaho. Zwiṅwe zwiḅveledzwa zwi nga shumiswa lwa maḍuvha mavhili kana u fhira, vuhulu ho sedzwa Gireidi ya 2 na 3.

### 2.6.2 U ṅwala na vhagudi

Hune zwa konadzea zwiḅveledzwa zwi vhaliwaho na vhagudi zwi tea u ita uri hu vhe na u ṅwala na vhagudi, hune mugudisi a tea u edzisela kuṅwalele kwa tshibveledzwa itsho. Hezwi zwi amba u ri zwine zwa ṅwalwa zwi tea u bva kha tshibveledzwa kana ḷiṅwalo ḷo vhalwaho. Vhagudi vha ita nyito ya u ḅveledza kana u ṅwala tshibveledzwa. Hafha mugudisi ha tei u vha muṅwali, u tea u vha muingameli, hune a thusa fhano na fhaḷa musi zwo tea, khathihi na u ṅwala notsi. ḷiṅwalo ḷa u ḍo vhalwa na vhagudi ḷi nga shumiswa hu u itela u vhona kushumisele kwa luambo, kupeleṅele na zwiṅwe zwiṅaluli zwa bugu zwa ndeme zwine zwa nga thusa u dzudzanya bugu ntswa dzine vhagudi vha khou ṅwala. Nyedziselo ya maitete a u ṅwala i ḍo thusa vhagudi uri musi vha tshi vho ḍo ita mishumo ya u ṅwala, hu vhe hu si na zwiḅhukhulisi. U vhala na vhagudi na u ṅwala na vhagudi zwi tea u itwa kha Gireidi ya 1-3.

### 2.6.3 U vhala na tshigwada hu na u sumbiwa ṅḍila

Hezwi ndi **tshiṅirathedzhi kana ṅḍila ya u gudisa u vhala na tshigwada**, hune mirado yoṅhe ya tshigwada vha vhala bugu nthihi fhasi ha ndango ya mugudisi. Nyito heyi i fanela u itwa **ḍuvha ḷiṅwe na ḷiṅwe**. Mugudisi kha nyito kana mushumo wa u vhala na tshigwada, u tea u shuma na vhagudi vha re vhukati ha 6 na 10 kha tshigwada. Mugudisi u dzudzanya ngudo nga ṅḍila ine ya katela ngomu zwiṅirathedzhi zwo fhambanaho zwa u shumana na maipfi zwine vhagudi vha ḍo zwi shumisa musi vha tshi ṅangana na khaedu kha ḷiṅwalo. U amba nga ha ḷiṅwalo vhukati ha mugudisi na vhagudi (na vhagudi nga tshavho) ndi zwa ndeme kha heyi ngona. Nga hetshi tshifhinga mugudisi ho ngo tea u dzhenelelwa kana u thithiswa nga vhaṅwe vhagudi vhane vha khou vhala vha vhoṅhe. Tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe (zwigwada zwiḅhili) tshi tea u vhaḷa mugudisi bugu minethe ya vhukati ha 10 na 15 ḍuvha ḷiṅwe na ḷiṅwe (hafu ya awara nga ḍuvha musi zwo fhelela).

### 2.6.4 U vumba zwigwada zwi tshi ya nga vhukoni

Zwiḅveledzwa zwi tea u nangiwa ho sedzwa vhudzivha na tshikalo tsha kuvhalele kwa vhagudi. ṅḍila ya khwine ya u ḍivha tshiimo tsha kuvhalele na u khethekanya zwigwada hezwi u ya nga vhukoni havho ndi nga u tou lavhelesa vhagudi vha tshi vhala ḷiṅwalo kana bugu. Mutevhe wa zwine zwa nga lavheleswa musi vha tshi vhala zwine zwa nga thusa u khethekanya vhagudi u ya nga zwigwada zwa u vhala ndi hezwi:

- Tshibveledzwa tshi tea u vhalwa hu si na vhukonḍi naho hu tshi nga vha na khaedu ṅhukhu kha mugudi ya malugana na tshiimo tsha tholokanyonḍivho na u tandulula thaidzo. Mugudi u tea u ḍivha na u ṅavhanya u tandulula maipfi a 90% - 95%. Vhoṅhe vha tea u fhedza u vhala zwo nangiḅwaho hu sa athu u fhela minethe muthihi
- Vha ḍo vhala nga u elela na nga vhuḍipfi ho teaho
- Vha ḍo takalela ḷiṅwalo ḷine vha khou ḷi vhala
- A vha tei u sumba nga minwe musi vha tshi vhala
- Vha ḍo vhala vho fhumula

**Maga ane a fanela u tevhedzelwa kha Ngudo ya u Vhala na Tshigwada****i. Kha hu nangiwe tshibveledzwa (bugu) lo teaho:**

Bugu dzo randelwaho gireidi (murole) yeneyo ndi dzone dzine dza nga shumiswa malugana na nyito dza u vhala na tshigwada. Bugu hedzi dzi tea u vha dzi sa kondi u fana na bugu dzo shumiswaho nga tshifhinga tsha u vhala na tshigwada. Mugudisi u tea u ranga u vhala bugu phanda ha musu i tshi da kijasini u itela u vhona kuwe kuvhumbelwe kwa maipfi, divhaipfi kana divhafungo, na kududzanyele kwa mafungo ane a nga nea khaedu vhagudi. Hezwi zwi nga thusa vhadededzi kana vhagudisi uri vha divhe zwine vha tea u sedzesa khazwo musu vha tshi dzudzanya ngudo dzavho.

**ii. Marangaphanda:**

Mugudisi kha bvisele khagala lushaka lwa bugu kana ndima ine ya do vhaliwa kha ngudo yeneyo khathihi na u amba nga ha thoho. Kha vha thuse vhagudi u tumanya thoho na tshenzhemo yavho vhone vhane. U amba nga ha thoho hu so ngo xedza vhuṭala na u dzhia tshifhinga, u itela uri vhagudi vha kone u vhala lu fushaho (lwa minethe 2-3).

**iii. U amba nga zwifanyiso kana u fhenda:**

Musi mugudisi a na vhagudi vhatuku u tea u amba a tshi sumbedzela kha nyolo dzo itwaho kha bugu kana kha ndima, a tshi sumba zwidombedzwa zwa ndeme khathihi na u vhudzisa mbudziso nga ha zwine zwa nga vha zwi tshi khou itea kha bugu iyo. Kha vhagudi vhahulwane mugudisi u tea u vha gudisa u kona u fhenda bugu vha tshi dzhiela ntha thoho na thohwana dza ndima na zwiwe zwiṭalusi zwa nzudzanyo ya bugu zwi no nga sa thebulu ya zwi re ngomu na thoho na thohwana zwa bugu. Mugudisi u tea u vha o no amba kana u ita marangaphanda nga maipfi maswa na ane a konda nga tshifhinga tsha u 'amba nga ha linwalo' murahu ha musu vhagudi vha sa athu u vhala linwalo heji nga vhone vhane. Hezwi zwi tea u itwa vhukati ha minethe 2-3.

**iv. U vhala lwa u tou thoma:**

Vhagudi vha vhala bugu kana linwalo vha vhothe. Vhagudi vhane khavho u vhala ndi lwa u tou thoma vha nga vhalela ntha kana vha tou hevhedza, ngeno vhagudi vhane vha vha na tshenzhemo ya u vhala vha tshi tea u vhalela mbiluni (vho fhumula) u swikela mugudisi a tshi nea ndaela ya uri vha vhalele ntha. Mugudisi u tola kuvhalele (maitele) kwa vhagudi vha tshi vhala a kona u nanga ngudo ine tshipikwa tshayo ndi u gudisa zwo livhaho kha mawanwa a u tola hohu. Mugudisi u enda a tshi tolela mugudi muwe na muwe a tshi thetshesela musu vha tshi vhala kupiḍa kutuku kwa linwalo kana bugu vha tshi vhalela ntha. Mugudisi u tuṭuwedza vhagudi nga u amba zwi tevhelaho:

- Ni lavhelela u vhala mini kha iyi bugu?
- Zwi a pfesesea naa kha inwi?
- No ita zwone! No dikhakhulula. Zwi a pfesesea.
- Ndi zwifhio zwine zwa pfala kha fhungo ili?
- Lavhelesani kha nyolo.
- Zwi nga vha zwo ralo, fhedzi lavhelesani hafhu kha ledere la u thoma.

**v. Nyambedzano:**

Arali vhagudi vho vhudzisa mbudziso nga tshifhinga tsha u amba nga ha zwifanyiso, ndi khwine u humela murahu kha mbudziso idzo, hu itwe nyambedzano nga ha phindulo dza hone. Nyambedzano i nga kha qi katela ngomu zwipikwa zwi no nga sa foniki, tholokanyondivho kana tshinwe tshiteŋwa tsha girama. Kha hu ambiwe nga ha bugu hu tshi khou dzhielwa ntha mbudziso dzo fhambanaho dzine dza tea u shumiswa u vha tshipiqa tsha nyambedzano u itela u bvedza tholokanyondivho.

**vi. U vhala lwa vhuvhili na u fhira:**

Musi maquvha a tshi tanḁulukana vhagudi vha tea u dovholola u vhala (u vhalulula hafhu) liŋwalo kana bugu nga vhavhili vhavhili kana muthu nga ethe. Tshipikwa tshihulu hafha ndi u bvedza u vhala nga u tou elela na u ŋea khonadzeo (tshikhala) dza kushumisele kwa liŋwalo kana bugu u itela u fhaḁa kana u bvedza divhaipfi, girama na tholokanyondivho yo dombelelaho ya liŋwalo. Hu tea u fhambanywa nḁila ine zwa itwa ngayo, sa tsumbo, u vhala zwipiqa zwa mubvumbedzwa kana u sielisana u vhala pharagirafu kana siaḁari. Vhagudi vhane ndi kale vha tshi kona u vhala, na vhane vha vha na tshenzhemo vha nga ḁinangela ndima (pharagirafu) dza u shuma ngadzo.

**U vhala nga muthihi nga muthihi na nga vhavhili-vhavhili**

U vhala nga muthihi nga muthihi na vhavhili-vhavhili zwi ŋea mugudi nḁowendowe ya u vhala khathihi na u tuḁuwedza u vhala ha u ḁimvumvusa. Vhagudiswa vha nga vhalulula bugu dzavho dza kiḁasini kana dza u vhala vha zwigwadani, kana vha vhala bugu dzi sa konḁi dza u takadza kana bugu dziŋwe na dziŋwe dza u vhala. Bugu hedzi dzi tea u vha dzi sa konḁi kana u vha dza maimo a fhasi u fana na bugu dzo shumiswaho kha u vhala na vhagudi na u vhala na tshigwada. **U vhala nga vhavhili-vhavhili** zwi nga itwa sa nyito ya u vhala ya kiḁasi tshifhinga tshinwe na tshinwe, fhethu huŋwe na huŋwe. Vhagudi vha nga dzula nga vhavhili-vhavhili nḁa kana nga ngomu ha kiḁasi vha tshi itela u vhala vhoḁhe kana u sielisana u vhala, kana vhagudi vhavhili vho khunyeledzaho mishumo yavho vha nga vhala vhoḁhe ngeno vhaŋwe vhagudi vhe kati na u khunyeledza nyito kana mishumo yavho.

Musi **vhagudi vha tshi vhala bugu nga vhone vhaḁe** vha sa thusiwi nga mugudisi, zwi sia zwi khou bvedza vhukoni ha u vhala nga u tou elela, vhuhulu bugu dze vha ŋewa dzone dza vha dzo leluwaho nahone dzi sa konḁi. Bugu dzo leluwaho dza zwiḁori zwipufhi, dza dovha dza vha na nyolo dza mivhalavhala ya manakanaka ndi dzone dzo teaho mushumo hoyu. Vhaŋwe vhadededzi vha takalela u ŋea vhagudi mushumo wa u vhala uri vha vhale vhe mahayani avho. Vhagudi vha tea u ŋewa bugu dze vha vhala vhe tshigwadani musi vhe kiḁasini uri vha tuwe nadzo mahayani vha vhale vha vhoḁhe kana fhasi ha ndangulo ya vathu vha re hayani, hu nga vha mubebi kana muthu muŋwe na muŋwe ane a nga ingamela mushumo uyo. Bugu dzi tea u vha dzo leluwaho khathihi na u takadza. Hei nḁowendowe ya u vhala hayani, arali ya nga **dzulela u itwa tshifhinga tshoḁhe**, i na ndeme khulu ya u gudisa vhagudi u vhala.

**Zwiteŋwa kana zwipiqa zwiḁanu zwa u gudisa u vhala**

Vhunzhi ha vhaḁivhi vha zwa u vhala vha a tendelana uri hu na zwipiqa zwiḁanu zwa ndeme zwa u gudisa u vhala:

- Nḁivho ya mibvumo (*Phonemic awareness*)
- U ḁalukanya maipfi (maipfi o ḁowealeho nga tshivhumbeo na foniki)
- Tholokanyondivho

- Ḍivhaipfi
- U elela (*fluency*)

Tshinwe na tshinwe tsha hezwi zwiṭeṭwa kana zwipiḍa tshi fanela u gudiswa nga vhuḍalo hu tshi itwa na ṅḍowḍowe ḍuvha ḷinwe na ḷinwe.

### **Ṅḍivho ya mibvumo (*Phonemic awareness*)**

Ṅḍivho ya mibvumo ndi ṭhalukanyo ya u ḍivha uri u amba kana luambo lwo itwa nga thevhekano ya mibvumo. Maipfi ane vhathu vha amba a bva kha mibvumo. Maipfi a vhumba mafhungo. Nga maṅwe maipfi, vhagudi vha tea u ḍivha uri mibvumo i vhumba maipfi, ngeno maipfi a tshi vhumba mafhungo. Mafhungo ndi zwine vhathu vha amba ḍuvha ḷinwe na ḷinwe. Ṅḍivho heyi i tea u bveledzwa kha vhagudi musi vha kha ḍi vha vhaṭuku kha Gireidi ya 1. Ṅḍivho ya mibvumo kha Tshivendḍa na dziṅwe nyambo dza Afrika yo tea u leluwa sa izwi kuungele kwa mubvumo ku sa shanduki u fana na kha mibvumo ya English, hune mubvumo muthihi u nga unga nga ṅḍila mbili na u fhira zwi tshi bva kha ipfi. Kha Tshivendḍa, ḷedere 'U' ḷi unga u fana kha mubvumo muṅwe na muṅwe. Ngazwo kale ho vha hu tshi rwelwa ngomani mibvumo ine ya nga sa 'a-e-i-o-u, ba-be-bi-bo-bu, tsha-tshe-tshi-tsho-tshu'. Ngona heyi wa nga i lavhelesa zwavhuḍi, u wana yo vha i na mushumo wa ndeme vhukuma siani ḷa ṅḍivho ya mibvumo.

### **Mutevhe wa u gudisa ṅḍivho ya mibvumo u nga vha nga ṅḍila i tevhelaho:**

- Nyito dza raimi (tsumbo, Ndi mini zwi no raima na ipfi *thoho*)
- Nyito dza yuniti ya madungo (silebulu) (tsumbo, Vhandelelani zwandḍa u ya nga madungo a dzina ḷanu, tsumbo, Ta-ka-la-ni, Tsha-vhu-yo)
- Nyito dzo sedzanaho na themba thangelapfalandoṭhe (tshipiḍa tshine tsha ḍa phandḍa ha pfalandoṭhe) na raimi - kha maipfi a Tshivendḍa, themba dzi tevhelwa nga pfalandoṭhe, themba a dzi tevhelani, tsumbo, 'tsh' na 'i' = 'tshi'. Fhedzi ano maḍuvha ho no vha na ṅḍowelo ya u ṅwala Afurika sa Afrika, Furenge sa Frenge. Zwi sia 'fr + e' hu tsumbo ya khwinesa ya thembathangelapfalandoṭhe.
- Nyito dza mibvumo (fonimi): ṭumekanyani mibvumo i tevhelaho: M/a/e/m/u, nd/a/u na Tsh/i/s/a/ph/u/ng/o
- Nyito dza u vhambedza u fana ha zwithu. Naa maipfi aya a thoma u fana? *ḷianga/ḷinngo* na *lala/lalama*
- Nyito dza u khethulula mubvumo vhukati ha miṅwe. Ndi mubvumo ufhio une na u pfa mathomoni a ipfi *tshena*?
- Nyito dza u vhea mibvumo vhudzuloni ha miṅwe. Ndi ipfi ḷifhio ḷine ḷa nga vhumbiwa musi ro bvisa mubvumo /l-/ kha **londa**, vhudzuloni haḷo ra vhea mubvumo /t-/?
- Nyito dza u ṭanganyisa-ṭanganyisa mibvumo (*blending*), Ndi ipfi ḷifhio ḷine ḷa nga vhumbiwa musi ho ṭanganyiswa mibvumo iyi mpfo = m+pf, ntota = n+t
- Ngudo dza madungo (*segmentation*). Ambani zwipiḍa zwine na zwi pfa
- Maipfi:
  - u fhandekanya madungo (*Separating syllables*), tsumbo, Ma/do/mbi/dzha
  - u fhandekanya mibvumo (*separating phonemes*), tsumbo, g/e/kh/a

- Ngudo dza u thutha (*deletion*)
  - u thutha dungo (*syllable deletion*), tsumbo, *Ambani ipfi mulamboni, no thutha kana u bvisa dungo I* (Vha dzhiezele nzhele uri vthathu vha Lwamondo vha amba ngaurali) u thutha (phumula) thembathangelapfalandothe (*onset deletion*), *Ambani ipfi khonani, no thutha kana u bvisa thembathangelapfalandothe /kh/*
  - u thutha mubvumo (*phoneme deletion*), tsumbo, *Ambani ipfi tapa, no thutha kana u bvisa mubvumo /p/*

Nyito dza vhuṭhogwa dzine dza nga thusa u bveledza zwickili zwa mutheo zwine zwa nga sa u thetshesela hu katelwa ngomu mitambo ya u thetshesela, raimi dza zwidade, mitambo ya raimi na mitambo ine ya shumisa pfanapehedzo (aḷitheresheni) (maipfi ane a vha na ndovhololo ya mibvumo (themba kana pfalandothe) i no fana).

## Foniki

Foniki zwi amba mibvumo ine ya wanala kha ipfi kana maipfi khathihi na tshiga kana zwiḡa (maḷedere a aḷifabethe) zwine zwa shumiswa u imelela mibvumo iyo. Foniki ndi tshishumiswa tsha ndeme kha u vhalala na u ḡwala. Hu na phurogireme dzo fhambanaho dza foniki. Zwickilo zwi nga ḡinangela mbekanyamushumo (phurogireme) dzine dza dodombedza kufunzele kwa foniki nga ḡila ine ya anana na nyimele ya tshikolo tshavho. Tshikolo tshi tea u shumisa phurogireme yeneyo ye tsha khetha, tsha sa ṭanganyise zwine zwa nga sia zwi khou ḡaḡisa vhagudi. Thevhekanyo yo gaganywaho kha iḷi ḷiḡwalo hu tou vha ndededzi. Hune mbekanyamushumo (phurogireme) ya foniki ya vha yo dzudzanya thevhekano ya kufunzele kwa foniki nga ḡila yo fhambanaho na zwi re afha kha iḷi ḷiḡwalo, tshikolo tshi tea u tevhezela thevhekano ya mbekanyamushumo (phurogireme) iyo. Fhedziha, kufunzele kwa zwipiḡa zwa foniki ku tea u fana na kwa iḷi ḷiḡwalo ḷa TPKLL (NCAPS).

Ngudo dza foniki na muḡwalo zwi tea u ṭmekanywa sa izwi kufunzele kwa mibvumo ya maḷedere na kuḡwalele kwa hone zwi tshi tshimbila zwoṭhe kana u itwa khathihi. Kha hu rangwe u gudiswa mibvumo i no shumiseswa kha Gireidi ya 1. Hu dzhielwe ḡha kuvhumbela kwa maḷedere, tsumbo, muthu a nga nanga u thoma u gudisa ḷedere **d** phanda ha ḷedere **a** kana a thoma nga ḷedere **t** madzuloni a u thoma nga **h** na **b**. ḷiḡwalo ḷa TPKLL ḷi vhekanya kana u ita nzudzanyo ya ngudo dza foniki nga ḡila ine ha tea u itwa mibvumo miswa mivhili nga vhege kha themo mbili dza u thoma u itela uri hu vhe ho gudiwa mibvumo ya malo mafheloni a themo ya u thoma, mibvumo ine ya sala i nga fhedzisiwa mafheloni a themo ya vhuvhili. Dziḡwe ṭhanganyiso dza themba (*consonants*) na pfalandothe (*vowels*) dzi nga itwa nga themo ya vhuraru kana ya vhuḡa. Zwi kha ḡi vha zwo ralo, kha hu dzulele u itwa ḡowenḡowe ya u fhaṭa na u fhaṭulula (pwashekanya) maipfi.

Kha Gireidi ya 2 na 3 hu tea u gudiswa vhuḡzhi ha ṭhanganyiso ya themba na pfalandothe nga ḡila yo engedzedzeaho, hu tshi ingwa mibvumotserekano (*complex sounds*) zwi tshi ya nga gireidi idzo mbili. U gudisa foniki a si ngudo yo ḡiimisaho nga yoṭhe, i tea u baḡekanywa na mbekanyamushumo ya u vhalala na vhagudi.

Musi vhagudi vha tshi khou guda sisiṭeme ya zwiḡa zwa mibvumo ya luambo lune lwa khou gudiswa, vha tea u ṭṭuwedzwa u shumisa kupeleṭele kune vhone vhane vha tou ḡiitela u swikela tshenetsho tshifhinga tshine vha ḡo gudiswa kupeleṭele kwaḷo kana kwa tshiofisi. Vhagudi vhane vha shumisa kupeleṭele kune vhone vhane vha tou ḡiitela vha fhedzisela vha vhapeleṭi makone u fhirisa avho vhane vha sa zwi shumisi. Vhagudi vha tea u ṭṭuwedzwa u ḡwala nga ḡila kwayo, hune mubvumo muḡwe na muḡwe kha ipfi wa vha wo imelelwa nga tshiga tsho teaho.

U peleṭa hu na vhuṣhaka na foniki. Ngauralo mbekanyamushumo ya mupeleṭo i tea u anana na mibvumo kana foniki dzo funzwaho vhege yeneyo. Kha Gireidi ya 1 na 2 a hu funziwi mupeleṭo nga ḡila ya tshiofisi kana fomaḷa. Mupeleṭo u gudiswa nga ḡila iḡwe na iḡwe. Fhedzi kha Gireidi ya 3, hu tea u shumiswa mbekanyamushumo dza mupeleṭo dza tshiofisi (fomaḷa). Hafha hu tea u tou vha na pferido dza mupeleṭo, thesite (milingo) ya mupeleṭo i si ya tshiofisi na ḡowenḡowe dza mupeleṭo (hune mugudisi a amba ipfi kana fhungo ngeno vhagudi vha tshi khou

ḷi ḥwala fhasi (u rwela ngomani - dikithesheni)). Kupeleṯele kwaḷo ku tea u vhoneḷa kha mushumo wa u ḥwala wa vhagudi. A ku tei u vhoneḷa fhedzi kha thesite na ḥḡowenḡowe dza mupeleṯo.

### U ṯalusa ipfi

U ṯalusa maipfi o ḡoweḷeaho kana ane a shumiseswa ndi musi mugudi a tshi kona u ṯalusa ipfi ḷo ḡoweḷeaho nga ḷithihi nga u dzulela u dovholola ipfi iḷo. Maipfi o ḡoweḷeaho a nga gudwa nga heyi ḥḡila - u dzulela u dovholola ipfi iḷo. Luambo lwa English lwo fhambana na dziḥwe nyambo nga uri lu na maipfi manzhi a so ngo ḡoweḷeaho, maipfi ane kupeleṯele kwao kwo fhambana na kuungele kwao. Ngauralo, ndi zwa ndeme u gudisa maipfi o ḡoweḷeaho kha English. Kha Tshivendḡa kuungele kwa mubvumo a ku shanduki naho mubvumo uyo u nga wanala kha miḥwe mibvumo kana maipfi.

Kha hu shumisiwe ngudo dza u vhala na vhagudi na u vhala na tshigwada u sumbedza **tshiṯirathedzhi kana maitele a minwe miṯanu**, hune muḥwe na muḥwe a sumbedza tshiṯirathedzhi kana maitele ane muvhali a nga a shumisa u sumba kuvhalele kwa maipfi a sa ḡivhei na zwine a amba.

- **Balavhukoko** : u litsha ipfi wa vhala u tshi isa phanḡa wa swika magumoni a fhungo
- **Musumbavhaloi** : u sedza tshifanyiso
- **Mahalahase** : u lavhelesa ipfi wa vhona arali hu na zwipiḡa zwine zwa ḡivhea
- **Makhuluwatsho** : u bula ipfi u tshi ḷi bulela ḥṯha
- **Tshinwaanwane** : u hambela thuso kha u vhala ipfi kana u pfesesa ṯhalutshedzo yaḷo.

Maitele aya a gudiswe vhagudi musi vha tshi ṯangana na ipfi ḷi no konḡa.

### Kupfesesele:

Nga tshifhinga tsha ngudo dza u vhala hu na khonadzeo dza uri mugudisi a dzhenise vhagudi kha u hambula na u vhudzisa nga ḥḡila yo fhambanaho. ḥḡila dza u thoma mbudziso ndi dzine dza ḡo thusa u bveledza zwikili zwa tholokanyonḡivho zwa maimo a ḥṯha na a fhasi.

#### *Tholokanyonḡivho tswititi*

- Ṳalusani..., (tsumbo, *Ṳalusani mubvumbedzwa dendele kana muhulwane kha tshiṯori.*)
- Sumbedzani .....(tsumbo, *Sumbedzani goloḷi ye mavemu a vha a tshi khou reila yone.*)
- Vhalani/khouthani/topolani mutaladzi..., (tsumbo, *Vhalani/khouthani/topolani mutaladzi une wa ni vhudza uri makhulu vho vha vha so ngo takala.*)
- Ṳalutshedzani ....(tsumbo, *Ṳalutshedzani muluṯanyi kha itshi tshiṯori.*)
- Wanani..... (tsumbo, *Wanani dzina ḷa bugu ye a vha a tshi khou vhala yone*)
- Sumbedzani..., (tsumbo, *Ntsumbedzeni tshipiḡa tsha tshiṯori tshine na tshi funesa.*)
- Bulani..., (tsumbo, *Bulani fhethu he muṯa wa vha u tshi khou ya hone kha tshiṯori.*)
- Ambani..., (tsumbo, *Ambani dzina ḷa mmbwa ṯhukhu ntswu yo shavhaho.*)

*U dzudzanya hafhu*

- U vhambedza (- zwine zwa fana)..., (tsumbo, *Fanyisani fhethu he mukalaha vha vha vha tshi dzula hone na fhethu huswa*)
- U fhambanyisa (- phambano)... (tsumbo, *Fhambanyisani mukomana na murathu vha vhasidzana vhavhili. Ndi mini zwine zwa vha fhambanyisa?*)

**Kha hu dzhiewe nzele phambano ya vhuvhili ha aya maipfi. Hu na hunzhi hune a shumiswa nga ndila yo khakheaho. Huñwe vhañwe vha a shumisa liñwe madzuloni a liñwe nga ndila nthihi zwa nga a hu na tsho khakheaho.**

- Mutevhe..., (tsumbo, *Neani mutevhe wa mashango e mukalaha vha a dalela.*)
- Khethekanyo... (tsumbo, *Khethekanyani zwipuka zwo fhambanaho kha tshiṭori zwi bve zwigwada zwivhili, zwi tshi khethwa u ya nga zwipuka zwe zwa vha zwi tshi sumbedza u luga kha musidzana na izwo zwe zwa vha zwi tshi ṭoda u mu ṭa.*)
- Mbekanyo.... (tsumbo, *Vhekanyani zwipuka zwi re kha tshiṭori.*)
- Manweledzo... (tsumbo, *Nweledzani tshiṭori nga mitaladzi (mafhungo) i sa paḍi miṇa.*)
- u fhambana hani na... (tsumbo, *Muanewa dendele u fhambana hani na muanewa muluṭanyi?*)

*U humbulela*

- U **dipanga** kana u didzhenisa kha nyimele, (tsumbo, *Didzhieni hu inwi muanewa dendele. No vha ni tshi ḍo ita mini?*)
- **Khumbulela**... (tsumbo, *Hu nga itea mini arali mulindazuu a hangwa u vala gethe?*)  
(*Naa munna a nga vha o swika seli ha mulambo nga iñwe ndila?*)  
(*Ho vha hu tshi ḍo vha ho itea mini arali khotsi awe vho vha vho ya u dalela malume wavho?*)
- Masiandaitwa ndi afhio... (tsumbo, *Tsheo iyo yo itisa mini?*) (*Masiandaitwa a zwiito zwawe ndi afhio?*)

*U sengulusa*

- Nga kuvhonele kwanu, (tsumbo, *Nga kuvhonele kwanu ni vhona mutukana o tea u ita zwe a ita?*)
- Ni a tendelana naa... (tsumbo, *Ni a tendelana na uri u ṭuwa hayani yo vha yone tsheo ya khwinesa?*)
- No vha ni tshi ḍo ita mini... (tsumbo, *Arali hu inwi no vha ni tshi ḍo ita mini musi no ḍi wana ni kha tshiimo tshenetsho?*)
- Zwo vha zwo fanela naa ... (tsumbo, *Zwo vha zwo fanela naa uri makhulu wawe vha mu vhudze tshiṭori?*)
- Zwo tea (ndi zwavhuḍi naa... (tsumbo, *Ndi zwavhuḍi zwe malume awe vha mu thatha ḍuni nga mulandu wa u tswa vhurotho naa?*)
- Ndi zwifhio zwine zwa ṭalutshedza khwine... (tsumbo, *Ndi zwifhio zwa khwinesa zwine zwa ṭalutshedza muanewa dendele kha itshi tshiṭori?*)

*U takalela (Appreciation)*

- No vha no humbula mini musi... (Tsumbo, *No vha no humbula uri hu do itea mini musi ndau i tshi vula mulomo wayo?*)
- Ili ipfi/lifurase ndi la ndeme kana li na mutsindo?... (tsumbo, *Naa ili ipfi ndi lone-lone line la talusa mulutanyi?*)
- Ni a divha muñwe a no nga... (Tsumbo, *Naa ni a divha muñwe a re na zwiito zwi no nga zwa khaladzi awe?*)
- Ndi ngani ni tshi takalela/ni sa takaleli..., (tsumbo, *Ndi ngani no vha ni sa takaleli malume awe?*)

Kha hu shumiswe-vho na zwikili zwa u kona u humbula na u pfesesa zwithu zwa sia jenejo kha u gudisa vhagudi uri vha kone u ditola kana u lavhelesa vhone vhane musi vha tshi vhala, vhuhulu kha masia a u talusa ipfi na tholokanyondivho. Vhagudi vha tea u gudiswa u vhudzisa mbudziso, tsumbo: *'Zwi a pfala naa?', 'Naa ndi zwavhuḁi?' na 'Zwi na mudzio?'* Kha hu shumiswe haya maitete kha u vhala na vhagudi hu na thikedzo.

**U vhala nga u tou elela**

U vhala nga u tou elela zwi katela:

- U kona u divha na u talusa maipfi/zwo riniwaho (*Accuracy in decoding*): u kona u divha na u talusa vhunzhi ha maipfi.
- Tshikalo kana luvhilo lwa kuvhalele: u kona u talusa ipfi kana maipfi kha siaṭari nga u tavhanya nahone zwo leluwa.
- Kubulele (*Prosody*): u vhala zwavhuḁi nga u tou elela hu na u bula maipfi nga ndila yone na hone i pfadzaho.
- Kupfesesele

Zwikalo zwa u elela zwi nga khwinisiwa nga u gudisa zwikili zwa u vhala zwo sedzwaho u itela u kona u divha na u talusa maipfi. Hezwi zwi nga itwa nga u nanga bugu dzi sa konḁi, u dzudzanya bugu dzi takadzaho, u vhalulula bugu na nga u engedza tshivhalo tsha bugu dza u vhala.

**“U vhalela nṭha” nga mugudisi**

Tshipiḁa tsha u fhedzisela nahone tsha ndeme tsha phurogireme ya u vhala ho linganelaho (*balanced reading programme*) ndi u vhalela nṭha (nga tshifhinga tsha zwiṭori) zwi tshi itwa nga mugudisi. Hezwi zwi bvedza zwikili zwo fhambanaho zwa luambo (zwo katela zwa u vhala) zwi tshi bva kha liṅwalo li pfallaho na uri li kha vhudzivha mbekanyamushumo yo linganelaho ya ndivho ya u vhala na u ṅwala. Nga “u vhalela nṭha” mugudisi a nga bvedza lutamo lwa u vhala na dzangalelo la u funa zwiṭori.

Zwidombedzwa zwinzhi malugana na zwiṭhe zwa u gudisa u vhala zwi nga wanala kha bugupfarwa ya Muhasho wa Pfunzo ya Mutheo, U Funza u Vhala kha Gireidi dza Fhasi (*Teaching Reading in the Early Grades*) (2008).

## 2.7 U n̄wala

Vhagudi vha re kha Gireidi ya 1 vha tshi thoma u 'n̄wala' vha shumisa zwifanyiso fhedzi. Honeha, musi vho no kona zwikili zwa u vhumba maḽedere vha a thoma-ha u kopolola ipfi nga ḽithihi nga ḽithihi, ḽhoho na mafhungo o ḽalaho ane vha nga kona u ita nyolo. Vhukati ha n̄waha (Gireidi ya 1) vhagudi havha vha tea u vha vha tshi vho kona u n̄wala ḽhoho dzavho vhone vhaḽe nga ha zwifanyiso na u vhumba zwavho fhungo ḽithihi. Mugudisi u tea u thusa vhagudi nga u vha ḽea mishumo i re na mihangarambo uri vha kone u wana ha u thoma hone. U vha thomela fhungo (tsumbo, 'Ndi khou ḽoḽa... Mugudi muḽwe na muḽwe kha ḽewe bugu ya A5 ine a ḽo i shumisa sa ḽhalusamaipfi ya vhuḽe. Vhagudi kha vha ḽeiwe nyito kana mishumo ine khayo vha khunyeledza fhungo nga u dzhenisela ipfi na mbudziso dzi sa konḽi dzine mugudi a nga fhindula nga u n̄wala 'Ee'/'Hai' kana nga ipfi ḽithihi.

Nyito dza u n̄wala na vhagudi dzi shumisa maitete a u n̄wala uri vhagudi vha kone u pfesesa nḽila ine ḽedere nga ḽithihi nga ḽithihi ḽa kona ngayo u vhumba ipfi (kuvhumbele kwa maipfi), na uri maipfi o fhambanaho a kona hani u vhumba fhungo, ndeme ya u sia zwikhala vhukati ha maipfi musi muthu a tshi n̄wala na u shumisa ndongazwiga zwo teaho. Nga kha u n̄wala na vhagudi, vhagudi vha bveledza nyaluwo siani ḽa ḽivhaipfi khathihi na u ita uri vha swike hune vha ḽivha na u pfesesa uri fhungo ḽi nga ḽifhisiwa hani nga u shumisa maḽaluli na maḽadzisi. Musi vhagudi vha tshi thoma u aluwa siani ḽa zwikili zwa u n̄wala mafhungo avho vhone vhaḽe, mugudisi u tea u ḽivhadza kushumisele kana kuḽwalele kwa zwiteḽwa zwa u n̄wala pharagirafu. Hafha vhagudi vha tea u gudiswa na maambeke na mirero yo leluwaho ya ndayo naho i si mingana, vhuhulu kha Gireidi ya 3. Hezwi zwi ḽo sia vhagudi vha na mutheo wa lupfumo lwa mvelele ya Tshivenda ine ya ḽuḽuwedza mikhwa mivhuya.

TPKLL i shumisa ngona ya maitete a u n̄wala. Kha maitete aya vhagudi vha ranga nga u ita mvetomveto, vha n̄wala, vha ḽekedza vhagudi ngavho uri vha vhalulule na u khakhulula kana u khwinisa, na u ganḽisa (u ita uri na vhaḽwe vha vhale-vho ḽinwalo). Vhagudi vha Vhuimo ha Mutheo (*Foundation Phase*) a vha tei u n̄walulula mushumo wavho, vha nga tou khakhulula nga u tou tala mutalo kha maipfi ane vha sa toḽe a tshi vha tshipiḽa tsha zwo n̄waliwaho na u engedza mafhungo ho teaho.

### Muḽwalo

ḽinwalwa ḽa TPLKL (CAPS) ḽi dzudzanya kufunzele kwa zwikili zwa muḽwalo uri zwi itwe nga pheriodo (tshifhinga) ḽhukhu kha gireidi dzo fhambanaho. Tshifhinga tsho avhelwaho ndi minethe dza 15 nga ḽuvha.

#### *Mbekanyamushumo ya u rangela u n̄wala*

Hu sa athu u thoma u gudiswa muḽwalo lwa tshiofisi (fomaḽa) kha Gireidi ya 1, vhagudi vha nga tevhele mbekanyamushumo ya u rangela u n̄wala u itela u fhaḽa maitete a u n̄wala zwine zwa kona u vhone (visual discrimination), kushumisele kwa zwipiḽa zwa muvhili zwine zwa shumiswa musi hu tshi n̄waliwa, sa zwanda, minwe na maḽo, na zwiḽwe. Vhagudi vha tea u gudiswa nḽila kwadzo dza kufarele kwa penisela, kuvhumbele kwa maḽedere, hune ha thomiwa hone, muelo (saizi), tshivhumbeo na sia ḽa kuḽwalele. Nga murahu vhagudi vha sumbedzwe masia a kuḽwalele, na nḽila ine ḽedere ḽa imisa zwone na u sielisana (thalanganya) vhukati ha mitalo. Nḽila ya kudzulele kwone kwa vhagudi ndi ya ndeme. Vhagudi vhaḽuku vha konḽelwa u kopa zwi tshi bva kha bodo sa izwi maḽo avho a tshi toḽa tshifhinga tshilapfu uri vha kone u bva buguni u ya kha bodo na u bva kha bodo u humela buguni sa izwi maḽo a tshi toḽa tshifhinga tsha u dovha hafhu a vhuvelele kha siaḽari ḽi re phanda havho. U vhone havho ha tshifhinganyana hu vha hu sa athu u aluwa lune vha kona u ḽowela. Tsha khwine ndi u fha vhagudi vha Gireidi ya 1-3 zwiḽirepe/zwimveru zwa mabambiri zwo n̄walelwaho u itela u ri vha kone u kopa nga tshifhinga tsha Muḽwalo.

*U rathela kha u shumisa muñwalo wa u pomba*

Mafheloni a Gireidi ya 1 mugudi u tea u vha a tshi kona u vhumba maḽedere maḽuku na maḽederanzi nga ṅḽila kwayo nahone zwavhuḽi hu na vhuieleli, hu si na u konḽelwa, khathihi na u kona u kopa mafhungo zwavhuḽi a tshi bva kha bodo kana a tshi bva kha zwiḽirepe zwo ṅwaliwaho mafhungo. Kha Gireidi ya 2 vhagudi vha tea u kona u ṅwala maḽedere nga ḽithihi nga ḽithihi (mugandiso) nga luvhilo luhulwane. Ndi heneḽha kha wonoyu murole hune zwikolo zwinzhi zwa thoma muñwalo wa u pomba. Naho hu na uri tsheo ya u nanga u thoma u gudisa vhagudi kuñwalele kwa mupombo i zwanḽani zwa tshikolo kana vundu (phurovintsi), fhedzi vhagudi vha tea u gudiswa kuñwalele ukwo musi vha mafheloni a Gireidi ya 3. Vhonzhi ha vhagudi vha rathela kha muñwalo wa u tou pomba kha themo ya u thoma na ya vhuvhili ya Gireidi ya 3. U rathela kha muñwalo wa u pomba a zwi ambi u ḽutshela kule kha muñwalo wa u tou ganḽisa. Musi zwo tea kha hu vhe na ndalamo ya muñwalo wa u ganḽisa.

*Zwishumiswa*

Vhagudi vha Gireidi ya 1 vha thoma nga u ṅwalela kha mabambiri a si na mitalo vha tshi shumisa khirayoni dza mapfura. Ho no fhela tshifhinga vha pfukela kha u ṅwala kha bugu dza mitalo ya 17mm vha tshi shumisa penisela kha ngudo dza muñwalo wa fomaḽa (tshioḽisi). Fhedzi zwiñwe zwikolo zwinzhi zwi takalela u isa phanḽa na u shumisa mabambiri a si na mitalo kha miñwe mishumo ya u ṅwala kha Gireidi ya 2. Kha Gireidi ya 3 vhagudi vha rathela kana u pfukela kha u ṅwala kha bugu ya mitalo ya 8.5mm. Tshifhinga tsho teaho u rathela kha hoyu muñwalo tshi ḽo bva kha vhukoni ha vhagudi na phoḽisi ya tshikolo.

**Zwithithisi kha u guda**

Pheriodo dza luambo dzi tea u ita nzudzanyo dza khonadzeo u itela u tikedza vhagudi vhane vha vha na zwithithisi zwa u guda khathihi na u inga mushumo wa nyaluso kha avho vhane vha konesa. Vha tea u ṅewa nyito dza u linga khathihi na tshifhinga tsho teaho tsha u ṅwala. Zwo ṅwaliwaho zwoḽhe zwi tea u korekiwa na u lavhelesiwa nga mugudisi u itela u ḽivha na u tevhelela nyaluwo ya mugudi nga muthihi nga muthihi na u ḽola mushumo hoyu u itela u dzhia maga o teaho kha ngudo dzi tevhelaho. Kha hu sikiwe tshikhala tsha u vhalela ṅḽha ḽuvha ḽiñwe na ḽiñwe u itela u thusa vhagudi kha nyaluwo ya ḽivhaipfi.

**2.8 Gireidi R (Gireidi ya u ḽanganedza (Gireidi ya 1))**

Nzudzanyo ya ngudo dza u vhalo na u ṅwala ya GIREIDI YA 1 yo ḽisendeka nga milayo ya u **ḽanganyisa zwithu zwino na zwiḽa na u guda nga u tou tamba**. Mugudisi u tea u kona u thoma zwithu, u vha mukonanyi ṅḽhani ha u vha murangaphanḽa. Mugudisi mukonanyi (*mediator*) u ita uri kanzhi hu vhe na khonadzeo kana tshikhala tsha u vhalo hu so ngo lavhelelwa lune zwa u guda zwi sokou bvelela heneḽho kha mitambo yo livhanaho na vhagudi (sa, u sokou tamba) kha khona ya u silinga (*fantasy*) kana fhethu ha zwibuloko zwa u fhaḽa, na kha nyito dzine dza tshimbizwa nga mugudisi sa kha danga ḽa tshiḽori na mañwe madanga. Mafhungo ane a vha na vhushaka na luambo na zwa matshilisano, vhuḽipfi na zwiñwe zwa u bveledza nyaluwo ya miraḽo miḽuku na miraḽo mihulwane zwi sokou tou bvelela, zwa itea nga zwone zwine nga tshifhinga tsha mitambo (ya ḽiñwe na ḽiñwe) na nyito dzi bvaho kha nzudzanyo ya maimo ya ḽiñwe na ḽiñwe ya GIREIDI YA 1. Zwoḽhe hezwi zwi ita u ri mugudisi a kone u dzhenelela a na zwiitisi zwa u fhirisa zwi tshi bva kha ngudo dza u guda hu so ngo lavhelelwa dzine dza ḽuḽuwedza ngudo dza u bveledza u vhalo na u ṅwala. Kiḽasi ya maitete (magudele) a kale na mbekanyamushumo dza u guda dza kiḽasini dza fomaḽa zwine zwa tevhela nzudzanyo ine ya nga yo ṅwalwa kha tombo zwi fanela u ḽutshelwa kule nazwo, nahone a zwi thusi u gudesa lwo fhelelaho zwo teaho mugudi wa GIREIDI YA 1. GIREIDI YA 1 i so ngo itwa Gereidi ya 1 yo tsitselwaho fhasi (kana murathu wa Gereidi 1, heyi i na tshivhumbeo tshayo tsha maitete a so ngo ḽowelelaho na hone o ḽisendekaho nga kupfesesele kwa zwithu kha kushango kwavho kwa vhagudi vha mirole yeneyi - ṅḽila ine vhagudi vha pfesesa kushango kwavho na kwa vhutshilo musi vha kha ngudo dzavho - vha wana ṅḽivho, zwikili, kuhumbulele, na mikhwa vha so ngo zwi shumela; zwa dovha zwa ita uri vha gude lwo fhelelaho, na u vha shumisa

zwickhala zwo newaho kha ngudo dzavho dza fomaļa dzi no khou tevhela.

### U sedzesa ngudo dzi si dza fomaļa na dzine dza sokou itea

Kha hu sedzeswe kana u tou pfi fombe kha ngudo dzi si dza fomaļa na dzine dza sokou tou itea kha madanga o fhambanaho vhukati ha duvha. Hezwi zwi thusa u bveledzisa nzudzanyo ya liñwe na liñwe ine ya nea vhagudi tshifhinga tsho linganaho tsha u tamba vho vhofoholowa zwa dovha zwa thusa uri mugudisi a dzhielesha zwine zwa nga gudiswa zwo bva henefho kha zwine zwa takalelwa khathihi na zwine vha tou dikikela. Duvha lothe la tshikolo li fanela u vhoniwa sa khonadzeo ya u guda luambo (u vhala na u rwala). Hezwi zwi nga itiswa nga u dzhenelela ha mugudisi, kana musi o tou dzudzanya uri a nga dzhenelela lini kha mitambo zwi tshi angaredza na mitambo ine mugudisi a vha a tshi khou vha sumbandila na nga mulandu wa u dala ha zwickhala zwine zwa thusa vhagudi u sokou digudela zwi so ngo lavhelelwa zwa dovha zwa konisa mugudisi u shumisa tshifhinga tsha khonadzeo ya u gudisa u tufuwedza vhagudi u guda nga hetshi tshifhinga tsha musi vha tshi khou ita mishumo ya liñwe na liñwe, zwo angaredza na u tamba zwaho.

Zwi tshi bva kha kuvhonele kwa u gudisa zwickili zwa u vhala na u rwala, mugudisi u wana tshikhala tsha u vhudzisa mbudziso dza thalutshedzo dzo vuleaho kana u nea tsivhudzo ine ya fha mugudi tshikhala tsha u difhindulela, kana u nea dziñwe phindulo dze vhagudi vha sa dzi ambe. Hezwi ndi ndingedzo dza u tufula dzangalelo kha vhagudi uri vha gude vha tshi ya phanda nga vhone vhane. Hezwi zwi amba uri mugudisi u tea u divha uri ndi lini hune a nga dzhenelela kha ngudo dza vhagudi kana ndi lini hune a tea u sendela murahu a litsha vhagudi vha tshi wana tshikhala tsha u diwanela thasululo kha thaidzo yo bvelelaho (i re henefho kana yo newaho). Nga manwe maipfi, vhagudi kha vha newe tshikhala tsha u ita zwithu nga vhone vhane, vha tendelwe vha tshi khakha, uri vhone vhane vha dikhakhulule nga vhone vhane murahu ha musi mugudisi a tshi nga dzhenelela. Hezwi zwi ita uri vhagudi vha nweledze magudwa nga vhone vhane.

Thebulu ya tsumba tshifhinga ya **GIREIDI YA T** i vhidzwa **phurogireme ya duvha liñwe na liñwe**. Phurogireme ya duvha i na zwipiđa zwiraru, ndi **nyito dzo rangwaho phanda nga mugudisi, nyito dzo dowealeho na dzine dza itwa nga vhagudi kana mitambo ine vhagudi vha sokou dithomela na u ditambela**. Khonadzeo dza u guda u vhala na u rwala dzine dza itwa nga mugudisi dzi nekudzwa kana u gudiswa hafha kha madanga a luambo nga matshelonitsheloni, tsumbo, dangani la thero/thoho ya u haseledza/luambo; u amba nga ha mutsho (na mitambo) duvha liñwe na liñwe; u amba 'mafhungo'; madanga a sumba wa bula; zwifhinga zwa zwiŋori). Zwi tshi bva kha zwo sedziwaho khazwo, (mugudisi u tea u vha e na ndivho yo fhelelaho ya uri u toḡou gudisa mini) nyito kana mishumo ya vhutsila, madanga a mihumbulo, nyonyoloso, nyimbo kana muzika na madanga a matambwa (hafha hu nga katelwa nyimbo na mitshino ya sialala ine ya nga sa tshifase na miñwe yo teaho), zwothe hezwi zwi nga vha na tshipikwa tsha u guda u vhala na u rwala, vhuhulu ho sedzwa kuvhonele kwavho kwa zwithu (*perceptual motor concepts*) na zwickili zwine zwa thusedza kha u vhala ha fomaļa.

**Mishumo ya duvha liñwe na liñwe** i vha nea khonadzeo kana tshikhala tshavhudi tshi so ngo lavhelelwaho tsha u tufuwedza u bveledza zwickili zwo fhambanaho zwa u guda u vhala na u rwala. Tsumbo, madzuloni a uri vhagudi vha ime mudubani vha tshi lindela u ya nduni thukhu, mugudisi a nga shumisa hetshi tshifhinga u tufuwedza ndivho ya mibvumo. Tsumbo, mugudisi a nga ita sa zwi tevhelaho: *Vhagudi vhane madzina avho a thoma nga 'S' ndi tshifhinga tshavho tsha u ya nduni thukhu (thoijethe)*. Mugudisi a nga shumisa jedere liñwe na liñwe ngaauralo-ngaauralo. Vhañwe vhagudi vha nga kha di vha vha tshi khou tamba mutambo muñwe na muñwe u itela u alusa divhaipfi na u imbea zwidade. Tshifhinga tsha zwidzhangudzhangu na u kulumaga na tshone tshi dzudzanya khonadzeo dza u guda dzine dza fana na idzo. Ngaauralo mugudisi u tea u tufuwedza vhagudi u tamba mitambo ya u takadza ya mibvumo na maipfi.

Nga tshifhinga tsha u tamba mugudisi a nga tšutšwedza ngudo ya u vhala na u űwala nga ndila mbili. Ndila ya u thoma, nga u dzudzanya fhethu ha u tambela uri hu anane na u tšutšula khonadzeo dza u vhala na u űwala. Hafha mugudisi u dzudzanya fhethu ha u tambela zwi tshi bva kha lushaka lwa khonadzeo dza u guda dzine a tšodou tšutšwedza dzone kha vhagudi. Mitambo ya nnda ine ya nga sa u gonyagonya mabulanga kana matanda kana u gidima kha mutalo zwi nga tšutšwedza ndivho ya fhethu, u fana na u pfuka mutalo wa vhukati, zwine zwa vha tshikili tsha ndeme vhukuma, vhuhulu ho sedzwa ndivho ya u vhala na u űwala. Zwithu izwi zwi dovha hafhu zwa tšutšwedza ndivho ya u tšalusa maipfi kana maledere zwine zwa do thusa vhagudi u kona u vhala tswayo dza badani. Hu di nga na nyito kana mitambo ya ngomu kilasini, na yone i tea u lingedza u tšutšwedza kana u dzudzanya khonadzeo dza u guda u vhala na u űwala dzine dza fana na dza mitambo ya nnda ha kilasi. Mitambo ya muhumbulo (**memory game**) i tšutšwedza uri vhagudi vha kone u humbula zwe vha vhona; ngeno khuda ya matambwa (**fantasy corner**) i tshi tšutšwedza khonadzeo dza u amba na u thetšelesa.

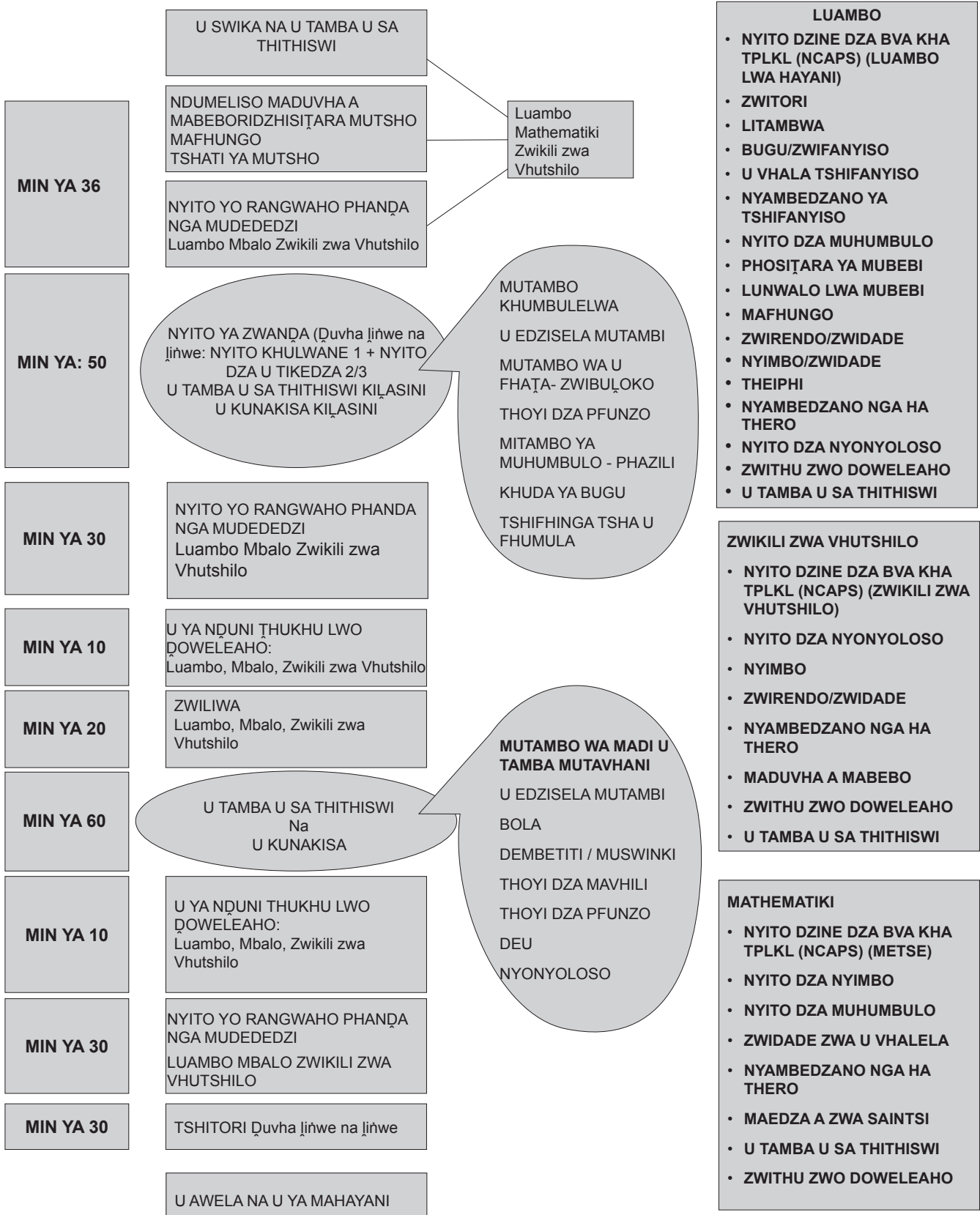
Ndila ya vhuvhili ya u tšutšwedza ngudo ya u vhala na u űwala tshifhingani tsha mitambo ndi u dzhenelela musi zwo tea. Hezwi zwi nga itwa, sa tsumbo, nga u vhudzisa mbudziso dzine dza tšutšula muhumbulo dzine dza engedza na divhaipfi. Hafha mugudisi u tea u tšutšwedza vhagudi uri naho ho no űewa phindulo ine ya vha yone, vha tea u űea dziűwe phindulo dzine a dzi athu ambiwa. Mugudisi u tea hafhu u da na magaganywa ane a do sia a khou thusa vhagudi kha kuhumbulele kwavho. Vhagudi vha tea u tšutšwedzwa uri vha range u humbula zwavhuđi nga vhuronwane murahu ha musi vha tshi nga űea phindulo. Hezwi zwi do vha thusa uri vha kone u imelela phindulo dzavho sa izwi vho ranga vha dzeula murahu ha musi vha tshi fhindula. Ndila iyi i sia vhagudi vha tshi aluwa kha masia othe, a vha tou aluwa fhedzi siani la u vhala na u űwala fhedzi.

Kha mbekanyamushumo ya dűvha liűwe na liűwe yo pfumaho nyito dza luambo dzo linganelaho nahone dzine dza itwa tshifhinga tshiűwe na tshiűwe, hu tea u itwa nzudzanyo ya khonadzeo dza u guda u űwala na u vhala dűvha lothe. Musi zwi tshee zwa ralo, hu a swikelelwa zwithu zwine zwa tea u tevhedzelwa zwa ndeme zwine zwa vha malugana na u guda ha mutheo. Tsumbo, vhagudi vha gudeswa musi vha tshi ita nyonyoloso kana nga u shumisa mirado yavho ya muvhili (**kinaesthetically**) na nga u shumisa zwishumiswa zwine vha nga tou zwi fara nga tshanda (*three dimensional learning*) murahu ha musi vha tshi nga ita nyito dzine ha shumiswa tafula, bambiri na penisela (*two dimensional representational activities*).

## U linga kha Gireidi ya T

Kulingele kha GIREIDI YA T ku fanela u vha ku si kwa foma la. Vhagudi a vha tei u űwaliswa kana u vha kha nyimele ine ha vha na u űwala thesite. Ngauralo, Nyito kana Mishumo ya u Linga a yo ngo dzheniswa kha Tshitatamende tsha Pholisi ya Lushaka tsha Kharikhulamu na u Linga tsha GIREIDI YA T. Nyito iűwe na iűwe yo shumiselwaho mafhungo a u linga i fanela u pulaniwa nga vhuronwane u itela uri hu vhe na thanganelano ya zwikili zwo fhambanaho. Kha GIREIDI YA T vhunzhi ha mishumo ya u linga i itwa nga u tou tola hune mugudisi a rekhoda mvelelo dza u linga a tshi khou shumisa mutevhe wa u sedzulusa (**checklist**). Ngauralo, musi űwaha u tshi enda u tshi ya phanda (tshimbila), mugudisi u do vha na tshifanyiso tsho fhelelaho malugana na khaedu na vhukoni sa izwi zwi tshi do vha zwo fha tea nga zwituku nga zwituku. Nyimele heyi i do ita uri mugudisi a divhe uri u shumana hani na khaedu dzine vhagudi avho vha tangana nadzo khathihi na u shumisa zwikonwa nga ndila ya maimo a vhugwena (ntha).

# KHETHEKANYO YA 3: PULANE DZA MAGUDISWA NA U FUNZA U ITELWA ZWIKILI ZWA LUAMBO



## Nyangaredzo ya zwiikili zwa luambo zwine zwa tea u funzwa kha luambo lwa hayani Gireidi ya 1-3

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA R-3			
GIREIDI YA 1	GIREIDI YA 2	GIREIDI YA 3	
<p><b>GIREIDI YA 1</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U thetshelisa tshiṭori na u kona u tevhezela nyito dzi elanaho na tshiṭori.</li> <li>U thetshelisa na u fhiindula mbudziso dzi sa konḡi.</li> <li>U thetshelisa na u vhuisa muhumbulo nga u humbula maipfi a sa konḡiho nga u tevhekana hao. <i>Tsumbo: fana, fura, fara.</i> (U thoma kha mararu u ya kha maṅa)</li> <li>U amba na u sumbedza zwiṭiḡa zwa muvhili</li> <li>U thetshelisa na u dovholola phatheni dza mutevhetsindo na u kopolola nga nḡila yone.</li> <li>U imba nyimbo na zwidade ni tshi khou tevhezela nyito dza hone.</li> <li>U amba nga zwiṭanyiso zwi re kha dzi phosiṭara, tshati, buguni na zwinwevho.</li> <li>U vhambedza na u vhekanya zwiṭhu u ya nga kuitele, muvhala na zwinwevho.</li> <li>U dzhenelela kha nyambedzano na u vhudzisa mbudziso.</li> </ul>	<p><b>GIREIDI YA 2</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U thetshelisa zwiṭori na u kona u bvisela vhuḡipfi hawe nga ha tshiṭori.</li> <li>U thetshelisa ndaela na nḡivhadzo na u kona u fhiindula nga nḡila yo lavhelelwaḡo.</li> <li>U thetshelisa a sa dzheneleli, vha tshi sielisana u amba na u vhudzisa mbudziso u itela u pfesesa.</li> <li>U thetshelisa e na u ḡiphina na u ḡidzenisa kha u tandulula zwiṭanyiso na phazili dza maipfi, that na miswaswo.</li> <li>U amba nga tshenzhemo ya ene muṅe na vhuḡipfi hawe.</li> <li>U ṭalutshedza tshiṭori tsho ḡoweleaho tshi re na mathomo, vhuḡkati na magumo.</li> <li>U fhiindula mbudziso mbuletshedzi na mbudziso ṭalutshedzi</li> <li>U dzhia vhuḡifhiindleli kha nyimele dzo fhambanaho.</li> <li>U shela mulenzhe kha nyambedzano dza kilasini.</li> <li>U shumisa mathemo a nga ho fhuṅgo, jeḡere danzi, tshitopo na zwinwe-vho.</li> </ul>	<p><b>GIREIDI YA 3</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U thetshelisa muhumbulo muhulwane na zwidombedzwa kha tshiṭori na u fhiindula mbudziso mbuletshedzi na mbudziso ṭalutshedzi</li> <li>U thetshelisa tshiṭori na u bvisela khagala tshitiisi na masiandaitwa.</li> <li>U ṅea vhuḡipfi kha zwo vhaliwaho na u ṅea ṭalutshedzo.</li> <li>U thetshelisa ndaela na nḡivhadzo dzi konḡaho na hone dzi no tevhekana na u kona u fhiindula nga nḡila yo lavhelelwaḡo.</li> <li>U ḡidzhenisa kha nyambedzano sa tshikili, hu tshi ṭanganedzwa na u ṭhonifha nḡila ine vhaṅwe vha amba ngayo.</li> <li>U sika maipfi u bva kha 3-5 a tshi shumisa mibvumo ye a guda.</li> <li>U fhaṅa mafhuṅgo hu tshi shumiswa mibvumo yo funziwaho vhuḡkati ha ṅwaha.</li> <li>U vhalo maipfi a tshi bva kha ngudo dza foniki.</li> <li>U ṭalukanya mibvumo mibvumelani ya pfalandoṭhe ntswa dzi no swika 5. <i>Tsumbo: 'ai' sa kha aini, makai, 'oi' sa kha gofoi, 'ou' sa kha khou.</i></li> <li>U shumisa maipfi ane a bulwa u fana (homofounu). <i>Tsumbo: ṭula, u ṭula, ṭhulo kana u ṭula ha zwiito zwi no amba tshiwo zwi sa takadzi.</i></li> <li>U ḡivha mubvumothangeli (<i>onset</i>) wa u thoma kha ipfi na dhuṅgo ḡa u fhedzisela kha ipfi (<i>rime</i>) a maipfi ane a konḡanyana.</li> </ul>	<p><b>U THETSHELISA NA U AMBA</b></p>

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA 1-3			
GIREIDI YA 1	GIREIDI YA 2	GIREIDI YA 3	
<p><b>GIREIDI YA 1</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U guda mubulo wa maḷeḷere a aḷifabethe dzoṭhe dza Tshivenḡa, tsumbo a-a, b-bu, d-di, e-e, f-fu, g-gi, h-ha, i-i, j-dzhi, k-ka, l-li, m-mu, n-ni, o-o, p-pu, r-ri, s-si, t-ti, u-u, v-vu, w-wu, x-xi, y-yi, z-zi.</li> <li>(mubulo wa maḷeḷere a aḷifabethe u rangele u vhala tshifhinga tshoṭhe u swikela vhagudi vha tshi vho kona u a ḡivha na u a vhala).</li> <li><b>Pfalandoṭhe</b> a, e, i, o, u.</li> <li><b>Themba</b></li> </ul> <p><b>Dza ḷeḷere ḷithihi (single letter sound)</b></p> <p>b - bibi, bisi d - dada f - fula, funga g - gugu, guru h - hayani k - kumba l - lima, lala</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>Musi vho no guda pfalandoṭhe na themba kha hu itwe ṅowenḡowe dza u vhumba maipfi nga u ṅanganya themba (mme) na pfalandoṭhe (ḡwana), tsumbo b+a=ba - baba, b+e=be - beba, b+i=bi - bibi, b+o=bo-bobo, b+u=bu - buba; l+a=la - lala, l+e=le - lela, l+i=li - lila, l+o=lo - lola, l+u=lu - lula na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miḡwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ṅomani.</li> </ul>	<p><b>GIREIDI YA 2</b></p> <p>Ndovhololo ya mibvumo yo itwaho kha Themo ya 4 ya Gireidi ya 1</p> <ul style="list-style-type: none"> <li><b>Pfalandoṭhe</b></li> <li><b>Pfalandoṭhe dza ḷeḷere ḷithihi (ndovhololo)</b> a, e, i, o, u.</li> <li><b>Pfalandoṭhe mbili dzine dza fana.</b> aa (kanuka), Ndaa (losha) (vhagudi vha tea u gudiswa maitele kwao a u losha a Tshivenḡa), hafhaḷaa, ee (u tenda/kanuka), vha vhee kha toṃbo, ii (u tenda/kanuka), tshiila, oo</li> <li>(u kolohwa), mboo, uu duu</li> <li><b>Pfalandoṭhe mbili dzi sa fani</b></li> <li>ae - Maemu, ai (u kalala) - aini, au - musalauano, ea (u kalala) - u vhea, tṡhea, ie - tshenge, io - tshioṃbo, iu - tshiuulu, oi - goloti, ua - muano, ue - mueni, ui - muingameli, uo - muomva, ou - khou, n.z.</li> <li><b>Themba</b></li> </ul> <p><b>Dza maḷeḷere mararu (trigraph) na maṅa (quadraph)</b></p> <p>dzh - dzhulu dzw - dzwatswatswa fhw - fhufhwa khw - khwali, khwashaba mmb - mmboniseni, mmbangiseni *ndz - ndzumba ngw - ngwana nyw - ṅanganywa nzh - mulenzhe</p>	<p><b>GIREIDI YA 3</b></p> <p>Ndovhololo ya mibvumo yoṭhe ya Tshivenḡa (single letter sounds, digraph, trigraph, quadraph, and tetragraph - continuation). U lavhelesesa kha mibvumo yo itwaho kha Gireidi ya 1 &amp; 2</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>Musi vho no fheḡza u ita ndovhololo ya u guda mibvumo, kha vha shumise maipfi e vha a guda u ṅalusa mafhambanyi, mabulazwithini, dzithangi dza madzina.</li> <li>Mitshila ya madzina</li> </ul>	<p><b>FONKI</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U topla maipfi a re na pfanapheleledzo kha zwidade zwo ḡoweleaho na dzinyimbo.</li> <li>U thoma u ḡivha zwauri maipfi o itwaha nga mibvumo, tsumbo: maḷeḷere a u thoma a madzina avho.</li> <li>U kona u ṭhukukanya mafhungo a vha maipfi o ḡimisaḡo.</li> <li>U kovha maipfi a madungo manzhi u ya nga madungo</li> <li>U kona u ḡivha nga u tou lavhelesesa na u thetshesesa mahwe a maḷeḷere mathomoni a fhungo.</li> <li>U guda mubulo wa maḷeḷere a aḷifabethe dzoṭhe dza Tshivenḡa, tsumbo a-a, b-bu, d-di, e-e, f-fu, g-gi, h-ha, i-i, j-dzhi, k-ka, l-li, m-mu, n-ni, o-o, p-pu, r-ri, s-si, t-ti, u-u, v-vu, w-wu, x-xi, y-yi, z-zi.</li> <li>(mubulo wa maḷeḷere a ḷifabethe u rangele u vhala tshifhinga tshoṭhe u swikela vhagudi vha tshi vho kona u a ḡivha na u a vhala)</li> <li><b>Pfalandoṭhe</b> a, e, i, o, u</li> <li><b>Themba</b></li> <li><b>Dza ḷeḷere ḷithihi</b></li> <li>b - bibi, bisi</li> <li>d - dada</li> <li>f - fula, funga</li> <li>g - gugu, guru</li> <li>h - hayani</li> <li>k - kumba</li> <li>l - lima, lala</li> </ul>

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA 1-3		
GIREIDI YA 1	GIREIDI YA 2	GIREIDI YA 3
<p><b>GIREIDI YA 1</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U thukukanya maffungo o ambiwaho nga tshifhinga tsha orala a tshi ya kha ipfi jithihi hu tshi shumuswa maipfi a madungo ano fana uthoma. (tsumbo; Tshiidzi - ndi - mutukana)</li> <li>U khethekanya maipfi a madungo manzhi a tshi ya kha dungo jithihi, (tsumbo; hu shumiswe u vhanda zwanḡa kana u lidza ngoma kha dungo jinhwe na jinhwe kha ipfi kana dzina- 'Nndwa- khulu' - vhagudi vha kone u vhala madungo)</li> <li>U topola pfanapheledzo kha zwidade zwo ḡowealeho, dzinyimbo na mutevhe wa maipfi.</li> <li>U ḡusa pfanapheledzo kha nyimbo dzo ḡowealeho na zwidade.</li> <li>U kona u ḡivha na u amba maḡwe maḡedere a aḡifabethe nga maanḡa a dzina lawe. Tsumbo: dzina langa ndi pfi Ndifelani, ij thoma nga ḡedere 'N'.</li> <li><b>U amba nga ha mibvumo, maḡedere na maipfi.</b></li> <li>U kona u vhona na u topola maḡwe a maḡedere na mibvumo nga maanḡa ij mathomoni a fhungo jo ḡowealeho. Tsumbo: 'H' kha Hulisani.</li> <li>U pfesesa uri maipfi a na maḡedere na mibvumo, tsumbo, tshandḡa tshi na maḡedere t-s-h-a-n-ḡ-a na mibvumo tsh-a-nḡ-a)</li> <li>U topola mibvumo mathomoni a maḡwe maipfi, tsumbo, madzina a khonani kana a zwipuka.</li> </ul>	<p><b>GIREIDI YA 1</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>Kha vha ite vha tshi dzhenisa na mibvumo ya maipfi o ḡowealeho a luambo lwa ḡuvha jinhwe na jinhwe, zwo katela na madzina a re kha thege dza mikuloni ya vhagudi (<i>name tags</i>), tsumbo bv- <b>bva</b>, bvula; fh-<b>fha</b>; gw-<b>gwa</b>; hw-<b>hwala</b>; kh- <b>khonani</b>; mm-<b>mme</b>; dz- <b>dzula</b>; sw-<b>swika</b>, <b>swiela</b>; nd-<b>ndivhuho</b>; ny-<b>nyala</b>; nz- <b>nzie</b>; ph- <b>phuphu</b>; rw- <b>rwa</b>; sh-<b>shuma</b>, th-<b>thutha</b>; ts- <b>tsa</b>; vh- <b>vhona</b></li> <li>U shela mulenzhe kha nyito dza orala dza u dzhiela nzhele mibvumo ya foniki</li> <li>U kona u ḡalusa pfallandoḡhe dzoḡhe dza 5.</li> <li>U kona u ḡalusa mibvumo ya ḡedere jithihi (aḡifabethe).</li> <li>U thoma u fhaḡa maipfi mapufni hu tshi shumiswa mibvumo ye vha guda.</li> <li>U kona u fhaḡa maipfi nga themba mbumbano (u ḡanganyisa mibvumo, sa: -ela, lela, mela, xela).</li> <li><b>Themba</b></li> <li><b>Dza ḡedere jithihi</b></li> <li>m - mama</li> <li>n - u na (ha mvula), nona</li> <li>p - pala, puḡedza</li> <li>r - raha</li> <li>s- sea, sola, sala</li> <li>t - takala</li> <li>v - vaya, vangula</li> <li>w - u wa</li> <li>x - xaxara</li> <li>Z - zozo, zazamela</li> </ul>	<p><b>GIREIDI YA 2</b></p> <p>nzw - nzwalelo</p> <p>*pfh - pfhene</p> <p>*phr - phrofesa</p> <p>phw - maphwanyana</p> <p>shw - mushwana</p> <p>*thy - thyethyene</p> <p>thw - tshithwathwa (mahaḡa)</p> <p>tsw - tswinga, dzwatwatswa</p> <p>*tzh - tzhema</p> <p>mmbw - mmbwa</p> <p>mphw - mamphwe</p> <p>*mphy - khomphyutha</p> <p>*ndzw - ndzwaḡimela</p> <p>nkhw - nkhwe</p> <p>ngw - nngwa</p> <p>nish - ntshavheni</p> <p>nthw - nthwa</p> <p>nḡhw - nḡhwa</p> <p>nnzh - nnzhi</p> <p>nnzw - nnzwa</p> <p>tshw - tshivhotshwa</p> <p>Musi vho no guda pfallandoḡhe na themba kha hu itwe nḡowendḡe dza u vhumba maipfi nga u ḡanganya themba (mme) na pfallandoḡhe (ḡwana), tsumbo dzh+a= dzha - dzhavhula, dzh+e=dzhe - dzhena, dzh+i=dzhi - dzhila, dzh+o=dzho-dzhoko, dzh+u=dzhu - dzhulu; dzw+a=dzwa - dzwala, dzw+e=dzwe - dzwerani, dzw+i=dzwi - dzwinga, dzw+o=dzwo - dzwothwa, dzw+u=dzwu</p>

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA 1-3			
GIREIDI YA 1	GIREIDI YA 2	GIREIDI YA 3	GIREIDI YA 1
<p><b>Dzi no swaiwa</b>  d - d̥aḁa, ḁaka  t̥ - ḁala  j̥ - u ḁa  ḁ̥ - ḁala  ḁ̥ - ḁoḁa</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>Musi vho no guda pfallandoḁhe na themba kha hu itwe ngowengowe dza u vhumba maipfi nga u ḁanganya themba (mme) na pfallandoḁhe (ḁwana), tsumbo vh+a=vha - vhavha, vh+e=vhe - vhea, vh+i=vhī - vhi, vh+o=vho-vhona, vh+u=vhu - vhula; sw+a= swa - swaya, sw+e=swe - swenda, sw+i=swī - swiri, sw+o=swo - swobo, sw+u=swu - swura na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miḁwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani.</li> </ul> <ul style="list-style-type: none"> <li>Kha vha ite vha tshi dzhenisa na mibvumo ya maipfi o ḁowealeho a luambo lwa ḁuvha liḁwe na liḁwe, zwo katela na madzina a re kha thege dza mikuloni ya vhagudi (name tag), tsumbo, vh- vhavha; sw-swiri; kw- kwana; lw- lwala; ḁḁ- ḁḁala; ng- nguvho; ḁw- ḁwana; pw- pwanya; pf- pfala; ḁh-ḁhavha; ts- tsilu; tsh- tshikolo; tsw- tswa; mmbw - mmbwa; dzh- dzhena na n.z.</li> </ul> <ul style="list-style-type: none"> <li>U kona u vhumba maipfi a tshi shumisa themba na pfallandoḁhe.</li> <li>U kona u fhambanya mibvumo ya maipfi mathomoni na magumoni.</li> <li>U fhaḁa maipfi nga u shumisa mibvumo ya themba mbili dzo gudwaho. (mararu nga vhege).</li> </ul>	<p>- dzwuguda na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miḁwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani.</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U ḁalukanya maipfi a re na pfallandoḁhe dzi no fana a tsumbo: khosi, musi, gosi.</li> <li>U sika maipfi u bva kha mararu u ya kha maḁa a tshi shumisa mibvumo ye a guda.</li> <li>U vhala maipfi a bvaho kha ngudo dza foniki e kha maḁungo na maḁwe maḁwalo.</li> <li>U kona u sika maḁungo zwi tshi bva kha mibvumo yo gudwaho.</li> </ul> <p><b>Pfallanyana</b>  w - wanga, y - yanga</p> <ul style="list-style-type: none"> <li><b>Ndovhololo ya u guda themba dzo gudwaho kha Gireidi ya 1 na u bvela phanda na u guda i so ngo itwaho kha Gireidi ya 1) Themba dza maḁere mavhili, mararu, maḁa na u fhira (digraph, trigraph, quadragraph, and tetragraph)</b>  bj - u bja  dj - djambila  dy - dyambila  *gr - greisi  *mw - mwana  *pk - pkasha  *pf - kupfeḁe  *pf - pfene  ts - tsimu  *ts - kutsimu  ty - tyetyenea</li> </ul>		

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA 1-3			
GIREIDI YA 1	GIREIDI YA 2	GIREIDI YA 3	GIREIDI YA 1
<p><b>GIREIDI YA 1</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U ስwala maipfi a nyamba huvhili/hunzhi sa:-fula, ጥhoho, vhlala,</li> <li>• U vhala maipfi a foniki nga ngomu kha mafungo na kha tshibveledzwa.</li> <li>• U peleጁa maipfi o gudwaho.</li> <li>• U paጁekanya maipfi (<i>b-a-l-a</i> a tshi vha <i>bala</i>) u paጁekanyulula (<i>bala i tshi vha</i> (<i>b-a-l-a</i>)).</li> <li>• U bvisa themba ha dzhena inwe vhudzuloni hayo kha mutambo wa maipfi sa 'b' bala ha litshwa 'b' ha dzhena 'k' ya vha 'kala'</li> <li>• Themba dza maጁedere mavhili (digraph continues).</li> </ul> <p>           bv - <b>bv</b>umbi            bw - u <b>bwa</b>            *bj - u <b>bja</b>            dz - <b>dz</b>anga            *dj - <b>dj</b>ambila            dy - <b>dy</b>ambila            gw - <b>gwa</b>            *gr - <b>gre</b>isi            hw - <b>hwa</b>la            kw - <b>kw</b>asha            lw - <b>lwa</b>la            mv - <b>mv</b>ula            *mw - <b>mw</b>ana            nጁ - <b>nጁ</b>ou            ng - <b>ng</b>uluvhe            ስw - <b>ḥwa</b>la            nw - u <b>nwa</b> maጁi         </p>	<p><b>GIREIDI YA 2</b></p> <p>Musi vho no guda pfalandoጁhe na themba kha hu itwe ስጁowendowe dza u vhumba maipfi nga u ጁanganya themba (mme) na pfalandoጁhe (ስwana), tsumbo dzh+a=dzha - dzhahvula, dzh+e=dzhe - dzhena, dzh+i=dzhi - dzhila, dzh+o=dzho-dzhoko, dzh+u=dzhu - dzhulu; dzw+a=dzwa - dzwala, dzw+e=dzwe - dzwerani, dzw+i=dzwi - dzwinga, dzw+o=dzwo - dzwothwa, dzw+u=dzwu - dzwuguጁa na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha minwe mibvumo u itela uri vጁagudi vha i rwele ngomani.</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U kona u shumisa mibvumo yo gudwaho hu tshi sikwa maipfi.</li> <li>• U fhata maipfi a re na thembamvanyani na pfalandoጁhe 3,4 u ya kha 5</li> <li>• U vhala maipfi a tshi bva kha ngudo dza foniki kha mafungo na kha mahwe mahwalo.</li> <li>• U guda u peleጁa maipfi a fumi nga vhege o dzhiwaho a tshi bva kha ngudo dza foniki.</li> <li>• U kona u sika mafungo hu tshi shumiswa heyi mibvumo.</li> </ul> <p><b>Ndovhololo ya mibvumo yo gudwaho kha Themo ya 2</b></p> <p>           dzh - <b>dz</b>hulu            dzw - <b>dz</b>watswatswa            *ndz - <b>ndz</b>umba            nyw - ጁanganywa            *pጁh - <b>pf</b>heጁe            *phr - <b>ph</b>roጁesa            phw - <b>ma</b>phwanyana            shw - <b>mu</b>shwana         </p>		

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA 3			
GIREIDI YA 1	GIREIDI YA 2	GIREIDI YA 3	GIREIDI YA 1
<p>ny - nyala nz - nzie ph - phalaphala pw - pwasha *pk - pkasha *pf - kupfene *pf - pfene rw - u rwa sw - u swa th - thavha ts - tsimu *ts - kutsimu ty - tyetyenea</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>Musi vho no guda pfalandothe na themba kha hu itwe ndowendowe dza u vhumba maipfi nga u fanganya themba (mme) na pfalandothe (hwana), tsumbo tsh+a= tsha - tshanga, tsh+e=tshe - tshaa, tsh+i=tshi - tshina, tsh+o=tsho- itsho, tsh+u=tshu - tshuwa; ng+a=nga - ngade, ng+e=nge - tshienge, ng+i=ngi - ngilasi, ng+o=ngo - ngowa, ng+u=ngu - nguluvhe na n.z.</li> <li>U topola vhushaka vhukati ha mubvumo wa legere kha mibvumo yothe ya legere jithi.</li> <li>U fhaṭa maipfi hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho ya themba mbili na tharu.</li> <li>U shumisa themba mvangani (<i>consonant blends</i>) kha u fhaṭa na thukukanya maipfi.</li> <li>U vhalala maipfi a foniki a re kha mafhungo na kha zwiṭwe.</li> </ul>	<p>*thy - thyethyenea *tzh - tzhema mmbw - mmbwa *mphy - khomphyutha *ndzw - ndzwaṭimela nndw - nndwa nkhw - nkhw nnzh - nnzhi nnzw - nnzwa nish - ntshavheni</p> <p><b>Themba dzi no swaiwa kha mibvumo ya maigere mavhili kana u fhira (diacritized digraphs, trigraphs)</b></p> <p>ḡw - haḡwa, vhaḡwa nḡ - nḡou ñw - ñwala th - thavha (vhagudi vha gudiswa phambano ine ya ḡiswa nga tswayo - thavha (mountain) na thavha (stab) nṭh - nṭhavha ṭw - fhaṭwa nṭhw - nṭhwa</p> <p><b>Themba dza sijabiki nasala</b></p> <p>n - nkunga, nkhelebeni m - mmbudzeni, mma</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U ḡwala mafhungo kana pharagirafu nga mibvumo yo gudwaho na maṭwe maṭwalo</li> <li>U guda u peleṭa maipfi a 10 nga vhege a bvaho kha ngudo dza foniki</li> </ul>		

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA Ḃ-3			
GIREIDI YA 1	GIREIDI YA 1	GIREIDI YA 2	GIREIDI YA 3
	<p>• U kona u Ḃalusa themba mbili dzi wanalaho mathomoni a ipfi.</p> <p>• U kona u vhumba mafhungo nga mibvumo yo gudwaho.</p> <p>• <b>Themba</b></p> <p><b>dza majedere mararu (trigraph) na maḂa (quadruph)</b></p> <p>dzh - dzhulu</p> <p>dzw - dzwatswatswa</p> <p>fhw - fhufhwa</p> <p>khw - khwali, khwashaba</p> <p>mmb - mmboniseni, mmbangiseni</p> <p>*ndz - ndzumba</p> <p>ngw - ngwana</p> <p>nyw - Ḃanganywa</p> <p>nzh - mulenzhe</p> <p>nzw - nzwalelo</p> <p>*pfn - pfneḂe</p> <p>*phr - phrofesa</p> <p>phw - maphwanya</p> <p>shw - mushwana</p> <p>*thy - thyethyenea</p> <p>thw - tshithwathwa (mahaḂa)</p> <p>tsw - tswinga, dzwatswatswa</p> <p>*tzh - tzhema</p> <p>mmbw - mmbwa</p> <p>• mphw - mamphwe</p> <p>• *mphy - khomphyutha</p> <p>• *ndzw - ndzwaḂimela</p> <p>• nkhw - nkhwe</p>	<p>• U fhaḂa maipfi 3, 4 na 5 hu tshi shumiswa thembamvanganyi, pfalandoḂhe dza majedere mavhili o no fana na a sa fani.</p> <p>• U sika mafhungo hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho.</p> <p>• Kha Themo ya 4, vhagudi vha tea u vha vha tshi vho kona u shumisa mibvumo u vhumba maipfi na mafhungo</p> <p>• U guda u peleta maipfi a 10 nga vhege a tshi bva kha maipfi o Ḃowealeho nga tshivhumbeo na ngudo dza foniki.</p> <p>• U Ḃwala mafhungo mapufhi a dikithesheni dzi itwaho nga mugudisi.</p>	

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA 3			
GIREIDI YA 1	GIREIDI YA 2	GIREIDI YA 3	
<p><b>GIREIDI YA 1</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• nngw - nngwa</li> <li>• ntsh - ntshavheni</li> <li>• nthw - nthwa</li> <li>• nthw - nthwa</li> <li>• nnzh - nnzhi</li> <li>• nnzw - nnzwa</li> <li>• tshw - tshivhotshwa</li> <li>• Musi vho no guda pfallandothe na themba kha hu itwe ngowengowe dza u vhumba maipfi nga u țanganya themba (mme) na pfallandothe (ñwana), tsumbo dzh+a= dzha - dzhavhula, dzh+e=dzhe - dzhena, dzh+i=dzhi - dzhila, dzh+o=dzho-dzhoko, dzh+u=dzhu - dzhulu; dzw+a=dzwa - dzwala, dzw+e=dzwe - dzwerani, dzw+i=dzwi - dzwinga, dzw+o=dzwo - dzwothwa, dzw+u=dzwu - dzwuguda na n.z.</li> </ul> <p>Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miñwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani.</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U ðivha vñunzhi na vhuthihi ha maipfi, sa: Mu- Vha: muthu - vhathu.</li> <li>• U vhala maipfi a foniki a kha fñungo na zwiñwe zwiiveledzwa</li> <li>• U guda u pejeřa a tshi bva kha mutevhe wa foniki wo gudwaho</li> <li>• U sika mafñungo mapufñhi.</li> </ul>			

NYANGAREDO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA 3			
GIREIDI YA 1	GIREIDI YA 1	GIREIDI YA 2	GIREIDI YA 3
<p><b>Zwikelili zwa u guda u vhala</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U kona u vhona na u topola zwi no fana na zwi sa fani kha zwifanyiso.</li> <li>U kona u vhekanya zwigwada zwiraru zwa zwifanyiso nga ndila ya u sika tshitori tshi re na ndunzhendunzhe u ya nga na kutevhekanele kwa zwithu musi zwi tshi tlatshedza.</li> <li>U ita tshitori tsha ene muṅe nga u vhala zwifanyiso.</li> <li>U tamba zwipida zwa tshitori, luimbo kana zwidade.</li> <li>U fara bugu nga ndila yone na u vula masiatari nga ndila yone.</li> <li>U ita u nga u khou vhala a tshi khou shumisa na ipfi la u vhala.</li> <li>U kona u topola dzina lawe na a vhaṅwe vhagudi nga vha swikaho vhaṅanu.</li> <li>U kona u vhala maipfi a kondaho ane a vhona kijasini na tshikoloni sa tsumbo: kha vothi, kha bodo na huṅwevho.</li> </ul> <p><b>U vhala na vhagudi</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U vhala bugu dzo hudziwaho sa zwirendo, Bugu Khulwane, na phositarata.</li> <li>U kona u vhambedza zwe wa vhala na tshenzhemo ya ene muṅe musi e na mugudisi.</li> <li>U tala vhatambi kha tshitori/itambwa na u ṅea muhumbulo wawe.</li> </ul>	<p><b>Zwikelili zwa u guda u vhala</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U bveledza zwikelili zwa u kona u fara bugu zwavhudi (u vula masiatari nga ngona).</li> <li>U tlatshedza zwi fanyiso a tshi ita tshitori tshawe ene muṅe (u vhala zwifanyiso).</li> <li>U vhala madzina, zwo gandisiwaho na zwirwevho zwi re vhuṅoni hawe.</li> <li>U kona u topola dzina lawe na a vhaṅwe vhagudi nga.</li> <li>U vhala zwo nambatedzwaho kijasini.</li> <li>U bveledza vhutali ha u maṅwalwa sa bugu, maipfi na majedere, tshalusamaipfi- u kona u vhala u bva mathomoni a bugu u ya magumoni ayo, u bva kha tsha monde u ya kha tshauja na u bva ṅha u ya fhasi</li> </ul> <p><b>U vhala na vhagudi</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U vhala Bugu Khulwane kana dzinwe dzo hudziwaho.</li> <li>U shumisa zwifanyiso na ṅṅa ha bugu u humbulela u ri tshitori tshi amba nga ha mini.</li> <li>U ita nyambedzano nga ha tshitori, hu tshi bviselwa khagala muhumbulo muhulwane wa tshitori na vhabvumbwedza.</li> <li>U tevhekanya nyito kha tshitori.</li> </ul>	<p><b>U vhala na vhagudi</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U vhala Bugu Khulwane na dzinwe dzo hulisiwaho (dza fikishini na dzi si dza fikishini, zwirendo na dzinyimbo).</li> <li>U shumisa zwifanyiso na ṅṅa ha bugu u humbulela uri tshitori tshi amba nga ha mini.</li> <li>U topola mafungo kha zwe zwa vhalwa.</li> <li>U tlatshedza arali tshitori tshi na ndunzhendunzhe na u kona u tikedza zwa a amba, (tsumbo: a tho nga takadzwa nga tshitori nga uri)</li> <li>U fhindula mbudzi dza maimo a ṅha dzo livhiswaho kha tshitori.</li> <li>U tlatshedza mvelelo dzo fhambanaho dzo sumbedziwaho kha tshitori.</li> <li>U tlatshedza zwo kandisiwaho na zwifanyiso sa zwinepe, khajenda, khungedzelo, gurannṅa na bugu dza zwifanyiso.</li> </ul> <p><b>U vhala na vhagudi</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U vhalela fhasi kana ṅha bugu dza fikishini na dzisi dza fikishini dzi no elana na gireidi yawe kha u vhala na vhagudi (kijasi yothe i vhala bugu nthi)</li> <li>U shumisa maipfi o dowealeho, foniki, u sengulusa tshivhumbeo na zwi re ngomu na kupfeselele u ita uri zwi pfale.</li> <li>U vhala ho engedzedzeaho hu na vhuṅfufufufu na u bula maipfi zwone.</li> </ul>	<p><b>U vhala na vhagudi</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U vhala Bugu Khulwane na dzinwe dzo hulisiwaho (dza fikishini na dzi si dza fikishini, gurannṅa, matambwa, nyambedzano, maṅwalwa a khomphyutha, zwirendo na nyimbo).</li> <li>U vhala bugu wa tlatshedza muhumbulo muhulwane na vhabvumbwedza, thaidzo kha tshitori, ndunzhendunzhe, na ndeme ya tshitori.</li> <li>U fhindula mbudzi dza kondaho zwi tshiya nga zwe zwa vhalwa.</li> <li>U vhala zwirendo zwo fhambanaho.</li> <li>U shumisa mafungo a vhalaho u amba nga ha tshibveledza sa khungedzelo, zwifanyiso, girafu, tshati na mimapa.</li> <li>U wana na u shumisa zwiko zwa mafungo tsumbo: vhadzulapo, bugu dza laiburari.</li> <li>U shumisa tshohwana dza buguni, nomboro dza masiatari na zwirwe u wana mafungo.</li> <li>U shumisa maipfi a ndeme na tsho u wana mafungo kha bugu i si ya fikishini.</li> <li>U shumisa tshalusamaipfi u wana ipfi jiswa na tlatshedza ya hone.</li> </ul>
<b>U VHALA NA U TALELA</b>			

NYANGAREZDO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA 3			
GIREIDI YA 1	GIREIDI YA 2	GIREIDI YA 3	
<p><b>GIREIDI YA 1</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U humbulela zwine zwa do itea kha tshiṭori nga u lavhelesa zwifanyiso.</li> <li>U fhindula mbudziso zwi tshiya nga tshiṭori tsho vhaliwaho.</li> <li>U ola zwifanyiso zwi no bvisela khagala muhumbulo muhulwane wa tshiṭori.</li> </ul> <p><b>U vhala nga eṭhe (u woṭhe)</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U vhala bugu dza zwifanyiso e eṭhe lwa u di mvumvusa laiburari kana kijasini kha khuḍa ya u vhala</li> </ul>	<p><b>GIREIDI YA 2</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U shumisa maitete a u dikhakhulula musi a tshi vhala.</li> <li>U ḍithetshhelesa /lavhelesa musi a tshi vhala kha masia a u topola maipfi na kupfeselese.</li> </ul> <p><b>U vhala vhe vhavhili kana e eṭhe</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U vhala zwa ene muṇe na zwe vhaṭwe vhaṭwala</li> <li>U vhalela nṭha a tshi vhalela muṭwe ngae.</li> <li>U vhala e eṭhe bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini dzi sa konḍi, zwirendo na miswaswo.</li> <li>U tamba mitambo ya u vhala na u fheleledza maipfi (Khurosiwede).</li> </ul>	<p><b>GIREIDI YA 3</b></p> <p><b>U vhala na vhagudi</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U vhalela fhasi kana nṭha zwi tshi bva buguni ya ene muṇe kha u vhala ha muṭanganelo hu na mugudisi (kijasi yoṭhe i vhala bugu nṭhini)</li> <li>U shumisa maipfi o ḍoweleaho, foniki, u sengulusa tshivhumbeco na zwi re ngomu na kupfeselese u ita uri zwi pfale.</li> <li>U shumisa maitete a u dikhakhulula musi a tshi vhala.</li> <li>U ḍithetshhelesa/lavhelesa musi a tshi vhala kha masia a u topola maipfi na kupfeselese.</li> <li>U shumisa zwo oliwaho na zwifanyiso kha bugu u itela u engedzedza kupfeselese.</li> <li>U vhala nga vhulenda, nga u ṭavhanya na u kona u bula zwino khou vhaliswa.</li> </ul> <p><b>U Vhala nga Vhavhili vhavhili/u Woṭhe</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U vhala zwa ene muṇe na zwe vhaṭwe vha ṭwala zwone</li> <li>U vhalela nṭha a tshi vhalela muṭwe ngae.</li> <li>U vhala a eṭhe bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini dzi sa konḍi, zwirendo na miswaswo na dziṅwe.</li> </ul>	
<p><b>GIREIDI YA 1</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U bvisela khagala tshivhangani na masiandaitwa kha tshiṭori sa tsumbo: musizana u khakhathini nga uri o pwasha fasiṭere.</li> <li>U ṇea muhumbulo kha zwe zwa vhaliswa.</li> <li>U fhindula mbudziso ṭhalutshedzo dzo livhanaho na zwo vhaliwaho.</li> <li>U vhala mafhungo a tshi bva kha phosiṭara, zwifanyiso na thebulu dzi sa konḍi sa khaḍenda.</li> </ul> <p><b>U vhala na tshigwada</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U vhalela nṭha zwi tshi bva buguni ya ene muṇe kha u vhala ha tshigwada hu na mugudisi (kijasi yoṭhe i vhala tshiṭori tshithini).</li> <li>U shumisa foniki, mbonalo dza mafhungoni, u sengulusa tshivhumbeco na maipfi a u vhonwa musi ni tshi vhala.</li> <li>U vhala hu na luvhilo lwo kalulaho na vhukoni.</li> <li>U ḍithetshhelesa musi a tshi vhala siani ja u kona u topola maipfi na kupfeselese</li> <li>U sumbedza u pfesesa zwiga musi a tshi vhalela nṭha.</li> </ul> <p><b>U vhala nga vhavhili-vhavhili/u woṭhe</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U vhala zwa a ṭwala a tshi thoma u khakhulula zwo khakheaho.</li> <li>U vhala e eṭhe bugu dzo vhaliwaho nga tshifhinga tsha u vhala ha muṭanganelano, bugu dzi sa konḍi dza zwifanyiso na bugu dza kijasini lufherani lwa u vhala.</li> </ul>	<p><b>GIREIDI YA 2</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U shumisa maitete a u dikhakhulula musi a tshi vhala.</li> <li>U ḍithetshhelesa /lavhelesa musi a tshi vhala kha masia a u topola maipfi na kupfeselese.</li> </ul> <p><b>U vhala vhe vhavhili kana e eṭhe</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U vhala zwa ene muṇe na zwe vhaṭwe vhaṭwala</li> <li>U vhalela nṭha a tshi vhalela muṭwe ngae.</li> <li>U vhala e eṭhe bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini dzi sa konḍi, zwirendo na miswaswo.</li> <li>U tamba mitambo ya u vhala na u fheleledza maipfi (Khurosiwede).</li> </ul>	<p><b>GIREIDI YA 3</b></p> <p><b>U vhala na vhagudi</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U vhalela fhasi kana nṭha zwi tshi bva buguni ya ene muṇe kha u vhala ha muṭanganelo hu na mugudisi (kijasi yoṭhe i vhala bugu nṭhini)</li> <li>U shumisa maipfi o ḍoweleaho, foniki, u sengulusa tshivhumbeco na zwi re ngomu na kupfeselese u ita uri zwi pfale.</li> <li>U shumisa maitete a u dikhakhulula musi a tshi vhala.</li> <li>U ḍithetshhelesa/lavhelesa musi a tshi vhala kha masia a u topola maipfi na kupfeselese.</li> <li>U shumisa zwo oliwaho na zwifanyiso kha bugu u itela u engedzedza kupfeselese.</li> <li>U vhala nga vhulenda, nga u ṭavhanya na u kona u bula zwino khou vhaliswa.</li> </ul> <p><b>U Vhala nga Vhavhili vhavhili/u Woṭhe</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U vhala zwa ene muṇe na zwe vhaṭwe vha ṭwala zwone</li> <li>U vhalela nṭha a tshi vhalela muṭwe ngae.</li> <li>U vhala a eṭhe bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini dzi sa konḍi, zwirendo na miswaswo na dziṅwe.</li> </ul>	

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA T-3			
	GIREIDI YA 1	GIREIDI YA 2	GIREIDI YA 3
MUNWALO	<ul style="list-style-type: none"> <li>U guda u shumisa penisela na khirayoni.</li> <li>U bveledza nǎivho ya masia sa tsumbo: ishandedani tshauja na tsha monde, nǎha kana fhasi.</li> <li>U bveledza kushumisele kwa maǎo na tshanda nga u tamba mutambo wa u posa bola ya mabambiri, u ola zwifanyiso na u shumisa khirayoni u ita makolo (<i>patterns</i>) a kondaho.</li> <li>U kopolola na u hwala dzina lawe, maipfi maǎuku na mafhungo.</li> <li>U thoma u hwala a tshi shumisa u ola na u tovhedzela maǎedere, nomboro, maipfi na mafhungo a sa kondi.</li> <li>U shumisa maǎedere danzi na maǎedere maǎuku.</li> <li>U vhumba mbalo nga nǎjila yone.</li> <li>U kopolola na u hwala mafhunga mapfufhi nga nǎjila yone na zwickhala zwone.</li> <li>U fara penisela na khirayoni zwavhudi.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>U ya phanda na muhwalo wa u gandisa</li> <li>U shumisa zwishumiswa zwa u hwala nga ngona sa tsumbo: penisela, raba, ruja.</li> <li>U hwala ni tshi tevhezela mitaladzi yo elwaho nga ruja ya 17 mm.</li> <li>U vhumba maipfi a maǎedere maǎuku na mahulwane nga nǎjila yone.</li> <li>U hwala maǎedere danzi na maǎuku nga muhwalo wa u gandisa.</li> <li>U kopolola na u hwala nga nǎjila dzo fhambanaho (Garaǎa ya thambo pfufhi sa ya mabebo, mulaedza, na zwiinwe).</li> <li>U shumisa muhwalo wa u gandisa kha nǎjila dzoǎe dza u hwala ha u vhulunga.</li> <li>U pfukela kha muhwalo wa u pomba</li> <li>U kopolola na u hwala phatheni dzo hwaliwaho kha muhwalo wa u tanganela.</li> <li>U kopolola na u hwala maǎedere oǎe maǎuku na maǎedere danzi kha muhwalo wa u pomba.</li> <li>U kopolola, u vhala na u hwala maipfi mapfufhi kha muhwalo wa u pomba.</li> <li>U kopolola na u hwala mafhungo mapfufhi kha muhwalo wa u pomba.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>U pfukela kha muhwalo wa u pomba</li> <li>U shumisa zwishumiswa zwa u hwala nga nǎjila sa tsumbo: penisela, raba, na ruja.</li> <li>U hwala mafhungo nga ngona na kuhwalele kwone kha muhwalo wa u gandisa na muhwalo wa u pomba.</li> <li>U vhumba maǎedere oǎe maǎuku na maǎedere danzi kha muhwalo wa u pomba.</li> <li>U hwala mafhungo mapfufhi nga muhwalo wa u pomba.</li> <li>U pfukela kha muhwalo wa u pomba kha zwoǎe zwo no hwaliwa, sa datumu, dzina lau na muhwalo e wa hwala</li> <li>U kopolola zwo hwaliwaho kha bodo, kha bugu, kha garaǎa na zwiinwe nga nǎjila yone.</li> <li>U hwala nga nǎjila ya vhusedzi na vhudele na vhuǎfulufheli kha muhwalo wa u pomba</li> <li>U kona u shumisa bolopeni u hwala</li> </ul>

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA 3			
GIREIDI YA 1	GIREIDI YA 2	GIREIDI YA 3	
<p><b>GIREIDI YA 1</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U ola na u pennda zwifanyiso u itela u pfukisa mulaedza nga ha tshenzhemo ya ene muṇe.</li> <li>U ṇea muhumbulo u ṭhusa kha u dovhola tshitori tsha tshigwada tsha kijasini.</li> <li>U kopola mafungo maswa a bvaho kha bodo kana tshati nga ngona.</li> <li>U ṇwala mulaedza kha garaṭa.</li> <li>U ṇwala mafungo mapfufhi u itela u shela mulenzhe kha bugu i itelwaho u vhewa kha khuḡa ya u vhala.</li> <li>U ṇwala mafungo a sa fhiri mitaladzi miraru a tshitori tshiswa tsha ene muṇe hu tshi shumiswa maḡere danzi na tshitopo.</li> <li>U ṇwala maḡere a re na mibvumo ya foniki na maḡere o ḡowealeho o no funziwaho.</li> <li>U shumisa madzina na madzina zwao hu na thuso musi vha tshi ṇwala.</li> <li>U thoma u shumisa makhathi azwino na o fhelaho ngandila yone vha tshi ṇwala.</li> <li>U ita vhunzhi ha maipfi o ḡowealeho.</li> <li>U peleṭa maipfi nga ṇḡila yone.</li> <li>U shumisa marangeli nga ngona.</li> <li>U vhekanya mawanwa nga ṇḡila ya girafu.</li> <li>U fhaṭa bannga yawe ya maipfi na ṭhalusamaipfi ya ene muṇe.</li> </ul>	<p><b>GIREIDI YA 2</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U ṇea muhumbulo u na maipfi a u ṭhusa kha u sika tshitori tsha kijasini (u ṇwala na vhagudi)</li> <li>U ṇwala tshirendo tshi sa konḡi.</li> <li>U ṇwala maṇwala a u bvisa vhuḡipfi khagala sa garaṭa ya u tamela mashudu.</li> <li>U ṇwala pharagirafu mbili ngatshenzhemo ya ene muṇe kana nga ha zwo bvelelaho sa tsumbo: vhuṭambo hayani.</li> <li>U ita mvotomveto, u ṇwala na u phaḡaladza tshitori tsha ene muṇe tshi re na phara dzi no swika mbili u itela uri vhanwe vha kone u vhala.</li> <li>U shumisa zwivhumbeo zwi no amba musi u tshi ṇwala, sa risipi.</li> <li>U dzudzanya mawanwa kha tshati kana thebulu.</li> <li>U ṇwala na u ṭalutshedza mafungo a mitaladzi miṇa u ya kha rathi nga ha ṭhoho yo ṇewaho u itela u shela mulenzhe kha u ṇwala bugu ya u vhea kha khuḡa ya u vhala</li> <li>U shumisa ṇḡila dza u ṇwala sa u ita mvotomveto, u ṇwala, na u khakhalula.</li> <li>U shumisa zwiḡa zwoteaho sa tshivhudzisi, tshitopo, tshigagarukela.</li> <li>U peleṭa maipfi o ḡowealeho nga ṇḡila na u lingedza u peleṭa a so ngo ḡowealeho hu tshi shumisiwa ṇḡivho ya foniki.</li> <li>U shumisa makhathi a zwino, makhathi o fhiraho, na makhathi a ḡaho nga ṇḡila yo fanelaho.</li> <li>U shumisa marangeli, madzina, maiti na madzina zwao nga ngona.</li> <li>U fhaṭa bannga yawe ya maipfi na ṭhalusamaipfi ya ene muṇe.</li> <li>U kona u shumisa ṭhalusamaipfi.</li> </ul>	<p><b>GIREIDI YA 3</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>U ṇea muhumbulo u na maipfi a u ṭhusa kha u sika tshitori tsha kijasini (u ṇwala na vhagudi)</li> <li>U shumisa maitele a u ṇwala u wana mafungo na u dzudzanyela u ṇwala.</li> <li>U ṇwala maṇwalo o fhambanaho u itela mishumo yo fhambanaho sa nyambedzano, tshitori, tshirendo.</li> <li>U ṇwala nga ha tshenzhemo ya ene muṇe nga ṇḡila dzo fhambanaho.</li> <li>U ita mvotomveto, u ṇwala na u phaḡaladza tshitori tsha ene muṇe tshi re na phara dzi no swika fuminambili u itela uri vhanwe vha kone u vhala.</li> <li>U ṇwala na u ṭalutshedza mafungo a mitaladzi ya rathi u ya kha malo nga ha ṭhoho yo neiwaho u itela u shela mulenzhe kha u ṇwala bugu ya ḡiburari ya kijasi.</li> <li>U shumisa mafungo a zwivhumbeo musi vha tshi ṇwala risipi</li> <li>U shumisa bugu ya ḡuvha ḡirwe na ḡirwe lwa vhege nthi.</li> <li>U ṇwala mafungo a sa konḡi hu tshi ṭalutshedziwa bugu.</li> <li>U tevhekanya mafungo a vhewa fhasi ha ṭhoho.</li> <li>U pfufihadza na u vhlunga mafungo hu tshi shumiswa mapa wa muhumbulo.</li> <li>U shumisa zwiḡa zwo teaho sa tshivhudzisi, tshitopo, tshigagarukela</li> <li>U shumisa maṭanganyi u vhumba mafungo mbumbano</li> <li>U peleṭa maipfi a no konḡa hu tshi shumisiwa ṇḡivho ya foniki.</li> <li>U shumisa ṭhalusamaipfi.</li> </ul>	
<b>U ṇWALA</b>			

## 3.1 GIREIDI YA T: TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI

<b>GIREIDI YA T: LUAMBO LWA HAYANI</b> <b>THOPEA DZA GIREIDI YA T DZA THEMO INWE NA INWE</b>
<b>TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO NGA VHEGE: awara dza 10</b> <b>TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO NGA DUVHA: awara dza 2</b> <b>U țanganywa kha Phurogireme ya Duvha ĩnwe na ĩnwe</b>
<b>THEMO YA 1</b>
<b>U THETSHELESA NA U AMBA</b>
<b>MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI</b> <b>Nyito dza đuvha ĩnwe na ĩnwe dzo livhiswa kha masia othe a luambo na dziñwe thero.</b> <b>Mugudisi a nga ita marangaphanda kha nyito dzi tevhelaho musi e kha zwiñwe zwa zwidanga kana zwothe; muzika, nyonyoloso, saintsi, luambo, mafhungo, zwiřori na ngudo dzi no țuțula muhumbulo.</b> <b>Kha GIREIDI YA T mushumo wa u humbulela ndi wa ndeme u lugisela na u vhea vhagudi kha maimo one hu tshi lugiselwa tshifhinga. Ndi zwa ndeme uri tshifhinga tshinzi tshi fhedziwe hu tshi khou fhařwa tshikili tsha u humbula na u shumisa muhumbulo đuvha ĩnwe na ĩnwe na kha nzudzanyo ya řwaha wothe.</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshesela mbudziso dzi sa konđi na nđivhadzo a konou dzi fhindula nga nđila yone.</li> <li>• U thetshesela ndaela dzi sa konđi a kona u dzi tevhedzela.</li> <li>• U thetshesela a kona u tevhedzela a tshi dovholola mubvumo wa mutevhetsindo (sa, u vhanda zwanđa lunzhi a kona u tevhedzela)</li> <li>• U thetshesela hu si na u dzhenelela.</li> <li>• U thetshesela zwiřori zwipufhi hu na u điphina na u đidzhenisa kha khorasi nga tshifhinga tsho teaho.</li> <li>• U imba nyimbo khathihi na u ita nyito (hu na u thusiwa) sa, luimbo holwu  <i>‘heyi ndi nđila ine nda, țamba ngayo zwanđa,          țamba ngayo zwanđa, țamba ngayo zwanđa ...’</i>          Luimbo lu iswe phanda ngauralo hu tshi dzheniswa mañwe maipfi sa, gama mavhudzi, țamba maño....nz.       </li> <li>• U renda zwirendo zwi re na raimi vha tshi ita nyito (vha tshi thusiwa).</li> <li>• U thetshesela na u elelwa nga ha mutevhe wa maipfi a sa konđiho a kona u a vhekanya nga ngona, sa, lila, lela, lala, u thoma nga maipfi mararu a tshi ya kha maña zwi tshi itelwa u bvedza kana u fhařa zwo pfiwaho nga nđevhe.</li> <li>• U kona u nanguludza na u topola mubvumo wa ipfi <b>ja mugudisi</b> vhukati ha phosho musi hu tshi khou lidziwa tshilidzo.</li> <li>• U amba nga zwifanyiso zwi re kha phosiřara, tshati i re na thero, bugu na zwiñwevho (zwothe zwi vhe na vhushaka na thero dzi sa fhiri řhanu nga thero).</li> <li>• U amba zwiřori na u dovholola zwiřori zwo ambiwaho nga vhañwe nga maipfi awe ene muņe.</li> </ul> <b>U shumisa luambo u bvedza khontseputi kha thero dzothe</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U shumisa luambo lu re kha thero dzothe, tsumbo: tshivhumbeo, muvhala, vhukale, tshifhinga na thevhekano</li> </ul>

**U shumisa luambo u humbula na u nea muhumbulo**

- U topola na u tšalutshedza zwi no fana na zwi sa fani.
- U vhambedza zwithu zwine zwa fana na zwi sa fani.
- U vhekanya zwithu nga u elana (u vhea thoyi bogisini, u vhea bugu kha sheḽifu, khirayoni kha thini, u vhekanya u ya nga mivhala, nz.)
- U topola zwipiḽa kha zwo fhelelaho, (tsumbo; u sumba na u bula dzina ḽa zwipiḽa zwa muvhili.)

**U shumisa luambo u tšodisisa na u wanulusa**

- U vhudzisa mbudziso.
- U fha tšalutshedzo.
- U tandulula na u fhedzisa phazili 5 dza jig - saw.

**U tshimbidza mawanwa**

- U nanguludza mawanwa o nanguludzwaho u bva kha tšalutshedzo.

**U vhona na u shumisa zwifanyiso zwine zwa vha na nyito i sumbaho zwine zwa amba**

- U tšalusa zwifanyiso zwavhuḽi na u amba nga ha zwi no fana kana u elana kha zwifanyiso izwo.
- U ḽidzhenisa kha u wana tshithu fhethu vhukatini ha zwiḽwe na u zwi khethulula nga ngona (sa, u wana tshivhumbeo hu re na viilinga kana tshifanyiso tsho dodombedzwaho.
- U tamba mitambo ya u dzumba na u tšoda tshithu kiḽasini vhukati ha zwiḽwe zwishumiswa.
- U fhambanyisa vhukati ha zwivhumbeo zwa maḽedere o fhambanaho na maipfi nga u tou ita mutambo (u vhekanya zwithu zwi fanaho nga mutevhe wa zwifanyiso zwi no fana, hu tshi vhetshelwa thungo zwi sa fani na u nea tšalutshedzo uri ndi ngani zwo ralo).
- U vhekanya sethe tharu dza zwifanyiso nga ḽḽila ine ya sika tshiḽori nga u tevhekana ha zwiwo tshi tshi ambiwa.
- U humbula zwo vhoneiwaho nga maḽo kha mutambo wa u elelwa, (tsumbo: hu vheva zwithu zwo fhambanaho kha tšafula vhagudi vha lavhelesa, mugudisi a zwi fukedza, vhagudi vha kona u zwi humbula vha tshi zwi amba).
- U fhedzisa phazili kana zwifanyiso nga tshifhinga tsha u tamba vho vhofoholowa.

**U LINGA****Tsivhudzo ya u linga:****Hu si fomaḽa****Orala na/kana ḽḽowendowe.****U lavhelesa**

- U thetshesela mbudziso dzi sa konḽi na ḽḽivhadzo a kona u i fhindula nga ḽḽila yone.
- U imba na u renda nyimbo dzi sa konḽi na zwidade.
- U thetshesela zwiḽori hu na u ḽiphina na u ḽidzhenisa kha khorasi na u tevhezela nyito nga tshifhinga tshone.
- U amba zwiḽori na u dovholola zwiḽori zwo ambiwaho nga vhaḽwe nga maipfi awe ene muḽe.
- U shumisa luambo u bvedza mihumbulo kha thero dzoḽhe, (tsumbo: zwivhumbeo, mivhala, vhukale)
- U topola na u tšalutshedza zwi no fana na zwi sa fani.
- U topola zwipiḽa kha zwo fhelelaho, (tsumbo: u sumba na u amba madzina a zwipiḽa zwa muvhili)
- U shumisa luambo u nea tšalutshedzo
- U tandulula na u fhedzisa phazili 5 dza jig - saw.
- U tšalusa na u sumba zwithu zwi anzelaho u vha hone kha zwifanyiso.

**Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga Luambo**

**GIREIDI YA Ṭ: LUAMBO LWA HAYANI**  
**ṬHOḌEA DZA GIREIDI YA Ṭ DZA THEMO INWE NA INWE**

**THEMO YA 1**

**U BVELEDZA U VHALA**

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

**U vhala:**

**Zwikili zwa u bveledza u vhala**

- U aluwa kha kutshimbidzele kwone kwa maṭo, (tsumbo: u tevhelela bola yo nembeledzwaho musi i tshi ya kha tshauḷa kana tshamonde. Bola heyi i na lutambo na luhuka lwo ṭumiwaho khayoy.)
- U dzhenelela kha mitambo i no sumbedza masia (Tsumbo: u tshinisa muvhili matungo na matungo, nṭha kana fhasi)
- U fhambanyisa vhubati ha kuitele kwa maḷḷere na maipfi o fhambanaho nga nḡila ya mutambo, (tsumbo: u vhekanya zwithu zwi no fana, u lavhelesa u tevhekana ha zwifanyiso zwi no elana, u topola tshi sa fani na zwiṭwe).
- U shumisa tshikili tsha u vhekanya nga ndunzhdunzhe zwifanyiso zwiraru nga nḡila ya u sika tshiṭori na u amba ngatsho.
- U shumisa tshikili tsha u humbula zwo vboniwaho nga maṭo, (tsumbo: maḷḷere, zwivhumbeo, zwishumiswa zwi fareaho).
- U fheleledza tshifanyiso tshi vbonalaho (u fhaṭa phazili, u fhedzisa tshifanyiso)
- U fara bugu nga nḡila yone na u fhenda masiaṭari nga nḡila yone.
- U shumisa zwifanyiso u humbulela uri tshiṭori tshi khou amba nga ha mini (tsumbo: u 'vhala' zwifanyiso na khephusheni hu na u sumbedza u pfesesa uri zwifanyiso na maipfi zwi na vhubhaka ngeno zwo fhambana.
- U ita tshiṭori tsha ene muṇe nga u 'vhala' zwifanyiso.
- U ita u nga u khou vhala a shumisa na ipfi ḷa u vhala.
- U kona u ṭalusa dzina ḷawe na madzina a vhaṅwe vhagudi nga vha no swika vhaṭanu.
- U vhambedza maipfi kha zwithu zwi fareaho na zwo ṅwaliwaho madzina (tsumbo, garaṭa dza madzina ṭafulani, vothi, mafasiṭereni)

**U thoma u ita vhubhaka ha zwo ṅwaliwaho**

- U pfesesa uri zwo ṅwaliwaho zwi bvisela khagala mulaedza (tsumbo: ipfi ḷi a kona u imela/ṭalusa dzina ḷa muthu)
- U kona u ṭalusa dzina ḷawe na a vhaṅwe vhagudi nga a no swika maṭanu.
- U pfesesa uri zwo ṅwaliwaho ndi maipfi ane ra amba one.
- U vhala maipfi o ḡoweleaho, (tsumbo: dzina ḷawe, madzina a mavhengele sa SPAR, Coke, ṭhoho dza maipfi a re nzudzanyo dza thelevishini.)

**U vhala na vhagudi**

***Ngudo ya minethe ya 15 luvhili kana luraru nga vhege hu tshi shumiswa bugu dzo hudzwaho sa Bugu Khulwane, phosiṭara dza zwirendo na zwidade. Mugudisi a shumise maitele a u modela na kiḷasi yoṭhe musi hu tshi haseledziwa kana kha danga ḷa ngudaluambo lu sa fhiri luvhili nga tshifhinga tsha ngudo dza u tou fombe kha luambo. Hu shumiswa Bugu Khulwane ṭhanu nga themo.***

- U vhala maṅwalo o hudzwaho nga kiḷasi yoṭhe na mugudisi sa, Bugu Khulwane, zwirendo na phosiṭara.
- U ita nyambedzano na u ṭalusa vhatambi kha tshiṭori.
- U ola zwifanyiso zwa nyito khulwane dzine dza khou itea kha tshiṭori, nyimbo na zwidade.
- U tevhekanya zwifanyiso zwa tshiṭori.
- U edzisa tshiṭori nga u ita mudzinginyo (tshinisa) kana nga u tamba ḡirama kana danga.

**U vhala ha musi e eṭhe.**

- U vhala bugu e eṭhe lwa u ḡimvumvusa ḷaiburari kana kiḷasini kha khuḡa ya u vhala

**Nḡivho ya mibvumo**

**Nyito ya minethe ya 15 ḡuvha ḷiṅwe na ḷiṅwe**

**Vhubhaka ha nyito dza mibvumo dzi nga ḡivhadzwa nga tshifhinga tsha mitambo kana dangani.**

- U fhambanyisa mibvumo yo fhambanaho nga maanda ya mathomoni a madzina a vhone vhaṅe.
- U kona u topola ipfi ḷi sa faniho na maṅwe kha o tevhekanaho (sa, ndi ufhio mubvumo u sa weliho kha mutevhe. b, b, k, b, d, ḡ, t)
- U kona u topola mibvumo mivhili yo ṅewaho uri i tshi fana kana i sa fani na-- /p/. /p/ (i a fana) /p/, /d/ (a i fani)
- U kona u ḡivha uri mafhungo a ambiwaho o vhubhwa a tshi bva kha maipfi (vha nga vhandu zwanḡa musi hu tshi vhalidwa duno ḷiṅwe na ḷiṅwe kha ipfi).

**U ita uri mibvumo i vhe na vhubhaka na maḷḷere na maipfi.**

- U thoma u ṭalukanya uri maipfi a bva kha mibvumo (tsumbo, ambani mubvumo wa u thoma kha dzina ḷanu)

**U LINGA**

**Tsivhudzo ya u linga:**

**Hu si ha fomaḷa**

**Orala/kana ndowendowe**

**U lavhelesa**

- U fhambanyisa mibvumo yo fhambanaho nga maandḷa ya mathomoni a madzina a vhone vhaḅe.
- U kona u topola ipfi ḷi sa faniho na maḅwe kha o tevhekanaho (e.g. ndi u fhio mubvumo u sa ngi miḅwe b, k, b; d, d, ḡ, t)

**Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha Luambo**

**GIREIDI YA Ṳ: LUAMBO LWA HAYANI**  
**ṲHOḌEA DZA GIREIDI YA Ṳ DZA THEMO INWE NA INWE**

**THEMO YA 1**

**U BVELEDZA U ṲWALA**

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

**U bveledza muṲwalo**

**Nyito ya ḍuvha liṲwe na liṲwe kha masia oṲhe a luambo na phurogireme dza u guda.**

**Mishumo ya vhutsila na zwidanga zwa muzika zwi ḍo Ṳea vhagudi tshikhala tsha u alusa miraḍo miṲuku na mihulwane na Ṳhila dza u khwinisa na u bveledza zwikili zwa mirado miṲuku.**

- U bveledza zwikili zwa u alusa miraḍo miṲuku ya zwanḍa. (Tsumbo, u rola vumba, u vhumba nga vumba, u vhoḥhelela baudu, u tambisa piano muyani n.z.)
- U bveledza kulangele kwa miraḍo miṲuku u khwaṲhisa minwe (nga u imba zwidade zwine zwa sumbedza nyito nga minwe kana u vhumba kubola nga u shumisa vhukati ha minwe).
- U bveledza kulangele kwa miraḍo miṲuku (nga u shumisa tshigero u gera mapendelo (magumoni) a mabambiri.
- U bveledza kushumisele kwa maṲo na tshandḍa (u fara liḋebege, u posa bola ya mabambiri, u ola zwifanyiso na u shumisa khirayoni nga maandḍa nga tshifhinga tsha u tambela nṲḍa zwi sa khou tou itwa fomaḷa.
- U bveledza Ṳḍivho ya masia (tsumbo: u isa zwipiḍa zwa muvhili thungo ya tshandḍa tshamonde kana kha tshauḷa.
- U bveledza u ḍivha vhukati (u dzhia tshandḍa tshauḷa wa tshi fhirisela kha shaḍa ḷa tshamonde
- U vhumba maḷeḍere hu tshi shumiswa muvhili woṲhe (sa, u shumisa muvhili u ita ḷeḍere 'l')
- U Ṳhiraḷesela a tshi tevhezela zwifanyiso zwi sa konḍi na phetheni.
- U kopolola phetheni kha phegibodo.
- U vhumba maḷeḍere nga u shumisa bulatsho ya u pennda na khirayoni dza mapfura.
- U shumisa tshumiswa dza u Ṳwala (bulatsho dza u Ṳwala, khirayoni dza mapfura n.z nga tshifhinga tsha mitambo ya nga ngomu ine vhagudi vha tamba nga u funa na u ita nyito dza vhutsila.
- U Ṳwala kha Ṳhirei dza muṲavha.

**U bveledza u Ṳwala**

- U ola tshifanyiso u pfukisa mulaedza, nga ha tshenzhemo ya ene muṲe.
- U pfesesa uri u ola na u Ṳwala zwo fhambana. Tsumbo: u ḍiita u nga u khou Ṳwala ngeno a tshi khou shumisa makolongonya kana maṲeleṲedzha (squiggles) a sa ambi tshithu.
- U vhalazwe wa Ṳwala (sa, u vhalazwe wa makolongonya)
- U ita mutambo wa u Ṳwala zwi tshi tevhezela nyimele, (tsumbo: u Ṳwala mulaedza wo ḍaho nga founu, u Ṳwala thikhithi ya ndaṲiso badani (faini) n.z.
- U kopolola maḷeḍere ane a ḍivhea kha dzina ḷa ene muṲe u imela muṲwalo (sa, u kopolola dzina ḷawe)
- U Ṳwala zwi tshi bva tshandḍani tshauḷa zwi tshi ya kha tshamonde na u bva nṲḍa zwi tshi ya fhasi.
- U bveledza muhumbulo kha bugu ya mafhungo ya kiḷasini nga u tou ola.

**U shuma nga maipfi.**

- U kuvhanganya maipfi (tsumbo: ane a thoma nga mubvumo muthihi nahone u no fana sa, Mpho na Mikaele Takalani-Tshilidzi.
- U topola madzina avho kha zwo Ṳwaliwaho.

**U LINGA**

**Tsivhudzo ya u linga:**

**Hu si ha fomaḷa**

**Orala/ kana ndowendowe**

**U lavhelesa**

- U ola kana u pennda zwifanyiso u pfukisa mulaedza, nga ha tshenzhemo ya ene muḷe.
- U shumisa muvhili u vhumba maḷedere.
- U shumisa ṭhirei ya muṭavha kha u ṅwalela khayo.
- U pfesesa uri u ola na u ṅwala zwo fhambana (tsumbo: u ita u nga u khou ṅwala a tshi khou shumisa maipfi o kopiwaho zwo ṭangana na makolongonya).
- U vhala zwe wa ṅwala (sa, u 'vhala' zwine makolongonya a amba zwone)
- U shumisa tshumiswa dza u ṅwala (bulatsho dza u ṅwala, khirayoni dza mapfura n.z nga tshifhinga tsha mitambo ya nga ngomu ine vhagudi vha tamba nga u funa na u ita nyito dza vhutsila.

**Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga luambo**

**GIREIDI YA Ṭ: LUAMBO LWA HAYANI**  
**ṬHOḌEA DZA GIREIDI YA Ṭ DZA THEMO INWE NA INWE**

**THEMO YA 2**

**U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)**

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

*Nyito dza ḍuvha ḷiḷwe na ḷiḷwe dzo livhiswa kha masia oṭhe a luambo na dziḷwe thero.*

*Nyito dzi tevhelaho dzi nga ḍivhadziwa tshifhinga tsha musi ho itwa danga ḷa Gireidi ya Ṭ (Gumba): U imba, u tshina, Santsi, luambo, mafhungo, u sumbedza na u bula, zwiṭori na miḷwe mitambo.*

- U thetshelesa luvhili kana luraru ndaela kana nḍivhadzo na u i tevhedzela nga nḍila yone.
- U thetshelesa hu si na u dzhenelela na u sielisana tshifhinga tsha u amba.
- U thetshelesa zwiṭori na u zwi tamba.
- U amba zwiṭori na u dovholola zwiṭori zwo ambiwaho nga vhaḷwe nga maipfi awe ene muṅe.
- U imba nyimbo na zwidade ni tshi khou tevhedzela nyito dza hone na kiḷasi yoṭhe.
- U renda zwirendo na zwidade vha tshi khou tevhedzela nyito dza hone nga tshigwada
- U vhekanya zwifanyiso zwa tshiṭori nga u tevhkana.
- U dzhenelela kha nyambedzano na u vhudzisa mbudziso.
- U amba nga zwifanyiso na vhaḷwe zwi re kha phosiṭara, tshati dza thero, bugu na zwiḷwevho (dzi so ngo fhira thero ṭhanu nga themo).
- U thetshelesa na u vhuisa muhumbulo nga u humbula maipfi a sa konḍiho nga u tevhkana hao. *Tsumbo: fana, fura, fara.* (U thoma kha maṭanu)

**U shumisa luambo u bvedza khontseputi**

- U shumisa luambo u bvedza zwiteḷwa kha thero dzoṭhe (tsumbo: mbalo - vhungafhani, masia, tshifhinga, thevhkano, mivhala, vhukale.)

**U shumisa luambo u humbula na u ṅea muhumbulo**

- U topola na u ṭalutshedza zwi no fana na zwi sa fani.
- U vhambedza zwithu zwine zwa fana kana u elana na u vhambedza zwithu zwi sa fani.
- U vhekanya zwithu u ya nga mivhala, zwivhumbeo na saizi.
- U ṭalusa zwipiḍa zwa muvhili woṭhe, (tsumbo: madzina a zwipiḍa zwa muvhili sa, lukuḍavhavha, tshinungo, gona na n.z)

**U shumisa luambo u ṭoḍisisa na u wanulusa**

- U vhudzisa mbudziso a dovha a vhudzisa ṭhalutshedzo.
- U fha ṭhalutshedzo na u vhudzisa thandululo.
- U tandulula na u fhedzisa phazili dza 10 kana zwipiḍa zwinzhi zwa 'jig - saw'.

**U tshimbidza mawanwa**

- U nanguludza mawanwa o nanguludzwaho u bva kha ṭhalutshedzo.

**U shumisa vhusevheḍi ha maṭo na zwifanyiso u wana ṭhalutshedzo**

- U sedzulusa zwifanyiso zwavhuḍi na u amba nga hazwo, ha ambwa na zwine zwa elana na tshenzhemo yo ḍowealeaho.
- U wana tshithu tshithihi tsho buliwaho nga ngomu kha tshifanyiso tshi re na zwidodombedzwa zwinzhi.
- U tamba mutambo wa u dzumba na u wana tshithu kiḷasini vhukati ha zwiḷwe zwishumiswa.
- U kona u vhone phambano vhukati ha zwivhumbeo zwa maḷedere na maipfi (sa, u nanguludza zwithu zwa u fana, u lavhelesa mutevhe wa zwifanyiso zwi no elana, u fara tshi sa fani na zwiḷwe na u ṭalutshedza uri ndi ngani tshi sa fani.
- U vhekanya zwigwada zwiraru zwa zwifanyiso nga nḍila ya u sika tshiṭori na ndunzhendunzhe u ya nga ha kutevhkanele kwa zwithu musi zwi tshi ṭalutshedzwa.

**U LINGA****Tsivhudzo ya u linga:****Hu si ha fomaḷa****Orala/kana ndowendowe****U lavhelesa**

- U thetshesela hu si na u dzhenelela na u sielisana tshifhinga tsha u amba.
- U imba nyimbo na zwidade a tshi khou tevhezela nyito dza hone na kilasi yoṭhe
- U renda zwirendo na zwidade hu tshi dzheniswa nyito vhe zwigwadani.
- U amba zwiṭori na u dovholola zwiṭori zwo ambiwaho nga vhaṅwe nga maipfi awe ene muṅe.
- U shumisa luambo u bveledza zwiteṅwa kha thero dzoṭhe, (tsumbo: mbalo - vhungafhani, masia, tshifhinga, thevhekano, mivhala, vhukale.)
- U dzhenelela kha nyambedzano na u vhudzisa mbudziso.
- U wana tshithu tshithihi tsho ḡiimisaho kha tshifanyiso tsha zwithu zwinzhi.
- U topola na u ṭalutshedza zwithu zwi no fana na zwi sa fani.
- U lavhelesa zwavhuḡi tshifanyiso na u amba nga ha zwi no elana na zwe wa vhuya wa ṭangana nazwo.

**Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha luambo.**

**GIREIDI YA T: LUAMBO LWA HAYANI**  
**TTHODEA DZA GIREIDI YA T DZA THEMO INWE NA INWE**

**THEMO YA 2**

**U BVELEDZA U VHALA**

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

**U vhala:**

**U bveledza u vhala:**

- U wana nyaluwo kha kutshimbidzele kwone kwa maṭo. (tsumbo, u tevhelela bola yo nembeledzwaho musi i tshi ya kha tshauḷa kana tsha monde)
- U dzhelelela kha mitambo ya masia (tsumbo, u bva kha tshauḷa u ya kha tshamonde, na nṭha kana fhasi)
- U fara bugu nga nḡila yone na u fhenda masiatari nga nḡila yone.
- U shumisa zwifanyiso u humbulela uri tshiṭori tshi khou amba nga ha mini, (tsumbo: u vhala zwifanyiso na bugu dza dzikhepusheni u sumbedza uri zwifanyiso na maipfi a na vhushaka fhedzi o fhambana -u sumba ipfi musi a tshi vhala.
- U vhala tshifanyiso hu tshi itelwa u kona u ita tshiṭori tsha ene muṅe u 'vhala' zwifanyiso.
- U ita u nga u khou vhala a shumisa na ipfi ḷa u vhala.
- U pfesesa uri ri ṅwala zwi no vhaliwa ra vhala zwi no ṅwaliwa (maipfi a imela dzina, madzina a vthathu, fhethu na zwithu).
- U kona u ṭalusa dzina ḷawe na a vhaṅwe vha no swika vhaṭanu nga ngomu kḷasini.
- Zwigwada zwi 'vhala' garaṭatai na khepusheni zwi re na vhushaka na thero vhe na mugudisi.
- U vhala maipfi o ḡoweleaho. (tsumbo, dzina ḷa vhaṅwe ngae, khaḷenda na maipfi a mutsho)
- U shumisa zwifanyiso u 'vhala' mafurase a sa konḡiho (mmbwa na u sumbedza siatari ḷi re na tshifanyiso tsha mmbwa)
- U kona u tamba zwirwe zwipiḡa zwa tshiṭori, luimbo kana tshidade.
- U thetshesela na u amba nga ha tshiṭori na maṅwe maṅwalo o vhalwaho kana u anetshelwa zwi tshi pfala (sa, u elelwa zwidodombedzwa na u bula muhumbulo muhulwane)
- U amba nga maṅwalo (zwiṭori) hu tshi shumiswa maipfi a ngaho u thomani, vhukati, magumoni, mubvumo, ipfi, ḷeḡere, pfanapehedzo.

**U vhala na vhagudi**

- Ngudo ya minethe ya 15 luvhili kana luraru nga vhege hu tshi shumiswa bugu dzo hudziwa ho sa Bugu Khulwane, phosiṭara dza zwirendo na zwidade. Mugudisi a shumise maitete a modele na kḷasi yoṭhe musi hu tshi haseledziwa kana dangalu sa fhiri luvhili kha ngudo dza luambo.
- Hu shumiswe Bugu Khulwane ṭhanu nga themo.
- U vhala maṅwalo o hudzwaho sa, zwirendo, Bugu Khulwane, phosiṭara, maṅwalo a eḷekithoroniki o ṅwalwaho nga kḷasi yoṭhe na mugudisi (kha u vhala na vhagudi)
- U ita nyambedzano na u ṭalusa vhatambi kha tshiṭori.
- U ola zwifanyiso zwi sumbedzaho muhumbulo muhulwane wa tshiṭori, nyimbo kana zwidade.
- U tevhekanya zwifanyiso nga nḡila ine ya vhumba tshiṭori a kona u 'vhala' tshiṭori.
- U edzisa tshiṭori nga u ola kana nga u tamba ḡirama.
- U humbulela zwine zwa ḡo itea kha tshiṭori hu tshi shumiswa maipfi na zwifanyiso zwo ḡoweleaho.
- U sumbedza vhuḡipfi ha mugudi nga u ola tshifanyiso kana u pennda.

**U vhala e eṭhe.**

- U vhala bugu aeṭhe lwa u ḡimvumvusa ḷaiburari kana kḷasini kha khuḡa ya u vhala)

**Nḡivho ya mibvumo**

**Nyito ya minethe ya 15 ḡuvha ḷinwe na ḷinwe**

**Vhunzhi ha nyito dza mibvumo dzi nga ḡivhadzwa nga tshifhinga tsha mitambo kana dangani.**

- U fhambanyisa mibvumo yo fhambanaho nga maanḡa ya mathomoni a maipfi.
- U kona u topola ipfi ḷi sa faniho na maṅwe kha o tevhekanaho, he maipfi a thoma nga mubvumo wa u fana (sa, raha, rema, rothola, ruma) kana a a ṭalusa uri mibvumo mivhili i a fana naa kana hai sa, /k/ /k/, i a fana. /g/ /d/ a i fani.
- Dungo
- U topola mibvumo ya pfanapehedzo kha nyimbo ntswa
- U amba musi mibvumo mivhili yo ṅewaho i tshi fana kana i sa fani.
- U kona u ḡivha uri mafhungo o sikwa nga maipfi o khethekanaho. Vha nga vhanda zwandḡa musi hu tshi vhaliwa ipfi nga pfi.
- Vhagudi vha lavhelelwa u pfa mibvumo i re na pfanapehedzo kha nyimbo ntswa na kha raimi vha konou fhedzisela mutaladzi kana fhungo.
- U ṭalusa mubvumo mathomoni a dzina ḷawe sa, Konanani.

**Vhushaka vhukati ha mibvumo na maipfi.**

- U thoma u ṭalukanya uri maipfi o bva kha mibvumo i fhiraḡo muthihi, sa, hama - h-a-m-a
- U kona u topola mibvumo mathomoni a fhungo sa, madzina a dzikhonani

**U LINGA****Tsivhudzo ya u linga:****Hu si ha fomaḷa****Orala/kana ndowendowe****U lavhelesa**

- U pfesesa uri zwo ḡwaliwaho zwi pfukisa mulaedza, (tsumbo: fhungo ḷi a kona u imela dzina ḷau, dzina ḷa muḡwe, ḷa fhethu na ḷa tshithu).
- U fara bugu nga ḡḷila yone na u fhenda masiaḡari avhuḡi musi hu tshi vhaliwa.
- U vhala maḡwalo o hudzwaho sa zwirendo, Bugu Khulwane, phosiḡara na eḷekitiḡroniki yoḡthe hu na mugudisi kha u vhala na vhagudi.
- U amba na u ḡalutshedza nga ha vhabvumbedzwa vha tshiḡori.
- U kona u fhambanya mibvumo yo fhambanaho nga maanda mathomoni a fhungo.

**Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha luambo.**

**GIREIDI YA Ṳ: LUAMBO LWA HAYANI**  
**ṲHOḌEA DZA GIREIDI YA Ṳ DZA THEMO INWE NA INWE**

**THEMO YA 2**

**U BVELEDZA U MUḌWALO**

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

**MuḌwalo**

**Ngudo ya ḍuvha liḍwe na liḍwe kha masia oṅhe a luambo na dziḍwe thero**

**U ola na tshidanga ndi dzone nḍila dza u ḡea tshikhala tsha u bveledza zwikili zwa miraḍo miṅuku.**

- U bveledza zwikili zwa u alusa miraḍo miṅuku ya zwanḍa, (tsumbo: *u rola vumba na u vhumba, u tambisa piano muyani, u shumisa harane u runga na u lunzhedza vhulungu n.z.*)
- U bveledza kulangele kwa miraḍo miṅuku nga u tamba raimi dza minwe na u imba zwidade zwine zwa sumbedzea nyito nga minwe.
- U bveledza kulangele kwa minwe nga u shumisa tshigero u gera zwifanyiso zwihulwane na zwivhumbeo.
- U bveledza kushumisele kwa maṅo na tshandḍa nga u tamba mutambo wa u posa tshisagana tsha ḡawa/binibeghe, bola ya thenisi, bola ya mabambiri, u ola zwifanyiso na u shumisa khirayoni u ita makolo a sa kondiḡho.
- U bveledza kulangele kwa misipha mihulwane (u shumisa vhe zwigwadani kana vhe vhoṅhe u vhumba maḷeḍere nga mivhili yavho).
- U bveledza nḍivho ya masia sa tsumbo: u isa zwanḍa thungo ya fhasi kana ya nṅha, vhukovhela kana vhubvaḍuvha.
- U vhumba maḷeḍere (nga u shumisa bulatsho ya u pennda na khirayoni dza mapfura).
- U tevhezela zwifanyiso na madzina a vhone vhaḡe na dziphetheni (hune ha vha hu na ho thomiwaho na u sumbedza sia kha maḷeḍere).
- U kopolola phatheni kha phegibodo na u kopa phetheni, maipfi na maḷeḍere kha bambiri.
- U shumisa zwishumiswa zwa u ḡwala zwo fhambanaho.
- U fara khirayoni na penisela nga nḍila yo fanelaho.
- U ḡwala o dzula nga nḍila yone.

**U vhala na vhagudi, ha tshigwada na ha musu mugudi a eṅhe**

- U ola zwifanyiso u itela u pfukisa mulaedza (mafhungo a ene muḡe).
- U pfesesa uri u ḡwala na u ola zwo fhambana na u thoma u kopolola maḷeḍere na mbalo kha nzulele ya kiḷasini nga tshifhinga tsha ene muḡe, (tsumbo: u ita u nga u khou ḡwala a tshi khou shumisa maipfi o kopiwaho zwo ṅangana na makolongonya).
- U vhala zwine maḷeḍere na makolongonya a amba zwone.
- U ita *litambwa* ḷa u ḡwala (tsumbo: u ita garaṅa ya ndumeliso, u ḡwala vhurifhi).
- U thoma u ḡwala a tshi lavhelesa masia. Tsumbo: u ḡwala u bva kha tshauḷa u ya kha tshamonde, u bva nṅha u ya fhasi.
- U kopolola zwo ḡwaliwaho vhuḡoni (ḷebuḷu dzo ḍowealeho dza zwishumiswa zwa hayani) musu a tshi khou tamba.

**U shuma nga maipfi**

- U vhea maipfi nga zwigwada, (tsumbo: a no thoma nga maḷeḍere a no fana).
- U topola maḷeḍere kana zwikhala vhukati ha maipfi kha zwo ḡwaliwaho, (tsumbo: madzina avho kana kha bugu).
- U dzhenelela kha u ḡea mafhungo ane a ḍo ḡwalwa kha maḡwalo a kiḷasi.

**U LINGA****Tsivhudzo ya u linga:****Hu si ha fomaḷa****Orala/kana ndowendowe.****U lavhelesa**

- U ola zwifanyiso a tshi itela u pfukisa mulaedza (wa mafhungo avho vhone vhaṅe).
- U bveledza kulangele kwa miraḷo mihulwane (tsumbo: u shumisana u vhumba maḷedere nga mivhili yavho).
- U thoma u vhumba maḷedere (nga u shumisa bulatsho ya u pennda na khirayoni dza mapfura).
- U pfesesa uri u ḥwala na u ola zwo fhambana na u thoma u kopolola maḷedere na mbalo kha nzulele ya kilasini nga tshifhinga tsha ene muṅe, tsumbo: u ita u nga u khou ḥwala a tshi khou shumisa maipfi o kopiwaho zwo ṅangana na makolongonya.
- U vhala zwine maḷedere na mokolongonya zwa amba zwone.
- U thoma u ḥwala a tshi lavhelesa masia, (tsumbo: u ḥwala u bva kha tshauḷa u ya kha tshamonde, u bva nṅha u ya fhasi ha siaṅari).

**Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha luambo**

**GIREIDI YA Ṭ: LUAMBO LWA HAYANI**  
**ṬHOḌEA DZA GIREIDI YA Ṭ DZA THEMO INḌE NA INḌE**

**THEMO YA 3**

**U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)**

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

**Nyito ya ḡuvha liḡwe na liḡwe kha masia oṭhe a Luambo na dziḡwe thero.**

**Ngudo dzi tevhelaho dzi nga ḡivhadzwa nga tshifhinga tsha maḡwe a madanga kana a ngudo dzoṭhe dza Gireidi ya Ṭ: muzika, nyonyoloso, saintsi, luambo, mafhungo,, u sumba na u amba, tshiṭori khathihi na mishumo ya zwanḡa**

- U thetshelesa zwavhuḡi mbudziso na u ḡea phindulo.
- U thetshelesa ngivhadzo na u fhindula nga ngila yo teaho.
- U thetshelesa ndaela dzo fhambanaho na u tevhedzela zwine dza amba.
- U thetshelesa hu si na u dzhenelela hu tshi sumbedzwa u ṭhonifha muambi na u amba nga u sielisana.
- U amba zwiṭori na u dovhoolola zwa vhaḡwe nga maipfi awe ene muḡe.
- U imba nyimbo na zwidade na u zwi tevhedzela nga u ita nyito nga ene muḡe.
- U renda zwirendo na zwidade a tshi ita nyito a na vhuḡifulufheli ho kalulaho.
- U thetshelesa zwiṭori zwilapfu na u sumbedza u pfesesa nga u fhindula mbudziso dzi no elana na tshiṭori.
- U tevhekanya zwifanyiso zwa tshiṭori.
- U thetshelesa na u kona u humbula maipfi nga u tevhekana hao, (tsumbo: buli, buvhi, bugu - u thoma kha maipfi mararu a kona u fhaṭiwa a tshi ya).
- U amba nga ha zwifanyiso zwi re kha phosiṭara, tshati dza thero, bugu na zwiḡwevho zwi no ya nga nyito 5 dzo fhambanaho.

**U shumisa luambo u bveledza zwiḡwa**

- U shumisa luambo u bveledza mihumbulo kha thero dzoṭhe. Tsumbo: mbalo - vhungafhani, saizi, tshifhinga, tshivhumbeo, vhukale, masia, na mivhala (nga tshifhinga tsha madanga kana nga tshifhinga tsha u tamba vho vhofoholowa).

**U shumisa luambo u humbula na u ḡea muhumbulo**

- U topola na u ṭalutshedza zwi no fana na zwi sa fani. U vhekanya zwi no elana na u fanyisa zwi sa fani.
- U vhekanya zwithu u ya nga maitele.
- U topola tshipiḡa zwi tshi bva kha zwo fhelelaho, (tsumbo: zwipiḡa zwi itaho tshifanyiso).

**U shumisa luambo u ṭoḡulusa na u wanulusa**

- U vhudzisa mbudziso na u sedza kha bugu hu tshi lavheleswa ṭhalutshedzo
- U ḡea ṭhalutshedzo na u ḡea thandululo.
- U fhedzisa zwipiḡa zwa phazili ya 'jig-saw' u bva kha 10 u ya kha 20

**U tshimbidza mawanwa**

- U dzhia mawanwa o nanguludzwaho zwi tshi bva kha ṭhalutshedzo.

**U shumisa mbonalo ya maipfi u wana ṭhalutshedzo**

- U pfesesa uri zwifanyiso na zwinepe zwi pfukisa mulaedza nga ha zwiwo, vhathu, fhethu, na zwithu na u amba nga ha zwo.
- U lavhelesa zwavhuḡi kha zwifanyiso na u amba nga ha tshenzhemo yo ḡowealeaho.
- U kona u fhambanyisa zwifanyiso ri tshi ya nga hune zwa vha zwi hone phanḡa na murahu hazwo na kha nyolo dzi sa konḡi.
- U wana zwo dzumbiwaho kiḡasini vhukati ha zwiḡwe na u sumbedza vhaḡwe hune zwa nga vha zwi tshi khou wanala hone hu tshi shumiswa ngila dzi sa konḡi.
- U fhambanyisa zwivhumbeo zwa maḡedere o fhambanaho na maipfi, (sa, 'b' na 'a')
- U tevhekanya zwifanyiso na u amba nga hazwo.

**U LINGA****Tsivhudzo ya u linga:****Hu si ha fomaḷa****U thetshesela na u amba (orala / kana ndowendowe).****U lavhelesa**

- U thetshesela zwavhuḍi mbudziso na u nea phindulo.
- U thetshesela u sa dzheneleli u tshi sumbedza u thonifha ane a khou amba na u amba nga u sielisana.
- U imba nyimbo na zwidade na u tevhedza nyito nga ene muḷe.
- U amba zwiḵori na u dovholola zwo ambiwaho nga vhaḵwe nga maipfi a ene muḷe.
- U shumisa luambo u bvedza zwiteḵwa kha thero dzoḵhe, (tsumbo: mbalo - vhungafhani, saizi, tshifhinga, tshivhumbeo, vhukale, masia na mivhala).
- U vhekanya zwi no elana na u fanyisa zwi sa fani.
- U pfesesa uri zwifanyiso na zwinepe zwi nea mulaedza nga ha zwiwo, vhathu, fhethu na zwithu vha amba nga hazwo.
- U sedza zwavhuḍi kha zwifanyiso na u amba nga ha tshenzhemo yo ḍowe Leaho.

**Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga luambo**

**GIREIDI YA Ț: LUAMBO LWA HAYANI**  
**ȚHOȚEA DZA GIREIDI YA Ț DZA THEMO INWE NA INWE**

**THEMO YA 3**

**U BVELEDZA U VHALA**

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

**U vhala**

**Zwikili zwa u bveledza u vhala**

- U alusa kutshimbidzele kwa maȚo, (tsumbo: u tevhela penisela musi i tshi khou bva kha tsha monde i tshi ya kha tsha u Ța.
- U bveledza masia, (tsumbo: u 'vhala' zwifanyiso zwo fhambanaho kana misevhe i no bva tshangani tsha monde i tshi ya kha tsha u Ța na u bva nȚha i tshi ya fhasi.
- U kona u fanyisa ipfi na tshishumiswa, (tsumbo: u fanyisa madzina na zwishumiswa zwo Țewaho madzina kha Țafula ya dzangalela)
- U shumisa tshifanyiso u itela u pfesesa Țifurase Ți sa konȚi na mafhungo kha bugu, (tsumbo: tshifanyiso tsha mmbwa na fhungo Ți no vhalea sa; sedzani mmbwa.
- U fara bugu nga nȚila yone yo sedza nȚha na u fhenda masiaȚari nga nȚila yo fanelaho.
- U vhala nga ha zwifanyiso a tshi itela u sika tshiȚori tsha ene muȚe.
- U fhambanyisa zwifanyiso kha zwo Țwaliwaho (tsumbo: u sumba ipfi na u vhudzisa u ri Ți pfi mini).
- U ita u nga u khou 'vhala' a tshi khou shumisa na ipfi Ța u vhala.
- U 'vhala' maipfi o Țowealeho heneffho kha vhupo (sa, zwiga zwa badani na madzina a mavhengele.
- U thoma u Țalusa maipfi o Țowealeho nga tshivhumbeo ane a shumiswa tshifhinga tshoȚhe kiȚasini, (tsumbo: maipfi a mutsho, maȚuvha a vhege, madzina a vhagudi ngae, madzina a miȚwedzi ya Țwaha)
- U 'vhala' bugu dza zwifanyiso dzi re na mafhungo a humbuleleaho mararu kana maȚa (sa, heyi ndi mmbwa, sedzani mmbwa, mmbwa ndi khulu).
- U tamba zwiȚori, nyimbo na zwidade.
- U humbula (elelwa) zwidodombedzwa na u amba muhumbulo muhulwane wa tshiȚori tsho vhaliwaho nga mugudisi.
- U ola zwifanyiso zwa tshiȚori, luimbo kana tshidade.
- U amba nga ha kufarele kwa bugu na u londota.
- U thetshesela na u rerisana nga ha zwiȚori na maȚwe maȚwalwa o vhalelwaho nȚha.
- U shumisa maipfi a ngaho 'mibvumo', 'ipfi,' 'Țedere', 'pfanapeledzo', 'mathomo,' 'vhukati,' 'magumo' musi a tshi amba nga ha ȚiȚwalwa.

**U vhala na vhagudi**

**Ngudo ya minethe ya 15 luvhili kana luraru nga vhege hu tshi shumiswa Bugu Khulwane, phosiȚara na zwiȚwe. Mugudisi u ita nyito na kiȚasi yoȚhe nga tshifhinga tsha nyambedzano kana kha danga Ța luambo luvhili nga u tou fombe kha luambo. Kha hu shumise bugu ȚhaȚu khululwane nga themo.**

- U 'vhala' Bugu Khulwane kana maȚwalo o hudzwaho sa kiȚasi yoȚhe khathihi na mugudisi.
- U 'vhala' maȚwalo o bveledzwaho nga tshigwada kana nga kiȚasi (sa, mafhungo o Țwaliwaho nga mugudisi musi vhagudi vha tshi khou sedza, u amba na dikithesheni).
- U baȚekanya tshenzhemo ya ene muȚe na zwo vhaliwaho nga mugudisi, hu tshi lavheleswa thelevishini kana zwifanyiso.
- U Țalutshedza mvumbo dza vhabvumbwedzwa kha zwiȚori kana thelevishini a Țea muhumbulo.
- U kona u topola ndunzhendunzhe ya zwiwo kha zwiȚori zwi sa konȚi.
- U shumisa gwati Ța bugu na nyolo buguni yoȚhe hu tshi itelwa u bvumba (humbulela) muȚoȚo wa zwine bugu ya khou amba zwone.
- U dzhenelela kha u vhala na vhagudi hu na vhuȚifulufheli na u Țiphina.
- U fhindula mbudziso dzo fhambanaho dzi no elana na tshiȚori tsho vhaliwaho.

**U vhala e eȚhe**

- U vhala bugu a eȚhe lwa u Țimvumvusa a Țaiburari kana kiȚasini lufherani lwa u vhala, a tshi fhenda masiaȚari nga ngona na u sumbedza u Țhonifha bugu.

**Ndivho ya mibvumo****Nyito ya minethe ya 15 divha liñwe na liñwe****Vhunzhi ha nyito dza mibvumo dzi nga divhadzwa nga tshifhinga tsha mitambo kana dangani.**

- U guda mubulo wa majedere a alifabethe dzothe dza Tshivenda, tsumbo a-a, b-bu, d-di, e-e, f-fu, g-gi, h-ha, i-i, j-dzhi, k-ka, l-li, m-mu, n-ni, o-o, p-pu, r-ri, s-si, t-ti, u-u, v-vu, w-wu, x-xi, y-yi, z-zi (mubulo wa majedere a alifabethe u rangele u vhala tshifhinga tshothe u swikela vhagudi vha tshi vho kona u a divha na u a vhala)

**Pfalandothe**

a, e, i, o, u

**Themba****Dza jedere lithihi**

b - bibi, bisi

d - dada

f - fula, funga

g - gugu, guru

h - hayani

k - kumba

l - lima, lala

- U thukukanya mafhungo o ambiwaho nga tshifhinga tsha orala a tshi ya kha ipfi lithihi hu tshi shumiswa maipfi a madungo a no fana u thoma, (tsumbo; Tshilidzi - ndi - mutukana)
- U khethekanya maipfi a madungo manzhi a tshi ya kha dungo lithihi, (tsumbo; hu shumiswe u vhanda zwanza kana u lidza ngoma kha dungo liñwe na liñwe kha ipfi kana dzina-'Nndwa- khulu'- vhagudi vha kone u vhala madungo)
- U topola pfanapeledzo kha zwidade zwo dowealeaho, dzinyimbo na mutevhe wa maipfi.
- U tusa pfanapeledzo kha nyimbo dzo dowealeaho na zwidade.
- U kona u divha na u amba mañwe majedere a alifabethe nga maanza a dzina jawe. Tsumbo: dzina janga ndi pfi Ndifelani, li thoma nga jedere 'N', li thoma nga mubvumo **nd**.

**U amba nga ha mibvumo, majedere na maipfi.**

- U kona u vhona na u topola mañwe a majedere na mibvumo nga maanza li mathomoni a fungo lo dowealeaho. Tsumbo: 'H' kha Hulisani.
- U pfesesa uri maipfi a na mibvumo i no fhira muthihi (tsumbo tshanda tshi na mibvumo ya rathi t-s-h-a-n-d) (mubvumo a u khou tou dovholola)
- U topola mibvumo mathomoni a mañwe maipfi (tsumbo: madzina a khonani kana a zwipuka.)

**U LINGA****Tsivhudzo ya u linga:****Hu si ha fomaḷa****Orala/kana ṅdowendḵowe.****U lavhelesa**

- U shumisa tshifanyiso u pfelesa mafurase na mafhungo a sa konḵi na kha bugu. Tsumbo: tshifanyiso tsha mmbwa na fhungo ḷi no vhalea sa *Sedzani mmbwa*.
- U kona u fanyisa maipfi na zwo oliwaho. Tsumbo, u fanyisa madzina na zwishumiswa zwo ṅewaho madzina kha Ṳafula ya dzangalela.
- U fara bugu nga ṅdila yone yo sedza ṅṲha na u vula masiaṲari zwavhuḵi.
- U Ṳalusa tshifanyiso a tshi itela u ita tshawe ene muṅe
- U vhala maṅwalo o bveledzwaho kḷasini kana nga tshigwada (sa, mafhungo o ṅwalwaho nga mugudisi musi vhagudi vha tshi khou sedza na u amba khathihi na u dikitheitha.
- U Ṳalutshedza mvumbo dza mubvumbedzwa kha tshiṲori kana thelevishini na u ṅea muhumbulo wawe.
- U vhala maipfi o ḵoweleaho heneṲho kha muvhundu (sa, zwiga zwa badani na madzina a mavhengele.)
- U kona u elelwa mibvumo na zwo vhoneṲo nga maṲo dziṅwe dza dzithemba na pṲalandoṲhe, nga maanḵa mathomoni a maipfi o ḵoweleaho (tsumbo: kha dzina ḷa Hulisani mugudi u sumba 'h' a amba a ri ḷi ri /h/)
- U kona u elelwa na u ḵivha maṅwe maḵedere a aḷifabethe nga manḵa a dzina ḷawe, (tsumbo: dzina ḷanga ndi pfi **Ndifelani**, ḷi thoma nga ḷedere 'N'. ḷi thoma nga mubvumo **nd**.)

**Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha luambo**

**GIREIDI YA T: LUAMBO LWA HAYANI**  
**TTHODEA DZA GIREIDI YA T DZA THEMO INWE NA INWE**

**THEMO YA 3**

**U BVELEDZA U N'WALA**

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

***U bveledza muñwalo***

***Ngudo dza dūvha liñwe na liñwe kha masia othe a luambo na dziñwe thero***

***Nyito dza vhutsila na danga ja u imba ndi zwone zwi ñeaho zwikhala zwa u bveledza (alusa) zwikili zwa mirado miṭuku.***

- U bveledza zwikili zwa u alusa mirado miṭuku hu tshi khwaṭhiswa misipha ya zwanda (sa, u *vhumba maḽedere nga vumba, u lunzhedza magaraṭa kha muḽali, u lunzhedza vhulungu*)
- U bveledza kulangele kwa mirado miṭuku nga u tamba mitambo minzhi ya u imba zwidade zwine zwa sumbedza nyito nga minwe.
- U bveledza kulangele kwa mirado miṭuku nga u shumisa tshigero u gera zwifanyiso zwihulwane, zwivhumbeo nz.
- U bveledza kushumisele kwa maṭo na zwanda khathihhi (sa, nga u tamba mutambo wa u fara kana u gavha 'tshisagana tsha ṅawa', bola khulu kana ya thenisi ya mabambiri n.z, na u ita nyolo, na u ita makolo a kondaho nga khirayoni.
- U bveledza kulangele kwa mirado mihulwane (sa, u shuma vha vhavhili u vhumba maḽedere nga mivhili yavho.
- U thoma u vhumba maḽedere (sa, u pennda nga minwe, u shumisa bulatsho ya u pennda, khirayoni dza mapfura, phegibodo/khokhobodo (khokho ndi zwitanda zwi re na thodzi), kana 'bodo ya dziḽegere'.
- U thiraisela zwifanyiso zwi sa kondi, phetheni na madzina a vhone vhane (he ha sumbedzelwa ha u thoma hone na masia ane a tevhelelwa a u ṅwala kha maḽedere).
- U kopolola phetheni kha 'khokhobodo' na maipfi na maḽedere kha bambbiri.
- U fara khirayoni hu tshi shumiswa kufarele kwone na u ṅwala hu tshi shumiswa sia ḽavhuḽi ja u ṅwala.

**U bveledza u ṅwala**

- U ola zwifanyiso u itela u pfukisa mulaedza wa tshenzhemo ya ene muṅe na u shumisa hezwi sa kwone kuthomele kwa u ṅwala (sa, u longela ipfi kana ḽifurase heneḽho kha nyolo a tshi thusedzwa nga mugudisi).
- U ḽalukanya uri u ola na u ṅwala zwo fhambana, u vho thoma u kopa maḽedere na mbalo kha vhupo ha kiḽasini nga tshifhinga tsha ene muṅe i ndingedzo ya u thoma u ṅwala, (tsumbo: u ita u nga u khou ṅwala a tshi khou shumisa maipfi o kopiwaho zwo ḽangana na makolongonya (squiggles).
- U ita ḽitambwa ja u ṅwala kha mutambo wa u tamba nga u tou ṅwala (tsumbo: u ṅwala mutevhe wa zwithu).
- U thoma u ṅwala a tshi lavhelesa masia, (tsumbo: u ṅwala a tshi bva kha tshamonde u ya kha tshauḽa, u bva ṅṅha u ya fhasi ha siaṭari).
- U kopolola zwo ṅwaliwaho zwi tshi bva kha vhupo musi vha tshi khou tamba (tsumbo: dziḽebuḽu u bva kha khungedzelo).
- U shela mulenzhe kha u ñea muhumbulo malugana na bugu ntswa ya kiḽasini.
- U shumisa zwishumiswa zwa u ṅwala nga vhuḽifufufheli na u leluwa, (tsumbo: khirayoni na penisela).

**U shuma nga maipfi**

- U vhekanya zwifanyiso zwa maipfi a pfanapehedzo fhethu huthihi. Tsumbo: bala, tala, kala.
- U topola ḽedere kana tshikhala vhukati ha maḽedere kha mañwalo (tsumbo: kha madzina avho kana maipfi o ḽowealeho kana ngomu buguni).
- U shela mulenzhe kha u ñea mafhungo ane a ḽo shumiswa u ṅwala mañwalwa a kiḽasini, (tsumbo: mugudi u amba fhungo mugudisi a ṅwala).
- U shumisa mathemo ane a nga 'mathomoni', 'vhukati', 'magumoni', 'mubvumo', 'ipfi' 'ḽedere', musi a tshi amba nga ha ḽiñwalo).

**U LINGA****Tsivhudzo ya u linga:****Hu si ha fomaḂa****Orala/kana ḂowendḂowe*****U lavhelesa***

- U ola zwifanyiso u itela u pfukisa mulaedza wa tshenzhemo ya ene muḂe na u shumisa hezwi sa kwone kuthomele kwa u Ḃwala (sa, u longela ipfi kana Ḃifurase heneḂho kha nyolo a tshi thusedzwa nga mugudisi).
- U Ḃalukanya uri u ola na u Ḃwala zwo fhambana, u vho thoma u kopa maḂedere na mbalo kha vhupo ha kḂasini nga tshifhinga tsha ene muḂe i ndingedzo ya u thoma u Ḃwala, (tsumbo: u ita u nga u khou Ḃwala a tshi khou shumisa maipfi o kopiwaho zwo Ḃangana na makolongonya (squiggles)).
- U ita Ḃitambwa Ḃa u Ḃwala kha mutambo wa u tamba nga u tou Ḃwala (tsumbo: u Ḃwala mutevhe wa zwithu)
- U thoma u Ḃwala a tshi lavhelesa masia, (tsumbo: u Ḃwala a tshi bva kha tsha monde u ya kha tsha u Ḃa, u bva ḂḂha u ya fhasi ha siaḂari)

**Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha luambo**

**GIREIDI YA Ț: LUAMBO LWA HAYANI**  
**ȚHOȚEA DZA GIREIDI YA Ț DZA THEMO INWE NA INWE**

**THEMO YA 4**

**U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)**

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

**Nyito ya Țvha Ținwe na Ținwe kha masia a Țuambo na dziinwe thero**

**Nyito dzi tevhelaho dzi nga Țivhadzwa nga tshifhinga tsha zwiinwe kana zwigwada zwoȚhe zwa Gireidi ya Ț: muzika, u dzinginyea, saints, luambo, mafhungo, u sumbedza na u anetshela tshiȚori na dziinwe nyito dza vhuȚsila.**

- U thetshesela mbudziso nga vhuronwane a Țea phindulo.
- U thetshesela nȚivhadzo na u fhindula nga nȚila yo teaho.
- U pfukisa milaedza.
- U thetshesela ndaela dzi konȚaho nahone dzo fhambanaho a kona u dzi tevhedzela.
- U thetshesela hu si na u dzhenelela hu tshi sumbedzwa u Țhonifha muambi na u sielisana musi hu tshi ambiwa
- U thetshesela zwiȚori zwilapfu na u sumbedza u pfesesa nga u fhindula mbudziso dzi no elana na tshiȚori.
- U amba tshiȚori na u dovholola zwo ambiwaho nga vhaȚwe nga maipfi awe ene muȚe.
- U imba nyimbo na zwidade na u ita nyito sa u tshina nga ene muȚe a na vhuȚifhulufheli.
- U renda zwirendo na zwidade na u longela nyito khazwo hu na vhuȚifhulufheli.
- U tevhekanya zwifanyiso zwi re kha tshiȚori.
- U dzhenelela kha nyambedzano na u vhudzisa mbudziso.
- U thetshesela na u elelwa maipfi a sa konȚi, u thoma kha mararu u ya kha maȚa.
- U amba nga ha zwifanyiso zwi re kha phosiȚara, tshati dza thero, bugu dzine dza vha na vhuȚhaka na thero dzine tshivhalo tshadzo dza si vhe nga fhasi ha Țhanu nga thero.

**U shumisa luambo u bveledza zwiȚwa**

- U shumisa luambo u bveledza zwiȚwa kha thero dzoȚhe, (tsumbo: vhuȚhi, saizi, tshivhumbeo, masia, mivhala, luvhilo, tshifhinga, vhuȚale na mutevhe).

**U shumisa luambo u humbula na u Țea muhumbulo**

- U topola na u Țalutshedza zwi no fana na zwi sa fani.
- U fanyisa zwithu zwi no elana na u vhambedza zwi sa fani.
- U vhekanya zwithu u ya nga ha ene muȚe na u shumisa maitete a konȚaho sa u sedza nȚila ye tsha itwa ngayo
- U topola zwipiȚa zwi tshi bva kha zwo fhelelaho kha tshivhumbeo tsha 2-D na u fhaȚa kha zwivhumbeo zwa 3-D (sa, u kopa tshifanyiso kana phatheni zwi tshi bva kha garaȚa [2-D] u shumisa zwibuȚoko kana zwivhumbeo zwa puȚasiȚiki [3-D])

**U shumisa luambo u ȚoȚisisa na u wanulusa**

- U vhudzisa mbudziso na u ȚoȚa Țhalutshedzo kha dzibugu, televishini na khomphyutha.
- U thetshesela thaidzo na u Țea thandululo.
- U fhedzisa phazili ya *jig-saw* ya zwipiȚa zwa 20.

**U tshimbidza mawanwa**

- U nanga mafhungo a ndeme a tshi bva kha Țhalutshedzo yo tou ambiwaho (tsumbo: u thetshesela tshifhinga tsha u thoma mushumo zwi tshi bva kha nȚivhadzo).

**U shumisa mbonalo ya maipfi na zwifanyiso u wana Țhalutshedzo**

- U Țivha na u pfesesa uri zwifanyiso na zwinepe zwi pfukisa mulaedza nga ha zwiwo, vhatu, fhethu, na zwithu na u amba ngazwo.
- U shumisa zwifanyiso u humbulela uri tshiȚori tshi khou amba nga ha mini.
- U kona u topola kha zwifanyiso phanȚa na murahu na u kona u vhuȚa phambano khazwo.
- U tamba mitambo ya u sumbedza nȚila na mugudisi na vhaȚwe (tsumbo: *mutambo wa Țowa na Țeri*)
- U kona u wana phambano vhuȚati ha zwivhumbeo zwa maȚedere o fhambanaho na vhuȚati ha maipfi (tsumbo u vhea maȚedere a puȚasiȚiki a fanaho thungo nthihi).
- U livhanyisa (metshisa) zwifanyiso na maipfi hu tshi shumiswa phazili.

**U LINGA****Tsivhudzo ya u linga:****Hu si ha fomaḓa****Orala na/ kana ḡdowendḡwe).****U lavhelesa**

- U thetshesela hu si na u dzhenelela hu tshi sumbedzwa u Ṳhonifha muambi na u sielisana musi hu tshi ambiwa.
- U imba nyimbo na zwidade na u ita nyito sa u tshina nga ene muḡe nga vhuḡifhulufheli.
- U amba tshiṲtori na u dovholola zwo ambiwaho nga vhaḡwe nga maipfi awe ene muḡe.
- U topola na u Ṳalutshedza zwi no fana na zwi sa fani.
- U fanyisa zwithu zwi no elana na u vhambedza zwi sa fani.
- U sedza zwavhuḡi kha zwifanyiso na u amba nga tshenzhemo i no fana na yeneyo.
- U shumisa luambo u bvedza zwiteḡwa kha thero dzoṲhe, (tsumbo: vhunzhi, saizi, tshivhumbeo, masia, mivhala, luvhilo, tshifhinga, vhukale na mutevhe.

**Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha luambo**

**GIREIDI YA T: LUAMBO LWA HAYANI**  
**T̄HOĐEA DZA GIREIDI YA T̄ DZA THEMO INWE NA INWE**

**THEMO YA 4**

**U BVELEDZA U VHALA**

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

**U vhala**

**Zwikili zwa u bveledza u vhala**

- U vhambedza maipfi na zwifanyiso kha mañwalo.
- U ũalusa zwifanyiso u itela u sika mafhungo, (tsumbo, u ita tshiŵori tsha ene muŵe khathihi na u 'vhala' zwifanyiso)
- U kona u fhambanyisa zwifanyiso na zwo ñwalwaho. (tsumbo, u sumba ipfi a humbela u ri ŵi vhaliwe)
- U 'vhala' zwe a ñwala (sa, mafhungo o ñwaliwaho nga mugudisi)
- U thoma u 'vhala' maipfi o ðowealeho nga tshivhumbeo a re kha vhupo ha kŵlasini na ngomu tshikoloni (sa, vothi, khabodo)
- U 'vhala' bugu dza zwifanyiso dzine dza ya nga u konḁa hadzo.
- U tamba matambwa a zwiŵori, nyimbo na zwidade.
- U elelwa zwidodombedzwa na u amba muhumbulo muhulwane.
- U ola zwifanyiso zwa tshiŵori, nyimbo kana zwidade.
- U rerisana nga ha kufarele na kuŵhogomelele kwa bugu.

**U vhala ho ũanganelaho**

**Ngudo ya minethe ya 15 luvhili kana luraru nga vhege hu tshi shumiswa bugu dzo hudziwaho sa Bugu Khulwane, phosiŵara na zwiñwevho. Bugu ũthanu nga themo.**

- U vhala Bugu Khulwane kana ŵiñwalwa ŵo hudziwaho nga kŵlasi yoŵhe vhe na mugudisi.
- U 'vhala' mañwalo o bveledzwa kŵlasini (tsumbo, mafhungo o ñwalwaho nga mugudisi, kana nga tshigwada vhe na mugudisi)
- U sumba maipfi nŵhani ha zwifanyiso musi a tshi 'vhala'.
- U ũumanya zwi vhoneŵaho kha theŵevishini kana tshifanyiso na tshenzhemo ya ene muŵe musi a tshi vhala e na mugudisi.
- U ũalutshedza vhuvha (mvumbo) ha vhabvumbedzwa kha tshiŵori na u ñea muhumbulo.
- U topola kutevhekanele kwa zwiwo kha tshiŵori tshi sa konḁi.
- U shumisa gwati ŵa bugu na nyolo kha bugu kana ŵiñwalo ŵoŵhe u humbulela muŵoḁo wa tshiŵori.
- U dzhenelela kha u vhala ŵiñwalo ŵa u vhala na vhagudi nga vhuḁifhulufheli ho engedzedzeaho na u ḁiphina.
- U fhindula mbudziso dzo fhambanaho hu tshi ya nga tshiŵori tsho vhaliwaho

**U vhala e eŵhe**

- U 'vhala' bugu a eŵhe lwa u ḁimvumvusa e ŵaiburari, kŵlasini lutherani lwa u vhala, a tshi fhenda masiaŵari nga ngona hu tshi ŵhonifhiwa bugu.

**Ngivho ya mibvumo**

**Nyito ya minethe ya 15 ḁuvha ŵiñwe na ŵiñwe**

**Vhunzhi ha nyito dza mibvumo dzi nga ḁivhadzwa nga tshifhinga tsha mitambo kana dangani.**

- U ŵhukukanya mutaladzi u ya nga maipfi, (tsumbo, nga u vhanda zwanḁa musi ipfi ŵithihi ŵi tshi vhaliwa arali a mararu ri vhanda luraru).
- U khetekanya maipfi a madungo manzhi a tshi ya kha dungo ŵithihi, (tsumbo, mbumaḁi)
- U topola pfanapehedzo na zwine zwidade na nyimbo nga u tevhekana ha pfanapehedzo.
- U topola na u vhona maḁedere na mibvumo mathomoni a fhungo.
- U fanyisa mubvumo na ḁedere na ipfi na u pfesesa uri mafhungo a na mubvumo muthihi kana minzhi.
- U topola mubvumo mathomoni a ipfi.
- U thoma u ḁivha uri maipfi a itwa nga mibvumo. Tsumbo 'Kh' kha Khuliso.

**U LINGA****Tsivhudzo ya u linga:****Hu si ha fomaḷa****U thetshesela na u amba (Orala/kana ṅdowendowe).*****U lavhelesa***

- U ṡalutshedza zwifanyiso u fhaṡa mihumbulo, (tsumbo, u ita tshiṡori tsha ene muṅe na u 'vhala' zwifanyiso.
- U vhala Bugu Khulwane na maṅwe maṅwalwa o hudzwaho nga kiḷasi yoṡhe vhe na mugudisi.
- U ṡalusa themba na pfalandoṡhe mathomoni a maipfi o ḍoweleaho nga mibvumo na nga mbonalo yadzo.
- U ṡalusa na u ṅea madzina na maḷedere a alifabethe (sa, maḷedere a re kha dzina ḷa ene muṅe).

**Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha luambo**

**GIREIDI YA T: LUAMBO LWA HAYANI**  
**TTHODEA DZA GIREIDI YA T DZA THEMO INWE NA INWE**

**THEMO YA 4**

**U BVELEDZA U N'WALA**

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

***U bveledza muñwalo***

***Ngudo ya ðuvha liñwe na liñwe kha masia oñhe a luambo na dziñwe thero***

***Nyito dza vhutsila na madanga a muzika ndi zwone zwine zwa ñea tshikhala tsha u bveledza nyaluwo ya zwikili zwa mirado miñuku.***

- U alusa mirado miñuku hu u itela u khwañhisa misipha ya zwanda.
- U tamba zwidade zwa u tambisa minwe hu u itela u ita nyito dza u tambisa minwe.
- U shumisa tshigero u gera zwifanyiso zwihulwane na zwivhumbeo.
- U bveledza kushumisele kwa maño na tshanda nga u tamba mutambo wa u posa bege ya ñawa, bola ya mabambiri, u ola zwifanyiso na u shumisa khirayoni u ita makolo a kongaho.
- U vhumba mañedere hu tshi shumiswa mivhili vhe vhavhili kana a eñhe.
- U vhumba mañedere (sa, nga u pennda nga minwe, u shumisa bulatsho ya u pennda na khirayoni dza mapfura)
- U ðhraisela zwifanyiso zwi sa kongi, phatheni na madzina a vhone vhagudi (hune ha vha na mathomo a vhukuma na u sumbedza sia ða u tevhezela kha mañedere).
- U kopolola maipfi na mañedere na dziphatheni.
- U shumisa tshumiswa dza u ñwala dzo fhambanaho (bulatsho dza u pennda, khirayoni dza mapfura).
- U vhumba mañedere hu tshi shumiswa zwishumiswa zwo fhambanaho sa khirayoni, penisela na tshoko).
- U fara khirayoni nga ñdila yo teaho hu tshi sumbedzwa u ðowedza tshanda tshithihi kha u ñwala (tshauja kana tshamonde).
- U vhumba mañedere mañuku nga ñdila yo teaho, hu tshi thomiwa na u fhedzisela ho teaho.

**U bveledza u ñwala**

- U ola zwifanyiso u itela u pfukhisa mulaedza wa tshenzhemo ya ene muñe na u shumisa izwo sa mathomo kha u ñwala (u longela ipfi na ðifurase kana fhungo a tshi thuswa nga mugudisi).
- U kopolola mañedere na mbalo dzi bvaho kha vhupo ha kiñasini musi a tshi khou 'ñwala.'
- U 'vhala' zwawe ene muñe na zwo 'ñwalwaho' nga vhañwe.
- U a 'ñwala' na u humbela vhañwe uri vha mu fhe ðhalutshedzo i no pfala kha zwe a ñwala.
- U ita ðitambwa ða u 'ñwala' nga tshifhinga tsha u tamba (tsumbo, u 'ñwala' mutevhe).
- U ñwala hu tshi sedziwa masia one a kuñwalele (sa, u bva kha tshamonde u tshi ya kha tshauja, u bva ñña u ya fhasi kha siañari).
- U kopolola zwo ñwaliwaho zwi tshi bva kha vhupo he a vha a tshi khou tamba hone (tsumbo, ðebuñu dzi no bva kha khungedzelo).
- U lingedza u ñwala zwivhumbeo zwo ðowealeho zwa mañedere a tshi shumisa mañedere a ðivheaho (tsumbo, u ñwala vhurifhi vhu tshi livhiswa hayani).
- U shela mulenzhe kha u ñea mihumbulo ya u sika bugu ya mafhungo a kiñasini.
- U shumisa tshumiswa dza u ñwala nga vhuñifhulufheli ho kalulaho na u leluwa (sa, khirayoni).

**U shuma nga maipfi**

- U kuvhanganya fhethu huthihi zwifanyiso zwa maipfi a elanaho na pfanapheledzo (tsumbo: khuni, pani, goni).
- U kopolola mafhungo mapfufhi na maipfi o ñwaliwaho nga mugudisi.
- U topola ðedere kana tshikhala vhukati ha maipfi o ñwalwaho (sa, madzina avho kana maipfi o ðowealeho kana nga ngomu buguni).
- U shela mulenzhe kha u ñea mafhungo a u ñwala kha liñwalo ða kiñasini (sa, vhagudi vha amba maipfi mugudisi a tshi khou ñwala).
- U shumisa mathemo ane a nga 'mathomo', 'vhukati', 'magumo', 'mibvumo', 'maipfi', 'ñedere', 'pfanapheledzo'.

**U LINGA****Tsivhudzo ya u linga:****Hu si ha fomaḓa****Orala/kana ṅdowendḓowe.*****U lavhelesa***

- U ola zwifanyiso u pfukhisa mulaedza wa tshenzhemo ya ene muḓe na u shumisa izwo sa mathomo kha u ṅwala (u longela ipfi na ḓifurase kana fhungo a tshi thuswa nga mugudisi).
- U a 'ṅwala' na u hambela vhaḓwe uri vha mu fhe ṡhalutshedzo i no pfala kha zwe a ṅwala.
- U 'vhala' zwawe ene muḓe na zwo 'ṅwalwaho' nga vhaḓwe.
- U kopolola maḓedere na mbalo dzi bvaho kha vhupo ha kiḓasini musi a tshi khou 'ṅwala.'
- U lingedza u ṅwala zwivhumbeo zwo ḓoweleaho zwa maḓedere a tshi shumisa maḓedere a ḓivheaho (tsumbo, u ṅwala vhurifhi vhu tshi livhiswa hayani).

**Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha luambo**

**MAṽWALO NA ZWISHUMISWA ZWO THEMENDELWAHO ZWA ṽWAHA****U THETSHELESA NA U AMBA**

- Zwifanyiso na phosiṽara.
- Tshati ya aḽifabethe ya Tshivenga.
- Zwibveledzwa zwo hudzwaho.
- Tshumiswa dzi fareaho.
- Zwifanyiso na phosiṽara.
- Tshati dza foniki dza luvhondoni dza Tshivenga.
- Tshikimu tsha bugu dza u vhala dzo telwaho gireidi yeneyo.
- Bugu dzo hudzwaho (dzo itwaho hayani kana dzo rengwaho, tsumbo, zwirendo, nyimbo, raimi, zwiṽori na zwiṽwe).
- Bugu dza zwiṽori na bugu dza zwifanyiso dza ḽaiburari ya kiḽasi.
- Bugu dza zwiṽori zwipfufhi zwi no takadza dzi re na fhungo ḽithihi kana mavhili kha siaṽari.
- Bugu dzi si dza fikhishini dzo telwaho gireidi yeneyo.
- ḽebulu dza magaraṽa.
- Thanda dza u sumba hu tshi vhaliwa maṽwalo o hudzwaho, zwiṽori zwa luvhondoni na zwiṽanwa.
- Zwifanyiso, phazili dza maipfi na mitambo.
- DzigurannḂa na magazini
- Tshati dza luvhondoni
- Zwa u lidza, sa ngoma, tshele, zwiombo, nz.
- CD kana khasethe dzi re na zwiṽori zwo rekhodwaho

**U VHALA NA FONIKI**

- Zwifanyiso na phosiṽara
- Tshati ya aḽifabethe
- Tshati ya mibvumo ya aḽifabethe nga Tshivenga
- Bugu khulwane
- Bugu khulwane (dziṽwe dzo bveledzwaho kha u ṽwala)
- Bugu dzo hudzwaho, sa, zwirendo, raimi na nyambo nz.
- Bugu dza zwiṽori na dza zwifanyiso
- Garaṽa dza madzina a vhagudi
- Tshati ya u thusa ya ḽuvha ḽiṽwe na ḽiṽwe

**U ṽWALA NA MUṽWALO**

- Tshumiswa dza u ṽwala (tsumbo, penisela, penisela dza mivhala, khirayoni dza mapfura, mabambiri a so ngo ṽwalelwaho a sa lingani (A3, A4, A5), ruḽa, raba, zwibugwana zwa mitalo i linganaho 8.5 mm na bugu dza ṽḂowendḂowe.
- Zwiṽirepe zwa mafhungo o geredzelwaho.
- Fuḽipitshati na kokipheni ndenya.
- ṽhalusamaipfi ya vhuṽe.
- ṽhalusamaipfi (ṽhalusamaipfi) dza vhukuma dza gireidi yeneyo.
- Zwishumiswa zwi no nga sa zwiḂero, zwa u nambatedza, nz.

## 3.2 GIREIDI YA 1: TSHIVENḌA LUAMBO LWA HAYANI

GIREIDI YA 1: (U THOMA) LUAMBO LWA HAYANI ṬHOḌEA DZA THEMO IṆWE NA IṆWE	
THEMO YA 1	
U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)	TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO Tshifhinga tsha fhasisa: minethe ya 45 nga vhege Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 1 nga vhege
<p><b>MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI</b></p> <p><b><i>Nyito dza ḍuvha liṆwe na liṆwe/vhege iṆwe na iṆwe kha masia oṱhe a Luambo na dziṆwe ngudo</i></b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshesela a sa dzheneleli.</li> <li>• U amba nga tshenzhemo ya ene muṅe, tsumbo, u anetshela mafhungo, u ṱalutshedza mvumbo ya mutsho, na maṅwe-vho mafhungo a tshenetsho tshifhinga.</li> <li>• U imba na u ita nyito.</li> </ul> <p><b><i>Luvhili nga vhege ho sedzwa nyito dza u thetshesela na u amba</i></b></p> <p><b><i>Vhege 1 - 5</i></b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshesela ndaela dzo leluwaho na u fhindula nga ngona.</li> <li>• U thetshesela tshiṱori tshi toololiwaho (nga mugudisi kana CD), raimi, zwirendo na nyimbo dzi takadzaho khathihi na u tamba zwipiḍa zwa tshiṱori, nyimo na raimi.</li> <li>• U fhindula mbudziso dza nga ha ene muṅe nga u tou dodombedza.</li> </ul> <p><b><i>Vhege 6 - 10</i></b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U anetshela nganetshelo nga u tou dodombedza zwi tshi tevhela thevhekano ya zwiwo.</li> <li>• U amba nga ha zwifanyiso zwi re kha phosiṱara, thero dzi re kha tshati, bugu na zwiṆwe.</li> <li>• U shela mulenzhe kha u haseledza, u sielisana hu tshi ambiwa na u ṱhonifha vhaṅwe musi vha tshi khou amba.</li> <li>• U ṱalusa zwithu zwi tshi ya nga mivhala, muelo, tshivhumbeo na vhunzhi, hu tshi shumiswa maipfi o teaho.</li> </ul>	
<p><b>U LINGA</b></p> <p><b>Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḷa:</b></p> <p><b>U thetshesela na u amba: (orala na/kana ndowendowe)</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U fhindula mbudziso sa: mbudziso dzi elanaho na zwidodombedzwa nga ene muṅe.</li> <li>• U imba nyimbo na u ita nyito.</li> <li>• U shela mulenzhe kha u haseledza, u sielisana musi hu tshi ambiwa na u ṱhonifha vhaṅwe vhe kha tshigwada.</li> </ul> <p><b>Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 1:</b></p> <p><b>U thetshesela na u amba (orala na/kana ndowendowe)</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U amba nga ha tshezhemo ya ene muṅe na u amba mafhungo maitei, u ṱalutshedza mafhungo a mutsho na dziṆwe ṱhoho dza zwiwo.</li> <li>• U thetshesela tshiṱori, raimi, zwirendo na nyimbo e na dzangalelo a ita liṱambwa nga tshiṱori, luimbo kana raimi.</li> <li>• U tevhekanya zwifanyiso zwa tshiṱori tsho toololiwaho nga u tevhekana.</li> <li>• U ṱalutshedza zwithu zwi tshi ya nga mivhala, muelo, tshivhumbeo na vhunzhi, hu tshi shumiswa ḍivhaipfi yo teaho.</li> </ul>	

**GIREIDI YA 1: (U THOMA)**  
**LUAMBO LWA HAYANI**  
**ṬHOĎEA DZA THEMO INWE NA INWE**

**THEMO YA 1**

<b>U VHALA NA FONIKI</b>	<b>TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO</b> Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 5 nga vhege
--------------------------	---

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

*U dzhiela nzhele mibvumo ya foniki ḍuvha liṅwe na liṅwe/nyito dza foniki minethe dza 15*

*U thoma u dzhiela nzhele nyito dza mibvumo ya foniki, hu funzwe leḍere 1 -2 vhege inwe na inwe na u ḍivhadza u fhaṭa maipfi hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho.*

**NDAELA YA NDEME:**

Hu na mibvumo minzhi yo randelwaho Gireidi ya 1. Hezwi ndi ndingedzo ya uri vhagudi vha Vhavenḍa vha vhe na vhulelu ha u vhalana na ṅwala. A zwi ambi uri mudededzi u tea u fhedza mibvumo iyo kha Gireidi ya 1. Mibvumo a i tei u funzwa sa zwe ya tevhekanywa ngayo kha iyi nzudzanyo. Mudededzi a nga kha ḍi thoma nga mibvumo ine ya vha fhasi ha Themo ya 2 kana Themo ya 3. Vhadededzi vha ṱuṱuwedzwa u thoma nga foniki dzo ḍowealeho dzine dza shumiswa ḍuvha liṅwe na liṅwe

- U guda mubulo wa maḍere a alifabethe dzoṱhe dza Tshivenḍa, tsumbo a-a, b-bu, d-di, e-e, f-fu, g-gi, h-ha, i-i, j-dzhi, k-ka, l-li, m-mu, n-ni, o-o, p-pu, r-ri, s-si, t-ti, u-u, v-vu, w-wu, x-xi, y-yi, z-zu (mubulo wa maḍere a alifabethe u rangele u vhalana tshifhinga tshoṱhe u swikela vhagudi vha tshi vho kona u a ḍivha na u a vhalana)

**Pfalandoṱhe**

a, e, i, o, u

**Themba**

**Mibvumo ya leḍere liṱhihi**

- b - bibi, bisi
- d - dada
- f - fula, funga
- g - gugu, guru
- h - hayani
- k - kumba
- l - lima, lala

Musi vho no guda pfalandoṱhe na themba kha hu itwe ṅdowendowe dza u vhumba maipfi nga u ṱanganya themba (mme) na pfalandoṱhe (ṅwana), tsumbo b+a=ba - baba, b+e=be - beba, b+i=bi - bibi, b+o=bo-bobo, b+u=bu - buba; l+a=la - lala, l+e=le - lela, l+i=li - lila, l+o=lo - lola, l+u=lu - lula na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miṅwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani.

- Kha vha ite vha tshi dzhenisa na mibvumo ya maipfi o ḍowealeho a luambo lwa ḍuvha liṅwe na liṅwe, zwo katela na madzina a re kha thege dza mikuloni ya vhagudi, tsumbo bv- **bva**, bvula; fh-**fha**; gw- **gwa**; hw-**hwala**; kh- **khonani**; mm- **mme**; dz- **dzula**; sw-**swika**, **swiela**; nd-**ndivhuho**; ny-**nyala**; nz- **nzie**; ph- **phuphu**; rw- **rwa**; sh-**shuma**, th-**thutha**; ts- **tša**; vh- **vhona**
- U shela mulenzhe kha nyito dza orala dza u dzhiela nzhele mibvumo ya foniki.
- U kona u ṱalusa pfalandoṱhe dzoṱhe ṱhanu (5).
- U kona u ṱalusa mibvumo ya leḍere liṱhihi (alifabethe).
- U thoma u fhaṭa maipfi mapfufhi hu tshi shumiswa mibvumo ye vha guda.
- U kona u fhaṭa maipfi nga themba mbumbano (u ṱanganyisa mibvumo, sa: -ela, lela, mela, xela).

**Nyito dza u vhalana dza ḍuvha liṅwe na liṅwe**

**U vhalana ha tshigwada, hu na u sumbiwa ṅḍila (zwigwada zwivhili nga ḍuvha) na 2-3. U vhalana na vhagudi nga vhege Zwikili zwa u thoma u vhalana (zwi funzwaho kha u vhalana ha tshigwada, hu na u sumbiwa ṅḍila**

- U farela bugu ṅṱha musi a tshi vula masiaṭari nga ṅḍila yo teaho.
- U shumisa zwifanyiso u bvumba zwine tshiṱori tsha amba: u vhalana tshiṱori tsha zwifanyiso.
- U ṱalutshedzela zwifanyiso uri a kone u fhaṭa tshiṱori nga ene muṅe, zwine zwa vha u vhalana.
- U kuvhanganya na u vhalana tshiphugaṱhalu na zwiṅwe zwibveledzwa zwi re kha mupo.
- U ṱalusa dzina ḵawe na madzina a vhaṅwe vhagudi ngae.

- U vhala zwiḅwe zwiḅveledzwa zwi re ngomu kiḷasini.
- U ita nyambedzano nga kufarele na u londota bugu.
- U thetshesela na u ita nyambedzano nga zwiṲtori na maḅwe maḅwalwa a vhalelwaho nṲha.
- U ḅveledza khontseputi dza mutheo dza u ganḑisa zwi dzheniswa:
  - Khontseputi ya bugu- gwati, phanḑa, murahu, Ṳhoho.
  - Khontseputi ya maḅwalwa - ipfi, maipfi a fanaho, ḷeḑere, madzina a maḷeḑere, zwi tshi ya nga ḷithihi nga ḷithihi.
  - Masia a u vhala - u vhala wo thoma nga phanḑa, u fhedzisela u vhala u tshi yela murahu, u vhala u tshi bva kha tshamonde u tshi Ṳutshela kha tshauḷa, na u bva nṲha u tshi ya fhasi ha siaṲari, kana u thoma, u fhedzisela, vhukati ha maipfi na vhukati ha maḷeḑere kana vhuimo ha maḷeḑere kha siaṲari.
  - Zwiga zwa u vhala - maḷeḑere danzi, maḷeḑere ane wa a ḅwala u tshi tsela kha mutalo wa fhasi, tshithoma, khoma, mbudziso.

#### Nyito dza u vhala dza ḑuvha ḷiḅwe na ḷiḅwe

##### U vhala na vhagudi

***Nyudo ya kiḷasi 2-3 nga vhege lwa minethe ya 15 hu tshi shumiswa ḷiḅwalwa ḷithihi nga vhege; mugudisi u a sumbedzela kiḷasi yoṲhe***

***Tshipiḑa tshiḅwe na tshiḅwe tshi ḑo livha kha u guda u bva kha zwi tevhelaho: U ḅveledza khontseputi dza u ganḑisa, zwiṲalusi zwa maḅwalwa, foniki, phatheni ya luambo, zwiṲiraṲhedzhi zwa u Ṳalusa maipfi na kupfesesele kha tshikhala tsha u shumisa mbudziso zwadzo, dza u dzudzanyulula, dza u humbulela, dza u ṲhaṲhuvha na u takalela.***

- U vhala ha tshigwada tshithihi vhe na mudededzi zwiḅveledzwa zwo hudzwaho zwine zwa nga zwirendo, phosiṲara, Bugu Khulwane na zwiṲtori zwo ḅveledzwaho kha u vhala na vhagudi.

##### U vhala ha tshigwada, hu na u sumbiwa nḑila

***Mugudisi u shuma na zwigwada zwivhili ḑuvha ḷiḅwe na ḷiḅwe, a fhedza minethe ya 15 na tshigwada tshiḅwe na tshiḅwe. Tshigwada tshiḅwe na tshiḅwe tshi shuma na mugudisi luvhili nga vhege.***

***Mudededzi u shuma na zwigwada zwa vhukoni ha u fana, u dzhia ḷiḅwalo ḷi linganaho vhukoni ha vhagudi hune vha ḑo kona u Ṳalusa maipfi a re vhukati ha 90% - 95%. Tshikimu tsha u vhala tsho randelwaho gireidi yeneyo ndi tshone tshine tsha nga shumiseswa.***

- U vhalela nṲha bugu yawe kha tshigwada na mudededzi, tshigwada tshoṲhe tshi vhala tshiṲtori tshithihi.
- U thoma u fhaṲa maipfi o ḑowealeho zwi tshi bva kha mbekanyomushumo ya u vhala, bugu dza mutevhe dza u randela.

#### U LINGA

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḷa:**

**U thetshesela na u amba: (orala na/kana nḑowenḑowe)**

- U kona u bula maḷeḑere oṲhe a aḷifabethe dzoṲhe dza Tshivenḑa.
- U kona u ḑivha pfallandoṲhe Ṳhanu (a,e,i,o,u).
- U kona u ḑivha themba dze vha guda kha themo yeneyo.
- U thoma u fhaṲa maipfi mapfufhi hu tshi shumiswa mibvumo ye vha guda.
- U konou u peleṲa maipfi (mugudisi a shumise nḑila dzo fhambanaho dza u linga uri mugudi u a kone u peleṲa).

**GIREIDI YA 1: (U THOMA)**  
**LUAMBO LWA HAYANI**  
**T̥HODEA DZA THEMO INWE NA INWE**

**THEMO YA 1**

<b>U N̥WALA</b>	<b>TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO</b> <b>Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege</b> <b>Tshifhinga tsha n̥thesa: Awara 2 nga vhege</b>
-----------------	--

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

**MUN̥WALO:**

**Ngudo dza fomaḷa dzi tshi itwa luḷa (4) nga vhege nga minethe ya 15**

**U bveledza zwikili zwa u alusa miraḷo miḷuku hu tshi khwaḥiswa misipha ya zwanḷa**

- U ola nga khirayoni dza mapfura.
- U fara khirayoni na penisela zwavhuḷi.
- U bveledza masia (tsumbo, tshamonde u ya kha tshauḷa na mitalo ya u bva n̥tha i tshi tsa fhasi, u ḥanganya zwithoma; kutshimbilele kwa watshi na ku si kwa watshi).
- U ita kana u tamba nga modele wa maḷedere na zwishumiswa zwa suko.
- U bveledza vhuḥumani ha tshanḷa na maḷo (tsumbo, nga nyito dza u pennda, u kherula mabambiri, u tshea na u ḥiraisela).
- U ola phetheni (tsumbo, u tsa na u gonya [zigizaga], phatheni dza mumono, phatheni dza u rambalala na u tsa fhasi).
- U ḥiraisela, u kopolola na u n̥wala dzina ḷawe u bva he ha sumbedziswa uri hu tea u thomiwa hone.

**U bveledza tshivhumbeo tsha maḷedere kha ngudo dza u n̥wala dzi si dza fomaḷa**

**U livhanya kufunzele kwa maḷedere maḷuku na phurogireme ya foniki. U modela kuvhumbele kwone kwa maḷedere na masia. Vhagudi vha ita n̥dowendowe nga maḷedere mavhili nga vhege, vha tshi kopa kha zwo n̥walwaho. Vha sedze uri vhagudi vho fara penisela nga n̥dila yo teaho. U shumisa mabambiri a so ngo n̥walelwaho kana dzhotasi (bugu dza mvetomveto) dza A4 dza u rikhodela dzi so ngo talwaho. Arali zwi tshi konadzea, kha vha ḍivhadze u ḥiraisela na u kopolola aḷifabethe dzoḥe u bva mathomoni a n̥waha nga u shumiswa he dza n̥walwa hone he ha sumbedza mathomo na kuḥwalele kwone.**

- U vhumba maḷedere maḷuku nga n̥dila yone (pfalandoḥe 2 na themba 6 (tsumbo l, o, h, m, a, b, t,)).
- U kopolola na u n̥wala dzina ḷawe, maipfi mapfufhi na mafhungo u bva kha ḷebuḷu, phosiḥara na tshokobodo, n.z.
- U thoma u sumbedza zwe zwa n̥walwa nga nyolo, maḷedere, nomboro, maipfi na mafhungo mapfufhi.

**U n̥wala na vhagudi, ha zwigwada na nga eḥe**

**U n̥wala na vhagudi/tshigwada tshiḥuku/nga eḥe luraru nga vhege lwa minethe ya 15 kha u vhalala na vhagudi, nyambedzano na tshenzhemo yau**

- U ola zwifanyiso u amba mulaedza (tsumbo nga tshenzhemo yau).
- U n̥wala khephusheni ya nyolo kana tshifanyiso.
- U n̥wala maipfi nga u shumisa mibvumo ya maḷedere ye ya gudiwa.
- U kopolola fhungo ḷithihi u bva kha bodo/tshathi nga ngona.
- U n̥kedza mihumbulo kha u n̥wala na vhagudi kha tshiḥori tsha kiḷasi tsho rekhodiwaho nga mugudisi kha tshati u bveledza maḥwalo maswa a u vhalala na u vhea kha khuḷa ya u vhalala kiḷasini.

**U LINGA****Tsivhudzo ya nyito dza u linga dzi si dza fomaḷa:**

- U ḥwala
- U ola nga khirayoni dza mapfura.
- U bvedza masia (tsumbo, tshamonde u ya kha tshauḷa na mitalo ya u bva nḥa i tshi tsa fhasi, u ḥanganya zwithoma, kutshimbilele kwa watshi na ku si kwa watshi).
- U ḥhraisela, u kopolola na u ḥwala dzina ḷawe u bva he ha sumbedziswa uri hu tea u thomiwa hone.
- U kopolola na u ḥwala dzina ḷawe, maipfi mapfufhi na mafhungo u bva kha dzi ḷebuḷu, phosiḥara na tshokobodo, n.z.
- U thoma u sumbedza zwe zwa ḥwalwa nga nyolo, maḷedere, nomboro, maipfi na mafhungo mapfufhi.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa 1:****Muḥwalo**

- U fara khirayoni na penisela zwavhuḍi.
- U ola phetheni (tsumbo, u tsa na u gonya [zigizaga], phatheni dza mumono, phatheni dza u rambalala na u tsa fhasi).
- U vhumba maḷedere maḥuku nga ḥḍila yone (pfalandoḥe 2 na themba 6 (tsumbo l, o, h, m, a, b, t,).
- U kopolola na u ḥwala dzina ḷawe, maipfi mapfufhi na mafhungo u bva kha dzi ḷebuḷu, phosiḥara na tshokobodo, n.z.

**Tsivhudzo ya nyito dza u linga dzi si dza fomaḷa:****U ḥwala:**

- U ola zwifanyiso u amba mulaedza (tsumbo nga tshenzhemo yau).
- U ḥwala khephusheni ya nyolo kana tshifanyiso.
- U ḥwala maipfi nga u shumisa mibvumo ya maḷedere ye ya gudiwa
- U kopolola fhungo ḷithihi u bva kha bodo/tshathi nga ngona.
- U ḥekedza mihumbulo kha u ḥwala na vhagudi kha tshiḥori tsha kiḷasi tsho rekhodiwaho nga mugudisi kha tshati u bvedza maḥwalo maswa a u vhalala na u vhea kha khuda ya u vhalala kiḷasini.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa 1:****U ḥwala**

- U ola zwifanyiso u amba mulaedza (tsumbo nga tshenzhemo yau).
- U ḥwala khephusheni ya nyolo kana tshifanyiso.
- U ḥwala maipfi nga u shumisa mibvumo ya maḷedere ye ya gudiwa.
- U kopolola fhungo ḷithihi u bva kha bodo/tshathi nga ngona.
- U ḥekedza mihumbulo kha u ḥwala na vhagudi kha tshiḥori tsha kiḷasi tsho rekhodiwaho nga mugudisi kha tshati u bvedza maḥwalo maswa a u vhalala na u vhea kha khuda ya u vhalala kiḷasini.

GIREIDI YA 1: (U THOMA) LUAMBO LWA HAYANI THODEA DZA THEMO INWE NA INWE	
THEMO YA 2	
U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)	TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO Tshifhinga tsha fhasisa: minethe ya 45 nga vhege Tshifhinga tsha nthesa: Awara 1 nga vhege
<p><b>MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI</b></p> <p><b>Nyito dza duvha liñwe na liñwe/vhege inwe na inwe kha masia othe a Luambo na dziñwe ngudo</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshesela a sa dzheneleli, a tshi sielisana na vhañwe kha u amba nga tshifhinga tsha u amba kijasini na kha tshigwada.</li> <li>• U amba nga tshenzhemo ya ene muñe (tsumbo - u amba mafhungo nga mutevhe wo fanelaho.</li> <li>• U dzhenelela kha u imba nyimbo, zwiñtori na raimi.</li> <li>• U renda zwirendo na raimi hu tshi itwa nyito.</li> <li>• U topola zwiñtori zwi tshi bva kha zwo fhelelaho sa: zwiñtori zwa baisigira, tshimela na zwiñwe.</li> </ul> <p><b>Luvhili nga vhege ho sedzwa nyito dza u thetshesela na u amba</b></p> <p><b>Vhege 1 - 5</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshesela ndaela (kha zwiñtori na kha mushumo wa duvha liñwe na liñwe) a fhindula nga ngona.</li> <li>• U fhirisa mulaedza.</li> <li>• U thetshesela nganetshelo nga dzangalelo, a ola zwifanyiso u sumbedza u pfesesa.</li> <li>• U fhindula mbudzisombuletshedzi.</li> </ul> <p><b>Vhege 6 - 10</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U ðalusa zwithu zwi tshi ya nga mivhala, muelo, tshivhumbeo na vñunzhi, hu tshi shumiswa maipfi o teaho.</li> <li>• U thetshesela nganetshelo na u topola mihumbulo mihulwane.</li> <li>• U tevhekanya zwifanyiso zwa tshiñtori.</li> <li>• U shela mulenzhe kha nyambedzano kijasini.</li> <li>• U vñudzisa mbudziso dzi tshi elana na zwo ambiwaho na zwo vñalwaho.</li> <li>• U pfesesa na u shumisa luambo nga ñdila.</li> </ul>	
<p><b>U LINGA</b></p> <p><b>Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaña.</b></p> <p><b>U thetshesela na u amba: (orala na/kana ndowendowe)</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshesela a sa dzheneleli, a tshi sielisana na vhañwe kha u amba nga tshifhinga tsha u amba kijasini na kha tshigwada.</li> <li>• U amba nga tshenzhemo ya ene muñe, tsumbo, u anetshela mafhungo nga mutevhe wo fanelaho.</li> <li>• U dzhenelela kha u imba nyimbo, zwiñtori na raimi.</li> <li>• U thetshesela ndaela (kha zwiñtori na kha mushumo wa duvha liñwe na liñwe) a fhindula nga ngona.</li> <li>• U shela mulenzhe kha nyambedzano kijasini.</li> <li>• U vñudzisa mbudziso dzi tshi elana na zwo ambiwaho na zwo vñalwaho.</li> <li>• U pfesesa na u kona u shumisa luambo lwo teaho kha masia mañwe a ngudo.</li> </ul> <p><b>Nyito ya u linga ya fomaña ya 1:</b></p> <p><b>U thetshesela na u amba (orala/kana ndowendowe)</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U amba nga tshenzhemo ya ene muñe, tsumbo, u anetshela mafhungo nga mutevhe wo fanelaho.</li> <li>• U thetshesela nganetshelo nga dzangalelo, a ola zwifanyiso u sumbedza u pfesesa.</li> <li>• U fhindula mbudzisombulethedzi.</li> </ul> <p><b>Nyito ya u linga ya fomaña ya 2:</b></p> <p><b>U thetshesela na u amba (orala na/kana ndowendowe)</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U ðalusa zwithu zwi tshi elana na vñukale, sia, na thevhekano ya ðivhaipfi i re yone.</li> <li>• U thetshesela zwiñtori na u kona u ðalusa muhumbulo muhulwane.</li> <li>• U ita mutevhe wa zwifanyiso zwa tshiñtori.</li> </ul>	

## GIREIDI YA 1: (U THOMA)

## LUAMBO LWA HAYANI

## ȚHOḌEA DZA THEMO IḌWE NA IḌWE

## THEMO YA 2

## U VHALA NA FONIKI

## TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO

Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege

Tshifhinga tsha nḑhesa: Awara 5 nga vhege

## MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

U funza nyito ya foniki na zwiḑiḑa zwa ipfi ḑuvha liḑwe na liḑwe lwa minethe ya 15

U thoma nyito ya u ḑivhadza zwiḑiḑa zwa ipfi, hu funzwe mibvumo mivhili nga vhege, na u thoma u ḑivhadza kuvhumbele kwa maipfi hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho.

U guda mubulo wa maḑeḑere a aḑifabethe dzoḑhe dza Tshivenḑa, tsumbo a-a, b-bu, d-di, e-e, f-fu, g-gi, h-ha, i-i, j-dzhi, k-ka, l-li, m-mu, n-ni, o-o, p-pu, r-ri, s-si, t-ti, u-u, v-vu, w-wu, x-xi, y-yi, z-zi (mubulo wa maḑeḑere a aḑifabethe u rangele u vhalala tshifhinga tshoḑhe u swikela vhagudi vha tshi vho kona u a ḑivha na u a vhalala).

## Themba

## Dza ḑeḑere liḑihi

m - mama

n - u na (ha mvula), nona

p - pala, puḑedza

r - raha

s- sea, sola, sala

t - takala

v - vaya, vangula

w - u wa

x - xaxara

z - zozo, zazamela

Dzi no swaiwa

ḑ - ḑaḑa, ḑaka

Ț - ḑala

Ț - u ḑa

ḑ - ḑala

ḑ - ḑoḑa

ḑ - ḑoḑa

Musi vho no guda pfallandoḑhe na themba kha hu itwe ḑowendḑowe dza u vhumba maipfi nga u ḑanganya themba (mme) na pfallandoḑhe (ḑwana), tsumbo vh+a=vha - vhavha, vh+e=vhe - vhea, vh+i=vhi - vhivhi, vh+o=vho-vhona, vh+u=vhu - vhula; sw+a= swa - swaya, sw+e=swe - swenda, sw+i=swi - swiri, sw+o=swo - swobo, sw+u=swu - swura na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miḑwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani.

Kha vha ite vha tshi dzhenisa na mibvumo ya maipfi o ḑowealeho a luambo lwa ḑuvha liḑwe na liḑwe, zwo katela na madzina a re kha thege dza mikuloni ya vhagudi, tsumbo, vh- vhavha; sw-swiri; kw- kwana; lw- lwala; ḑḑ- ḑḑala; ng- nguvho; ḑw- ḑwana; pw- pwanaya; pf-pfala; ḑh-ḑhavha; ts- tsilu; tsh- tshikolo; tsw- tswa; mmbw - mmbwa; dzh- dzhena na n.z.

- U ita mubulo wa aḑifabethe dzoḑhe dza Tshivenḑa.
- U kona u vhumba maipfi a tshi shumisa themba na pfallandoḑhe.
- U kona u fhambanya mibvumo ya maipfi mathomoni na magumoni.
- U fhaḑa maipfi nga u shumisa mibvumo ya themba mbili dzo gudwaho (mararu nga vhege).
- U ḑwala maipfi a nyamba huvhili/hunzhi sa, fula, ḑhoho, vhila, nz.
- U vhalala maipfi a foniki nga ngomu kha mafhungo na kha tshibveledzwa.
- U peleḑa maipfi o gudwaho.
- U paḑekanya maipfi (b-a-l-a a tshi vha bala) u paḑekanyulula (bala i tshi vha (b-a-l-a-)

bvisa themba ha dzhena iḑwe vhudzuloni hayo kha mutambo wa maipfi sa 'b' bala ha litshwa 'b' ha dzhena 'k' ya vha 'kala' (dziḑwe tsumbo dza fonimi, dala, ḑala, pala) (fonimi).

**Nyito dza u vhala duvha liñwe na liñwe: u vhala ha tshigwada u sumbiwa ndila (zwigwada 2 nga duvha) u vhala 2 -3 ha mudededzi na vhagudi nga vhege.**

**U vhala na vhagudi**

**U vhala ha mudededzi na vhagudi nga kilasi yothe 2 -3 nga vhege hu tshi shumiswa liñwalwa lithihi nga vhege. Mudededzi u shumisa kuvhalele kwone.**

**Musi hu tshi vhalwa hu sumbedzwe ngona ya kuvhalele kwone kwa mibvumo khathihi na maitete mañwe a katelaho ludungela lwa zwine zwa vha mafhungoni (lusevhegi) na u sengulusa zwivhumbeo. Kha hu sedzwe ngona ya u vhala nga u shumisa minwe musu vha tshi tangana na ipfi li konḡaho.**

- Mudededzi u vhala na kilasi yothe Bugu Khulwane kana mañwalwa o hudzwaho.
- U shumisa zwifanyiso kha u humbulela zwine tshitori tsha amba zwone.
- U talutshedzela tshifanyiso hu u itela u sika tshitori tshawe ene muḡe. U 'vhala' tshifanyiso.
- U shumisa ludungela (lusevhegi) na zwifanyiso u itela u pfesesa tshibveledzwa.
- U ita nyambedzano nga ha tshitori, u topola muhumbulo muhulwane kha mañwalwa, na vhabvumbwedzwa vhahulwane na zwiñwe.
- U fhindula mbudziso dza tshaka dzo fhambanaho dzi tshi bva kha tshibveledzwa tsho vhalwaho (ho katelwa tshaka dza mbudziso dza maimo a nḡha.)
- U ita nyambedzano nga ha kushumisele kwa maḡedere danzi na tshitopo.

**U vhala nga zwigwada ha u sumbiwa ndila**

**Ngudo dza zwigwada vhe na mudededzi - luvhili nga vhege u ya nga tshigwada- minethe ya 15 tshigwada.**

**Mudededzi u shuma na zwigwada zwa vhukoni ha u fana, u dzhia liñwalo li linganaho vhukoni ha vhagudi hune vha ḡo kona u talusa maipfi a re vhukati ha 90% - 95%. Tshikimu tsho randelwaho gireidi yeneyo ndi tshone tshine tsha nga shumiseswa.**

**Mudededzi u funza vhagudi u ḡi ḡola musu a tshi shumisa zwikili zwa nḡivho ya u talukanya zwithu u itela uri vhagudi vha kone u ḡiḡola musu vha tshi vhala, kha zwiteñwa zwa u talusa ipfi na kepfesesele. (vhagudi vha ḡudiswa u ḡivhudzisa mbudziso 'Zwi a pfala zwavhuḡi?' 'Zwi vhone zwi zwavhuḡi?' na 'zwi amba zwi pfalaho?') Mudededzi u sumbedzela kuvhalele kwone kha u vhala ha mudededzi na vhagudi a dovha a vha thusedza musu vha tshi vhala nga zwigwada.**

- U vhala bugu yawe ene muḡe a tshi vhalela nḡha e kha u vhala ha tshigwada tsha vhukoni ha u fana tshi no dededzwa nga mudededzi. Nga inwe ndila tshigwada tshoḡhe tshi vhala bugu nthihi.
- Vhagudi vha thoma u ḡisedzulusa musu vha tshi khou vhala kha sia ḡa u talusa ipfi na kupfesesele.
- U isa phanḡa na u fhaḡa ḡivhaipfi i bvaho kha mbekanyamushumo ya zwi vhone waho zwa vhaliwa henefho (kilasini), mutevhe wa bugu dzo randelwaho gireidi yeneyo na a bvaho kha mutevhe wa maipfi a ḡivheaho nga tshivhumbeo.

**U vhala nga vhavhili vhavhili/ e eḡhe (kha tshifhinga tsho tiwaho tsha luambo)**

**U ḡivhadza u vhala nga vhavhili vhavhili/e eḡhe. Mudededzi u khetha bugu dzi ḡivheaho kana dzine mugudi a nga kona u vhala nga eḡhe e kha tshiimo tshawe (dzi fanela u vha bugu dzi sa konḡi u fana na bugu dzo vhalwaho kha u vhala ha u tanganela, a re kha 95% hune mugudi a kona u ḡivha maipfi musu a tshi a vhala)**

- U vhalela muñwe ngae bugu yo ḡowealeho a tshi itela u aluwa kha u vhala a tshi tou elela.
- U vhalulula bugu dzo ḡowealeho u fana na dzo vhaliwaho nga tshifhinga tsha u vhala na vhagudi (mudededzi u vhala na vhagudi)

**U LINGA****Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḂa 1****Foniki (orala na/kana ḂdowendḂowe)**

- U kona u bula maḂedere oḂhe a aḂifabethe dzoḂhe dza TshivenḂa.
- U kona u Ḃivha themba dze vha guda, hu tshi katelwa dzi no swaiwa kha themo yeneyo.
- U thoma u fhaḂa maipfi mapfufhi hu tshi shumiswa mibvumo ye vha guda (u shumisa themba mbili na pfalandoḂhe sa, phula phu - la).
- U konou u peleḂa maipfi (mugudisi a shumise Ḃdila dzo fhambanaho dza u linga uri mugudi u kona u peleḂa) o gudwaho.
- U kona u topola vhushaka ha mibvumo ya maḂedere kha vhunzhi ha mibvumo yoḂhe ya Ḃedere Ḃithihi.
- U shela mulenzhe kha nyito dza u dzhiela nzhele mibvumo ya foniki (sa mibvumo ya themba mbili).
- U paḂekanya maipfi (*b-a-l-a* a tshi vha *bala*) u paḂekanyulula (*bala i tshi vha b-a-l a-*)
- U bvisa themba ha dzhena iḂwe vhudzuloni hayo kha mutambo wa maipfi sa 'b' bala ha litshwa 'b' ha dzhena 'k' ya vha 'kala' (fonimi).
- U fhaḂa maipfi nga u shumisa mibvumo yo gudiwaho (hu funziwe maipfi mavhili a re na vhushaka nga vhege).
- U kuvhanganya maipfi o Ḃowealeho zwi tshi ya nga vhushaka ha mibvumo.
- U vhalulula maipfi a foniki nga ngomu kha mafhungo na kha tshibveledzwa.
- U kona u vhumba mafhungo nga mibvumo yo gudiwaho.

**Nyito dza u linga dza fomaḂa 2****Foniki (orala na/kana ḂdowendḂowe)**

- U kona u fhambanya mibvumo ya maipfi mathomoni na magumoni.
- U kona u topola vhushaka ha mibvumo ya maḂedere kha vhunzhi ha mibvumo yoḂhe ya Ḃedere Ḃithihi (aḂifabethe).
- U kona u fhambanya mibvumo ya maipfi mathomoni na magumoni.

**Nyito dza u linga dza fomaḂa****Foniki (orala na/kana ḂdowendḂowe)**

- U kona u topola vhushaka ha mibvumo ya maḂedere kha vhunzhi ha mibvumo yoḂhe ya Ḃedere Ḃithihi.
- U fhaḂa maipfi nga u shumisa mibvumo yo gudwaho (hu funziwe maipfi mararu a re na vhushaka nga vhege).
- U kuvhanganya maipfi o Ḃowealeho zwi tshi ya nga vhushaka ha mibvumo.

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḂa****U vhalo (orala na/kana ḂdowendḂowe)****U vhalo na vhagudi**

- Mugudisi u vhalo na kiḂasi yoḂhe Bugu Khulwane kana maḂwalwa o hudzwaho.
- U shumisa ludungela (lusevheḂi) na zwifanyiso u itela u pfesesa tshibveledzwa.
- U ita nyambedzano nga ha tshiḂori, u topola muhumbulo muhulwane kha maḂwalwa, na vhabvumbedzwa vhahulwane na zwiḂwe.
- U fhindula mbudziso dza tshaka dzo fhambanaho dzi tshi bva kha tshibveledzwa tsho vhalwaho (ho katelwa tshaka dza mbudziso dza maimo a ḂḂha).
- U ita nyambedzano nga ha kushumisele kwa maḂedere danzi na tshitopo.

**U vhalo na tshigwada (hu na u sumbiwa Ḃdila)**

- U vhalo bugu yawe ene muḂe a tshi vhalo ḂḂha e kha u vhalo ha tshigwada tsha vhukoni ha u fana tshi no dededzwa nga mudededzi; nga iḂwe Ḃdila tshigwada tshoḂhe tshi vhalo bugu nthihi.
- Vhagudi vha thoma u Ḃisedzulusa musi vha tshi khou vhalo kha sia Ḃa u Ḃalusa ipfi na kupfesesele.

**U vhalo nga vhavhilihavhili /e eḂhe**

- U vhalo muḂwe ngae bugu yo Ḃowealeho a tshi itela u aluwa kha u vhalo a tshi tou elela.
- U vhalulula bugu dzo Ḃowealeho u fana na dzo vhaliwaho nga tshifhinga tsha u vhalo na vhagudi (mudededzi u vhalo na vhagudi).

**Nyito dza u linga ha fomala 1:****U vhala (orala na/kana ndowendowe)****U vhala na vhagudi**

- Mudededzi u vhala na kilasi yothe Bugu Khulwane kana mañwalwa o hudzwaho.
- U shumisa zwifanyiso kha u humbulela zwine tshiitori tsha amba zwone.
- U talutshedzela tshifanyiso hu u itela u sika tshiitori tshawe ene muṅe. U 'vhala' tshifanyiso.
- U shumisa ludungela (lusevheḍi) na zwifanyiso u itela u pfesesa tshibvedzwa.
- U ita nyambedzano nga ha tshiitori, u topola muhumbulo muhulwane kha mañwalwa, na vhabvumbedzwa vhahulwane na zwiñwe.

**U vhala na tshigwada**

- U vhala bugu yawe ene muṅe a tshi vhalela nṅha e kha u vhala ha tshigwada tsha vhukoni ha u fana tshi no dededzwa nga mudededzi; nga iñwe ṅila tshigwada tshothe tshi vhala bugu nthihi.
- Musi hu tshi vhaliwa hu shumiswe foniki, ludungela lwa nyimele ya liñwalo na maipfi o ḍowealeaho nga tshivhumbeo.

**Nyito dza u linga ha fomala 2:****U vhala (orala na/kana ndowendowe)****U vhala na vhagudi**

- Mudededzi u vhala na kilasi yothe Bugu Khulwane kana mañwalwa o hudzwaho.
- U talutshedzela tshifanyiso hu u itela u sika tshiitori tshawe ene muṅe. U 'vhala' tshifanyiso.
- U shumisa ludungela na zwifanyiso u itela u pfesesa tshibvedzwa.
- U fhindula mbudziso dza tshaka dzo fhambanaho dzi tshi bva kha o vhalwaho (ho katelwa tshaka dza mbudziso dza maimo a nṅha).

**U vhala na tshigwada**

- U vhala bugu yawe ene muṅe a tshi vhalela nṅha e kha u vhala ha tshigwada tsha vhukoni ha u fana tshi no dededzwa nga mudededzi; nga iñwe ṅila tshigwada tshothe tshi vhala bugu nthihi.
- U shumisa foniki, ludungela lwa nyimele ya liñwalo na maipfi o ḍowealeaho nga tshivhumbeo

**GIREIDI YA 1: (U THOMA)**  
**LUAMBO LWA HAYANI**  
**ṬHODEA DZA THEMO INWE NA INWE**

**THEMO YA 2**

**U NḠWALA**

**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO**

Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege

Tshifhinga tsha nḡhesa: Awara 2 nga vhege

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

**MUḠWALO:**

**Ngudo dza fomaḡa dzi tshi itwa luḡa nga vhege nga minethe ya 15**

Mishumo ine ya tikedza u bveledza ha miraḡo miṡuku na u bveledza miraḡo mihulwane na u tshimbidza zwanḡa na maṡo khathihi.

**Mveledziso ya kuvhumbele kwa maḡedere kha ngudo dza muḡwalo dza fomaḡa**

**Nzudzanyo ya kufunzele kwa maḡedere maṡuku kha i anane na mbekanyamushumo ya foniki. Kha hu modeḡiwe kuvhumbele kwa maḡedere na sia nga nḡila yone. Vhagudi vha tea u ita nḡowenḡowe ya u vhumba maḡedere mavhili kha vhege. Vha tea u kopolola u bva kha zwipiḡa zwa u ḡwalela u itela uri themo i tshi sala i tshi swika magumoni, vha vhe vha tshi vho kona u maḡedere maṡuku a fumbili (20) o funzwaho. Mudededzi u tea u sumbedza vhagudi nḡila ya u sia tshikhala musi hu tshi ḡwaliwa u bva kha ḡedere u ya kha ḡiḡwe. Musi themo i tsini na u swika magumoni, kha hu thomiwe ngudo dza u vhumba maḡedere a danzi ane a shumiseswa (A, D, T, K, M, N, Ḡ, na maḡwe). Kha hu shumiswe mabambiri a so ngo ḡwalelwaho tshithu kana a A4 a si na mitalo / a mitalo ya 17mm a u ḡwalela zwine zwa nga rekhodiwa.**

- U fara khirayoni na penisela zwavhuḡi.
- U vhumba maḡedere maṡuku a 20 zwavhuḡi zwi tshi tevhezela vhuhulwane na fhethu, ndi uri a thoma a dovha a fhelela fhethu ho teaho.
- U vhumba maḡedere danzi o ḡowealeho zwavhuḡi (A, B, D, H, M, W).
- U kona u ḡwala nga u khethekanya maipfi zwavhuḡi.
- U kona u ḡwala na u kopolola mafhungo a sa konḡiho a tshi bva kha zwitḡirepe zwo ḡwalelwaho na kha bodo.

**Nḡha haizwo, kha hu iswe phanḡa na nyito dzine dza nga khwaḡhisedza na u bveledza misipha ine ya thusa musi hu tshi ḡwaliwa, hu tshi katelwa ngomu na u bveledzwa zwikili zwa zwipiḡa zwa muvhili zwine na zwone zwa shuma musi hu tshi ḡwaliwa. Kha vha vhone uri nangoho vhagudi vha dzule nga nḡila yo teaho musi vha tshi ḡwala.**

**U ḡwala na vhagudi, tshigwada na musi mugudi e eḡhe:**

**Ngudo dza kiḡasi yoḡhe/tshigwada tshiḡuku dzi tshi itwa luraru nga vhege lwa minethe ya 15**

**Ngudo dzi elane na zwo vhaliwaho kha u vhalo na vhagudi.**

**Whole class / small group / individual writing sessions three times a week for 15 minutes building on and linking to the Shared Reading, discussions and personal experiences. Provide sentence starters and other support so that children can begin writing their own news etc. Introduce the use of a personal dictionary.**

- U ola zwifanyiso zwi tshi fhirisa mulaedza, sa nga ha tshenzhemo ya ene muḡe a tshi engedza nga u ḡwala khepusheni.
- U ḡwala maipfi hu tshi shumisa mibvumo yo gudiwaho.
- U ḡwala fhungo ḡa mafhungomaitei a ene muḡe kana a tshi bva kha u ḡwala na vhagudi.
- U ita mutevhe wa maipfi hu tshi tevhezdelwa ndaela (sa, zwiliwa).
- U ḡea mihumbulo uri hu bveledzwe tshiḡori tsha kiḡasini (u ḡwala na vhagudi).
- U ḡwala na u sumbedza zwifaredzi kana fhungo ḡipfufhi kha ḡhoho yo ḡewaho, kha u thusedza u ḡwala bugu kha khuḡa ya bugu.
- U thoma u fhaḡa bannga ya maipfi na ḡhalusamaipfi ya vhuḡe hu tshi shumiswa mutevhe wa maḡedere a alifabethe: sa (apula, baba, dala)
- U ḡwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi a re na mibvumo yo no gudiwaho.

**U LINGA****Tsivhudzo nga ha mushumo wa u linga u si wa fomaļa****MUŃWALO**

- U kona kufarele kwa penisela na khirayoni zwavhuđi.
- U vhumba maļedere danzi o đowealeaho zwavhuđi (A, B, D, H, M, W).
- U konou u khethekanya maipfi nga nđila yo teaho.
- U kopolola na u űwala mafhungo mapfufhi a sa konđi a tshi bva kha bodo kana zwiťirepe zwo űwaliwaho.

**Nyito ya u Linga ha Fomaļa ya 1:****Muűwalo**

- U kona kufarele kwa penisela na khirayoni zwavhuđi.
- U vhumba maļedere maťuku a 20 zwavhuđi zwi tshi tevhedzela vhuhulwane na fhethu; ndi uri a thoma a dovha a fhelela fhethu ho teaho.

**Nyito ya u Linga ha Fomaļa ya 2:****Muűwalo**

- U vhumba maļedere maťuku a 20 zwavhuđi zwi tshi tevhedzela vhuhulwane na fhethu, ndi u ri a thoma a dovha a fhelela fhethu ho teaho.
- U vhumba zwavhuđi maűwe a maļedere danzi a anzelaho u shumiswa.
- U űwala maipfi nga u khethekanya honehone.

**Tsivhudzo nga ha mushumo wa u linga u si wa fomaļa****U űwala:**

- U űwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi a re na mibvumo yo gudwaho.
- U űwala fhungo ľithihi ľa mafhungomaitei awe kana a bvaho kha űwala na vhagudi.
- U ita mutevhe wa maipfi hu tshi tevhedzelwa ndaela (sa, zwiľiwa).
- U űekedza muhumbulo wa u shumisa kha u sika tshiťori tsha kľasini.
- U thoma u fhaťa bannga ya maipfi na řhalusamaipfi ya vhuņe hu tshi shumiswa maļedere a alifabethe a u thoma sa (apula, baba, dala).

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 1:****U űwala**

- U fhirisa mulaedza nga u ola tshifanyiso nga ene muņe a tea u labela kana u űwala khepusheni.
- U űwala maipfi hu tshi shumiswa maipfi a mibvumo yo gudwaho.
- U űekedza muhumbulo wa u sika tshiťori tsha kľasini.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 2:****U űwala**

- U fhirisa mulaedza nga u ola tshifanyiso nga ene muņe a tea u labela kana u űwala khepusheni.
- U űwala fhungo ľa ene muņe kana a bvaho kha u űwala na vhagudi.
- U űwala mutevhe wa maipfi a tshi tevhela ndaela (sa: mutevhe wa vhurendi).

**GIREIDI YA 1: (U THOMA)**  
**LUAMBO LWA HAYANI**  
**ḌHOḌEA DZA THEMO IḌWE NA IḌWE**

**THEMO YA 3**

**U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)**

**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO**

**Tshifhinga tsha fhasisa: minethe ya 45 nga vhege**

**Tshifhinga tsha nḑhesa: Awara 2 nga vhege**

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

**Duvha liḑwe na liḑwe/vhege iḑwe na iḑwe ho sedzwa kha masia oḑhe a Luambo na zwiḑwe-vho.**

- U thetshesela ndaela na ḑivhadzo na u fhindula nga ngona.
- U thetshesela a sa dzheneleli a tshi ḑhonifha ane a khou amba.
- U amba nga tshenzhemo ya ene muḑe (sa: u amba mafhungo nga u tou tevhekanya zwavhuḑi).
- U renda zwirendo na zwidade khathihi na u ita nyito (zwi edzisela).
- U pfesesa na u shumisa luambo ho teaho kha maḑwe masia a thero.

**Luvhili kha vhege ho sedzwa kha u thetshesela na u amba**

**Vhege 1-5**

- U thetshesela zwiḑori e na dzangalelo na u ḑiphina ngatsho, a tshi ola tshifanyiso na u ḑwala zwifaredzi zwa maipfi a si gathi nga hatsho.
- U baḑekanya (tevhekanya) zwifanyiso zwa tshiḑori a tshi livhanya/fanyisa na dzikhepusheni na zwifanyiso.
- U tamba matambwa hu tshi tevhedzelwa nyimele dzo fhambanaho na luambo lwo teaho.
- U shela mulenzhe kha nyambedzano, a tshi vhudzisa mbudziso na u fhindula mbudziso.

**Vhege 6-10**

- U thetshesela uri a wane zwidodombedzwa zwa tshiḑori a fhindule mbudzisoḑhalutshedzi.
- U topola zwi fanaho na zwo fhambanaho hu tshi shumiswa luambo na ḑivhaipfi yo teaho.
- U shumisa maipfi khathihi na ḑhalutshedzo dzi no nyanyula musi a tshi amba.

**U LINGA**

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḑa**

**U thetshesela na u amba (Orala/kana ḑowenḑowe)**

- U thetshesela a sa dzheneleli a tshi ḑhonifha ane a khou amba.
- U renda zwirendo na zwidade khathihi na u zwi edzisela.
- U thetshesela zwiḑori e na dzangalelo na u ḑiphina ngatsho, a tshi ola tshifanyiso na u ḑwala zwifaredzi zwa maipfi a si gathi nga hatsho.
- U tamba matambwa hu tshi tevhedzelwa nyimele dzo fhambanaho na luambo lwo teaho.
- U shela mulenzhe kha nyambedzano, a tshi vhudzisa mbudziso na u fhindula mbudziso.

**Nyito ya u linga ya fomaḑa ya 1**

**U thetshesela na u amba (Orala/kana ḑowenḑowe)**

- U amba nga tshenzhemo ya ene muḑe sa: u amba mafhungo nga u tou tevhekanya zwavhuḑi.
- U renda zwirendo na zwidade khathihi na u zwi edzisela.
- U baḑekanya (tevhekanya) zwifanyiso zwa tshiḑori a tshi livhanya/fanyisa na dzikhepusheni na zwifanyiso.

**Nyito ya u linga ya fomaḑa ya 2**

**U thetshesela na u amba (Orala/kana ḑowenḑowe).**

- U thetshesela ndaela na ḑivhadzo na u fhindula nga ngona.
- U amba nga tshenzhemo ya ene muḑe sa: u amba mafhungo nga u tou tevhekanya zwavhuḑi.
- U thetshesela uri a wane zwidodombedzwa zwa tshiḑori a fhindule mbudzisoḑhalutshedzi.

**GIREIDI YA 1: (U THOMA)**  
**LUAMBO LWA HAYANI**  
**ṲHOḂEA DZA THEMO IṲWE NA IṲWE**

**THEMO YA 3**

**U VHALA NA FONIKI**

**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO**

Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege

Tshifhinga tsha nṲhesa: Awara 5 nga vhege

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

**Ngudo dza foniki dza Ḃuvha ṲiṲwe na ṲiṲwe lwa minethe dza 15:**

**U ita ndovhololo ya maḂedere a mubvumo muthihi na u thoma u Ḃivhadza themba dzo vanganaho (*consonant blends*) na dza Ṳhanganano (*consonant diagraphs*). U fhaṲa maipfi kha zwi iswe phanḂa.**

- U guda mubulo wa maḂedere a aṲifabethe dzoṲhe dza TshivenḂa, tsumbo a-a, b-bu, d-di, e-e, f-fu, g-gi, h-ha, i-i, j-dzhi, k-ka, l-li, m-mu, n-ni, o-o, p-pu, r-ri, s-si, t-ti, u-u, v-vu, w-wu, x-xi, y-yi, z-zi (mubulo wa maḂedere a aṲifabethe u rangele u vhalala tshifhinga tshoṲhe u swikela vhagudi vha tshi vho kona u a Ḃivha na u a vhalala).

**Dza maḂedere mavhili**

bv - **bvumbi**

bw - u **bwa**

\*bj - u **bj**

dz - **dzanga**

\*dj - **djambila**

dy - **dyambila**

gw - **gwa**

\*gr - **greisi**

hw - **hwala**

kw - **kwasha**

lw - **lwala**

mv - **mvula**

\*mw - **mwana**

nḂ - **nḂou**

ng - **nguluvhe**

nṲ - **nṲwala**

nw - u **nwa maḂi**

ny - **nyala**

nz - **nzie**

ph - **phalaphala**

pw - **pwasha**

\*pk - **pkasha**

\*pf - **kupfene**

\*pf - **pfene**

rw - u **rwa**

sw - u **swa**

Ṳh - **Ṳhavha**

ts - **tsimu**

\*ts - **kutsimu**

ty - **tyetyenea**

Musi vho no guda pfalandoṲhe na themba kha hu itwe nḂowenḂowe dza u vhumba maipfi nga u Ṳanganya themba (mme) na pfalandoṲhe (nṲwana), tsumbo tsh+a= tsha - tshanga, tsh+e=tshe - tshea, tsh+i=tshi - tshina, tsh+o=tsho-itsho, tsh+u=tshu - tshuwa; ng+a=nga - ngade, ng+e=nge - tshienge, ng+i=ngi - ngilasi, ng+o=ngo - ngowa, ng+u=ngu - nguluvhe na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miṲwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani.

- U topola vhushaka vhukati ha mibvumo wa leḑere kha mibvumo yoṭhe ya leḑere lithihi.
- U fhaṭa maipfi hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho ya themba mbili na tharu.
- U shumisa thembamvangani kha u fhaṭa na u ṭhukukanya maipfi.
- U vhala maipfi a foniki a re kha mafhungo na kha zwiṅwe.
- U kona u ṭalusa themba mbili dzi wanalaho mathomoni a ipfi.
- U kona u vhumba mafhungo nga mibvumo yo gudwaho.

#### **Mushumo wa u vhala ḑuvha liṅwe na liṅwe**

##### **U vhala na mudededzi**

**Ngudo ya kilasi yoṭhe ya 2-3 nga vhege lwa minethe ya 15 hu tshi khou shumiswa bugu nthihi nga vhege. Mudededzi u sumbedzela tshigwada tshoṭhe ṅḑila yo teaho ya u vhala**

**U sumbedzela zwiṭirathedzhi zwa u shumisa minwe miṭanu kha u vhala na mudededzi na u ṭuṭuwedza vhagudi u shumisa zwikili izwo kha u vhala ha u sumbiwa ṅḑila na u vhala e eṭhe**

- Kilasi yoṭhe i vhala Bugu Khulwane kana maṅwalo o hudzwaho vhe na mudededzi.
- U topola thevhokano ya zwiwo na fhethuvhupo hune zwiwo zwa khou bvelela hone.
- U shumisa gwati la bugu u humbulela uri tshiṭori tshi ḑo fhelisa hani, khathihi na u wana muṭoḑo watsho.
- U ṭalukanya zwiitisi zwa zwiwo na mvelelo dzazwo tshiṭorini.
- U fhindula mbudziso dza maimo a ṅṅa dzi tshi bva kha zwo vhaliwaho.
- U ṅea muhumbulo kha zwo vhaliwaho.
- U dovholola mafhungo a tshi bva kha thebuḽu sa: *khaḑenda*.

##### **U vhala nga zwigwada hu na u sumbiwa ṅḑila**

**Mudededzi u shuma na zwigwada zwoṭhe luvhli kha vhege lwa minethe ya 15 na tshigwada. Mudededzi u shuma na zwigwada zwi no khou pfesesa a tshi fanyisa zwo ṅwaliwaho u ya nga he vha vhudzwa ngaho.**

U shumisa zwikili zwa u kona u humbula na u pfesesa zwithu zwa ḑeneḽo sia (*meta-cognitive*) u fundedza vhagudi u ḑiṭola musi a tshi vhala siani la u ṭalusa ipfi na u pfesesa. Vhagudi vha gudiswa u vhudzisa mbudziso (zwi a pfala zwavhuḑi naa? Zwi a vhalea zwavhuḑi naa? Zwi a amba naa?)

- U vhala bugu yawe a tshi vhalela ngomu na u vhalela ṅṅa nga tshifhinga tsha u vhala ha u sumbiwa ṅḑila nga mudededzi. Tshigwada tshi vhala tshiṭori.
- U kona u shumisa foniki sa tshikili tsha u vhala na dziṅwe ṅḑila dzi nga ho ludungela na u sengulusa tshivhumbeo.
- U vhala nga u elela ho engedzedzeaho na vhuḑinyanyuli.
- U kona u elelwa maipfi a ḑivheaho nga tshivhumbeo ane a nga swika 100.

##### **U vhala vhe vhavhili kana a eṭhe**

**Hu tea u nangiwa maṅwalo ane a ḑivheha kana o yaho nga kupimelwe kwa kuvhalele kwa mugudi (maṅwalo a tea u vha o leluwaho tshoṭhe a sa swikeleli kha o shumiswaho nga tshifhinga tsha u vhala na vhagudi) mugudi u tea u ṭalukanya kana u elelwa maipfi a tshivhalo tsha 95%.**

- U vhalela ṅṅa kana zwi tshi pfala a tshi vhalela muṅwe ngae.
- U vhala maṅwalo awe ene muṅe na a vhaṅwe.
- U vhala nga eṭhe bugu dzo vhalwaho nga tshifhinga tsha u vhala na vhagudi, tshiṭori tsho leluwaho tsha zwifanyiso na bugu dzi bva ho kha khona ya dzibugu.

**U LINGA****Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaļa****Foniki (Orala/ndowendowe)**

- U topola vhushaka ha maļedere kha mibvumo yothe ya ļedere ļithihi.
- U shumisa thembamvanganyi.
- U fhaļa na u thukukanya maipfi.
- U kona u ļalusa themba mbili dzi wanalaho mathomoni a maipfi.
- U vhala maipfi a foniki a re kha mafhungo na kha mańwalo.
- U kona u vhumba mafhungo nga mibvumo yo gudwaho.

**U lingiwa ha fomaļa 1****Foniki (Orala/ndowendowe/u ńwala)**

- U topola vhushaka ha maļedere na mibvumo kha mibvumo yothe ya ļedere ļithihi.
- U ita ndovhololo ya maipfi a no elana hu tshi shumiswa pfalandothe dzo gudiwaho.
- U fhaļa maipfi hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho.
- U shumisa thembamvanganyi kha u fhaļa na u thukukanya maipfi.

**U lingiwa ha fomaļa 2****Foniki (Orala/ndowendowe/u ńwala)**

- U fhaļa maipfi hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho.
- U shumisa thembamvanganyi kha u fhaļa na u thukukanya maipfi.
- U vhea maipfi a no elana nga zwigwada zwa mibvumo. *Tsumbo: baba, bibi, beba.*
- U ļalukanya thangano dza themba dza maļedere mavhili (consonant digraphs) dzo dowealeho sh, th, vh mathomoni a ipfi *tsumbo: sh-ela, th-oma, vh-ona.*

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaļa****U vhala (Orala/ndowendowe)****U vhala na vhagudi**

- U vhala Bugu Khulwane kana mańwalo o hudzwaho vhe na mudededzi.
- U fhindula mbudziso dza maimo a ntha dzi tshi bva kha zwo vhaliwaho.
- U ņea muhumbulo kha zwo vhaliwaho.
- U ļalukanya zwiitisi zwa zwiwo na mvelelo dzazwo tshiṭorini.

**U vhala nga zwigwada hu na u sumbiwa ndila**

- U thoma u shumisa zwikili zwa u kona u humbula na u pfesesa zwithu zwa ļeneļo sia (*meta-cognitive*) u diṭola musi a tshi vhala na kha masia a u ļalusa ipfi na u pfesesa.

**U vhala vhe vhavhili kana e ethe**

- U vhala nga ethe bugu dzo vhalwaho nga tshifhinga tsha u vhala na vhagudi, tshiṭori tsho leluwaho tsha zwifanyiso na bugu dzi bvaho kha khona ya dzibugu.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 1****U vhala (Orala/ndowendowe)****U vhala na vhagudi**

- U vhala Bugu Khulwane kana mańwalo o hudzwaho vhe na mudededzi.
- U topola thevhekano ya zwiwo na fhethuvhupo hune zwiwo zwa khou bvelele hone.
- U shumisa gwati ļa bugu u humbulela uri tshiṭori tshi do fhelisa hani, khathihi na u wana muṭodo watsho.

**U vhala nga zwigwada hu na u sumbiwa ndila**

- U vhala bugu yawe a tshi vhalela ngomu na u vhalela ntha nga tshifhinga tsha u vhala ha u sumbiwa ndila nga mudededzi. Tshigwada tshi vhala tshiṭori.
- U kona u shumisa foniki sa tshikili tsha u vhala na dzińwe ndila dzi ngaho sa tsenguluso ya tshivhumbeo na zwisumbedzi zwa nyimele yeneyo.

**Nyito ya u linga ya fomaḓa ya 2****U vhala (Orala/ngowenḑowe)****U vhala na vhagudi**

- U vhala Bugu Khulwane kana maḥwalo o hudzwaho vhe na mudededzi.
- U topola thevhekano ya zwiwo na fhethuvhupo hune zwiwo zwa khou bvelela hone.
- U fhindula mbudziso dza maimo a ḥḑha dzi tshi bva kha zwo vhaliwaho.
- U dovhoolola mafhungo a tshi bva kha thebulu *sa: khaḓenda*.

**U vhala nga zwigwada hu na u sumbiwa ḥḑila**

- U vhala bugu yawe a tshi vhalela ngomu na u vhalela ḥḑha nga tshifhinga tsha u vhala ha u sumbiwa ḥḑila nga mudededzi. Tshigwada tshi vhala tshiḑori.
- U vhala nga u elela ho engedzedzeaho na vhuḑinyanyuli.
- U kona elelwa maipfi a ḑivheaho nga tshivhumbeo ane a nga swika 100.

**U vhala vhe vhavhili kana a eḑhe.**

- U vhalela ḥḑha kana zwi tshi pfala a tshi vhalela muḥwe ngae.

**GIREIDI YA 1: (U THOMA)**  
**LUAMBO LWA HAYANI**  
**THODEA DZA THEMO INWE NA INWE**

**THEMO YA 3**

**U N̄WALA**

**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO**

**Tshifhinga tsha fhasisa: minethe ya 45 nga vhege**

**Tshifhinga tsha n̄thesa: Awara 2 nga vhege**

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

**Muñwalo**

**Ngudo n̄na nga vhege lwa minethe ya 15**

**Kha hu itwe ndovhololo ya maḷeḷere maḷuku na u isa phanḷa na u funza maḷeḷere danzi na mbalo. Kha hu sumbedzwe kuñwalele kwone kwa u thalanganya maḷeḷere na maipfi fhungoni.**

- U fara penisela na khirayoni nga ngona.
- U ñwala maḷeḷere maḷuku na maḷeḷere danzi nga n̄dila yone, a tshi tevhedza saizi na vhudzulo hao; zwi amba uri, a thoma na u guma vhudzuloni ho teaho.
- U vhumba maḷeḷere maḷuku o ḍowealeho zwavhuḍi.
- U vhumba mbalo zwavhuḍi.
- U kopolola na u ñwala maipfi nga u a khethekanya zwavhuḍi.
- U kopolola na u ñwala mafhungo mapfufhi zwavhuḍi.

**U ñwala na vhagudi, tshigwada na u ñwala a eḥe**

**Ngudo dza kilasi yoḥe/kana tshigwada tshiḷuku dzi itwe lwa minethe ya 15 - u ñwala hohu hu tshi livhanywa na zwo itwaho nga tshifhinga tsha u vhala na vhagudi. Mudededzi u sumbedza kuñwalele (mvetomveto), u khakhulula, u ñwala na u ganḍisa. Mudededzi u modela kushumisele kwa ndongazwiga kwone na kwa u ñwala hu tshi tevhedzwa likhathi la 'ndo'. Vhagudi vha kundelwaho u ñwala fhungo la mafhungomaitei vha a thusedzwa.**

- U shumisa garaḷa u ñwala mulaedza, sa tsumbo: garaḷa ya u tamela mutakalo wavhuḍi.
- U ñwala maipfi ane a vhumba fhungo a tshi shumisa mibvumo ye a guda khathihi na maipfi a ḍivhiwaho nga tshivhumbeo o ḍowealeho.
- U ñwala mafhungo mavhili a mafhungo a ene muḅe kana o ñwaliwaho kha u ñwala na vhagudi a tshi shumisa likhathi la 'ndo'.
- U thoma u shumisa maḷeḷere danzi na zwiawelo hu tshi angaredzwa na maḷeḷere danzi a madzina.
- U shumisa madzina na masala nga ngona kha u ñwala, musi a tshi khou thusiwa sa: n̄ne, iwe/inwi, tshone.
- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muḅe khathihi na thalusamaipfi yawe a tshi shumisa maḷeḷere a u ranga a maipfi. Tsumbo: amba, bika, tika.
- U shela mulenzhe nga u nekedza mihumbulo na maipfi zwine zwa nga sia zwi khou thusa kha tshiḷori tsha kilasi u itela ngudo dza u ñwala na vhagudi.
- U ñwala mafhungo mapfufhi nga ha thoho zwine zwa ḍo sia zwi khou shela mulenzhe kha bugu u itela khuḍa ya u vhala.

**U LINGA****Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaļa****Muńwalo**

- U fara penisela na khirayoni nga ngona

**U lingwa ha fomaļa 1****Muńwalo**

- U űwala maļeļere maļuku na maļeļere danzi nga nļila yone, a tshi tevhedza saizi na vhudzulo hao; zwi amba uri, a thoma na u guma vhudzuloni ho teaho.
- U vhumba mbalo zwavhuļi.
- U kopolola na u űwala maipfi nga u a khethekanya zwavhuļi.

**U lingwa ha fomaļa 2****Muńwalo**

- U vhumba maļeļere danzi a shumiswaho tshifhinga tshoļthe.
- U kopolola na u űwala mafhungo mapfufhi zwavhuļi.

**Tsivhudzo ya u linga hu si ha fomaļa****U űwala na vhagudi, tshigwada na u űwala a eļhe.**

- U űwala maipfi ane a vhumba fhungo a tshi shumisa mibvumo ye a guda khathihi na maipfi a đivhiwaho nga tshivhumbeo o đoweleaho.
- U thoma u űwala maļeļere danzi na tshitopo, zwo űangana na maļeļere danzi a madzina.
- U vhumba tshisiku (bannga) tsha maipfi tshawe ene muņe khathihi na űhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maļeļere a u ranga a maipfi (tsumbo: bika, amba, tika).

**U lingwa ha fomaļa 1****U űwala na vhagudi, tshigwada na u űwala a eļhe**

- U űwala maipfi ane a vhumba fhungo a tshi shumisa mibvumo ye a guda khathihi na maipfi a đivhiwaho nga tshivhumbeo tsho đoweleaho.
- U shumisa madzina na masala nga ngona kha u űwala, musi a tshi khou thusiwa sa: nņe, iwe/inwi, tshone.
- U na mbuno dzine a amba musi hu tshi swika tshiđori tsha kiļasini.

**U lingwa ha fomaļa 2****U űwala na vhagudi, tshigwada na u űwala a eļhe**

- U shumisa garaļa u űwala mulaedza sa tsumbo: garaļa ya u tamela mutakalo wavhuļi.
- U űwala mafhungo mavhili a mafhungo a ene muņe kana o űwaliwaho kha u űwala na vhagudi a tshi shumisa iļikhathi iļa 'ndo'.
- U thoma u shumisa maļeļere danzi na zwiawelo hu tshi angaredzwa na maļeļere danzi a madzina.
- U shumisa madzina na masala nga ngona kha u űwala, musi a tshi khou thusiwa sa: nņe, iwe/inwi, tshone, ene.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 2:****U űwala**

- U űwala mulaedza kha garaļa (sa: Ndi ni tamela mashudu.)
- U űwala mafhungo a si fhasi ha mavhili nga eņe muņe kana a u űanganelana a tshi shumisa iļikhathi iļa *ndo*.
- U thoma u shumisa iļeļere danzi, tshitopo na iļeļere danzi kha madzina a tshi tikedzwa u shumisa maiti na masumbavhuņe nga ngona musi a tshi űwala.

**GIREIDI YA 1: (U THOMA)**  
**LUAMBO LWA HAYANI**  
**T̥HOĐEA DZA THEMO IÑWE NA IÑWE**

**THEMO YA 4**

**U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)**

**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO**

**Tshifhinga tsha fhasisa: minethe ya 50 nga vhege**

**Tshifhinga tsha n̄thesa: Awara 1 nga**

**MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

**Nyito dza d̥uvha liñwe na liñwe kha masia ōthe a luambo na dziñwe thero**

- U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi sielisana na vhañwe a tshi amba na u vhudzisa mbudziso uri a pfesese.
- U amba nga tshenzhemo ya ene muñe, tsumbo, u anetshela mafhungo.
- U thetshelesa tshiṭori na u sumbedza vhuḍipfi hawe nga ha tshiṭori.
- U shumisa mathemo a nga ho fhungo, leḍere danzi, tshitopo.

**Nyito dzine dza vha dzo tou fombe kha u thetshelesa na u amba luvhili nga vhege**

**Vhege 1 - 5**

- U thetshelesa, u ḍiphina na u fhindula tshifanyiso, miswaswo, thai, hu tshi shumiswa luambo nga u humbula.
- U shela mulenzhe kha nyambedzano, u vhiga o imela tshigwada.
- U shumisa tshiṭirathedzhi uri a wane mafhungo (u kona u ita t̥hoḍisiso nga ha kuḍele kwa vhagudi tshikoloni)
- U khethekanya mafhungo (sa: u shumisa zwifanyiso zwo ḍiimelaho).

**Vhege 6 - 10**

- U thetshelesa ndaela dzi leluwaho na u fhindula zwavhuḍi.
- U amba tshiṭori tsho ḍowealeho tshi re na mathomo, mutumbu na magumo, ipfi li tshi ya n̄tha na fhasi.
- U fhindula mbudzisombuletshedzi na mbudzisoṭhalutshedzi.

**U LINGA**

**Tsivhudzo nyito ya u linga i si ya fomaḷa**

**U amba na u thetshelesa: (orala na n̄dowend̄owe)**

- U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi sielisana na vhañwe a tshi amba na u vhudzisa mbudziso uri a pfesese.
- U thetshelesa tshiṭori na u sumbedza vhuḍipfi hawe nga ha tshiṭori.
- U shumisa mathemo a nga ho mafhungo, leḍere danzi, tshitopo.
- U shela mulenzhe kha nyambedzano, u vhiga o imela tshigwada.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 1:**

**U amba na u thetshelesa: (orala na n̄dowend̄owe)**

- U amba nga tshenzhemo ya ene muñe, tsumbo, u anetshela mafhungo.
- U thetshelesa ndaela dzi leluwaho na u fhindula zwavhuḍi.
- U amba tshiṭori tsho ḍowealeho tshi re na mathomo, mutumbu na magumo, ipfi li tshi ya n̄tha na fhasi.
- U fhindula mbudzisombuletshedzi na mbudzisoṭhalutshedzi.

**GIREIDI YA 1: (U THOMA)**  
**LUAMBO LWA HAYANI**  
**ṲHOḌEA DZA THEMO IṲWE NA IṲWE**

**THEMO YA 4**

**U VHALA NA FONIKI**

**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO**

Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege

Tshifhinga tsha nṲhesa: Awara 5 nga vhege

**MAGUDISWA/KHONSHUTHI/ZWIKILI**

***Nyito dza foniki dza ḡuvha liṲwe na liṲwe lwa minethe dza 15***

***U ḡivhadza thembamvanganyi ntswa. U isa phanḡa u fhaṲa maipfi na u topola nyito dzi ambiwaho***

- U guda mubulo wa maḡedere a alifabethe dzoṲhe dza Tshivenḡa, tsumbo a-a, b-bu, d-di, e-e, f-fu, g-gi, h-ha, i-i, j-dzhi, k-ka, l-li, m-mu, n-ni, o-o, p-pu, r-ri, s-si, t-ti, u-u, v-vu, w-wu, x-xi, y-yi, z-zi (mubulo wa maḡedere a alifabethe u rangele u vhalo tshifhinga tshoṲhe u swikela vhagudi vha tshi vho kona u a ḡivha na u a vhalo).

**Themba**

**Dza maḡedere mararu na maṲa**

dzh - **dzhulu**

dzw - **dzwatswatswa**

fhw - **fhwfhw**

khw - **khwali, khwashaba**

mmb - **mmboniseni, mmbangiseni**

\*ndz - **ndzumba**

ngw - **ngwana**

nyw - **Ṳanganywa**

nzh - **mulenzhe**

nzw - **nzwalelo**

\*pṲh - **pṲhene**

\*phr - **phrofesa**

phw - **maphwanya**

shw - **mushwana**

\*thy - **thyethyenea**

thw - **tshithwathwa (mahaḡa)**

tsw - **tswinga, dzwatswatswa**

\*tzh - **tzhema**

mmbw - **mmbwa**

mphw - **mamphwe**

\*mphy - **khomphyutha**

\*ndzw - **ndzwaṲimela**

nkhw - **nkhwe**

nngw - **nngwa**

ntsh - **ntshavheni**

nṲhw - **nṲhwa**

nṲhw - **nṲhwa**

nnzh - **nnzhi**

nnzw - **nnzwa**

tshw - **tshivhotshwa**

Musi vho no guda pfallandothe na themba kha hu itwe ndowendowe dza u vhumba maipfi nga u tanganya themba (mme) na pfallandothe (nwana), tsumbo dzh+a= dzha - dzhavhula, dzh+e=dzhe - dzhena, dzh+i=dzhi - dzhila, dzh+o=dzho-dzhoko, dzh+u=dzhu - dzhulu; dzw+a=dzwa - dzwala, dzw+e=dzwe - dzwerani, dzw+i=dzwi - dzwinga, dzw+o=dzwo - dzwothwa, dzw+u=dzwo - dzwuguda na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miñwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani.

- U sika maipfi mapfufhi a tshi shumisa mibvumo ye a i guda.
- U ðivha vhunzhi na vhuthihi ha maipfi, sa: Mu- Vha: muthu - vhatu.
- U vhalu maipfi a foniki a kha fhungo na zwiñwe zwibveledzwa.
- U guda u pejeṭa a tshi bva kha mutevhe wa foniki wo gudwaho.
- U sika mafhungo mapfufhi.

**Nyito dza u vhalu ðuvha liñwe na liñwe: U vhalu na tshigwada ha u sumbiwa ndila (zwigwada zwivhili nga ðuvha) na u vhalu na vhagudi luvhili u ya kha luraru nga vhege.**

#### **U vhalu na vhagudi**

**Ngudo ya kilasi yothe 2-3 nga vhege lwa minethe ya 15 hu tshi khou shumiswa bugu nthihi nga vhege.**

- Kilasi yothe i vhalu Bugu Khulwane kana mañwalwa o hudzwaho vhe na mudededzi.
- U shumisa gwati la bugu u humbulela uri tshitori tshi do fhelisa hani, khathihi na u wana muṭodo watsho.
- U topola thaidzo khulwanesa na tshivhanga tshayo kha tshitori ine ya khou itisa uri tshitori tshi bevele phanda.
- U shumisa ludungela/lusevheḑi na zwifanyiso zwi tshi bva buguni uri a pfesese.
- U topola thevhekano ya zwiwo kha zwo vhalwaho.
- U talukanya zwiitisi zwa zwiwo na mvelelo dzazwo tshitorini.
- U fhindula mbudzi dzo ṭodaho phindulo nnzhi dzo ḑi sendekaho nga zwo vhaliwaho.
- U talutshedzela mafhungo a tshi bva kha phositora.

#### **U vhalu na tshigwada ha u sumbiwa ndila:**

**Mudededzi u shuma na zwigwada zwivhili ðuvha liñwe na liñwe, u fhedza minethe dza 15 na tshigwada tshithihi. Tshigwada tshithihi tshi shuma na mudededzi luvhili kha vhege.**

- U vhalu nṭha zwi tshi bva buguni yawe nga tshifhinga tsha u vhalu ha u sumbiwa ndila nga mudededzi. Zwigwada zwothe zwi vhalu tshitori tshithihi.
- U kona u shumisa foniki sa tshikili tsha u vhalu na dziñwe ndila dzi nga ho: maipfi o ḑowealeho nga tshivhumbeo, u wana ludungela/lusevheḑi kha nyimele.
- U vhalu nga u elela ho engedzedzeaho na vhuḑinyanyuli.
- U ḑitolela musi a tshi vhalu, na kha sia la u talukanya ipfi na u li pfesesa.
- U sumbedza u pfesesa zwiga zwa u vhalu musi a tshi khou vhalu nṭha.
- U isa phanda u fhaṭa maipfi o ḑowealeho musi a tshi vhoñwa a tshi bva kha mbekanyamushumo ya maipfi ane a vhaliwa zwi so ngo lavhelelwa, na u bva kha tshikimu tsha bugu dzo randelwaho gireidi yeneyo na mutevhe wa maipfi o ḑowealeho.

#### **U vhalu nga vhavhili vhavhili/a eṭhe(luraru nga vhege)**

**Kha hu shumiswe bugu dzi no bva kha u vhalu na vhagudi, bugu dza zwiṭori dza zwifanyiso zwi sa konḑi na bugu dzi no bva kha khuḑa ya bugu dza u vhalu na zwe a nṭwala**

- U vhalu zwe a nṭwala, a tshi thoma na u khakhulula vkhakhaki.
- U vhalu bugu dze dza vhaliwa kha u vhalu na vhagudi na bugu dzi bvaho kha bugu dza khuḑa.

**U LINGA:****Foniki: (orala na/kana ṅdowendowe)**

- U ḡivha vhunzhi na vhuthihi ha maipfi, sa, mu - vha, mu - mi, ḷi-ma, tshi - zwi).
- U dovholola themba dzi re mathomoni a ipfi (sa: mmbwa, nnzhi).
- U vhala maipfi a foniki a kha fhungo na zwiṅwe zwibveledzwa.

**Nyito dza fomaḷa 1:****Foniki (orala na/kana ṅdowendowe/u ṅwala)**

- U kona u vhona themba dzi re mathomoni a ipfi (sa: dzhena, mmbwa, nnzhi).
- U kona u shumisa themba tharu kha u fhaṭa maipfi.
- U fhaṭa na u ṭhukhukanya maipfi a sa konḡi a tshi thoma nga themba nthihi ya mubvumothangeli (wa u thoma kha ipfi) a konou ita pfalandoṭhe ya mubvumoṭhaphudzi (tshipiḡa tsha u fhedza tsha dungo), tsumbo, ḡ-a-l-a, b-i-b-i,
- U sika maipfi mapfufhi a tshi shumisa mibvumo ye a i guda.
- U vhea maipfi a no elana nga zwigwada zwa mibvumo, tsumbo, dzhavhelo, dzhena, dzhia, dzhoko, dzhulu, nz.

**Tsivhudzo dza mishumo dzi si dza fomaḷa:****U vhala: (orala na/kana ṅdowendowe)****U vhala na vhagudi**

- U shumisa gwati ḷa bugu u humbulela uri tshiṭori tshi ḡo fhelisa hani, khathihi na u wana muṭoḡo watsho.
- U topola thaidzo khulwanesa na tshivhangi tshayo kha tshiṭori ine ya khou itisa uri tshiṭori tshi bevele phanḡa.
- U shumisa ludungela/lusevheḡi na zwifanyiso zwi tshi bva buguni uri a pfesese.
- U ṭalutshedzela mafhungo a tshi bva kha phosiṭara.

**U vhala ha u ṭanganela:**

- U kona u shumisa foniki sa tshikili tsha u vhala na dziṅwe ṅḡila dzi nga ho sa maipfi o ḡowealeho nga tshivhumbeo, u wana ludungela/lesevheḡi kha nyimele.
- U ḡiṭolela musi a tshi vhala, na kha sia ḷa u ṭalukanya ipfi na u ḷi pfesesa.
- U sumbedza u pfesesa zwiga zwa u vhala musi a tshi khou vhalela ṅṭha.

**U vhala nga vhavhili vhavhili/a eṭhe**

- U vhala zwe a ṅwala, a tshi thoma na u khakhulula vhukhaki.

**Mushumo wa u linga wa fomaḷa 1:****U vhala (orala na/kana ṅdowendowe)****U vhala ha u ṭanganela**

- U vhala Bugu Khulwane kana maṅwalwa (zwibveledzwa) zwo hudzwaho vhe kha tshigwada tshithihi vhe na mudededzi.
- U topola thevhekano ya zwiwo kha zwo vhaliwaho.
- U ṭalukanya zwiitisi zwa zwiwo na mvelelo dzazwo tshiṭorini.

**U vhala ha tshigwada, hu na u sumbiwa ṅḡila**

- U vhalela ṅṭha zwi tshi bva buguni yawe nga tshifhinga tsha u vhala ha u sumbiwa ṅḡila nga mudededzi. Zwigwada zwoṭhe zwi vhala tshiṭori tshithihi.
- U kona u shumisa foniki sa tshikili tsha u vhala na dziṅwe ṅḡila dzi nga ho sa maipfi o ḡowealeho nga tshivhumbeo, u wana ludungela/lesevheḡi kha nyimele
- U vhala nga u elela ho engedzedzeaho na vhuḡinyanyuli.

**U vhala nga vhavhili/vhavhili/a eṭhe**

- U vhala bugu dze dza vhaliwa kha u vhala ha u ṭangenelana na bugu dzi bvaho kha bugu dza khuḡa.

**GIREIDI YA 1: (U THOMA)**  
**LUAMBO LWA HAYANI**  
**THODEA DZA THEMO INWE NA INWE**

**THEMO YA 4**

**U N̄WALA**

**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO**

**Tshifhinga tsha fhasisa: minethe ya 45 nga vhege**

**Tshifhinga tsha n̄thesa: Awara 2 nga vhege**

**MAGUDISA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI**

**Muñwalo:**

**Ngudo n̄a dza fomaḷa nga vhege lwa minethe dza 15**

**Kha hu itwe ndovhololo ya u vhumba maḷedere maḷuku na maḷedere danzi na u isa phanḷa u funza kuthalanganele kwa ipfi na maipfi nga ngomu kha ipfi ngeno vhagudi vha tshi kopolola maipfi na mafhungo a tshi bva kha ḡaba (bodo) na kha zwiḡirepe zwa mafhungo.**

- U fara penisela na khirayoni nga ngona (zwavhuḡi).
- U vhumba maḷedere maḷuku na maḷedere nga nḡila yo teaho a tshi tevhezela saizi na vhuimo hao; zwi amba uri a thoma na u guma vhudzuloni ho teaho.
- U kopolola na u n̄wala maipfi nga u khethekanya zwavhuḡi.
- U kopolola na u n̄wala fhungo nga ngona (zwavhuḡi).

**U n̄wala na vhagudi, ha tshigwada na u n̄wala a eḡhe:**

**Kiḷasi yoḡhe/tshigwada tshiḡuku/nga eḡhe u n̄wala luraru nga vhege lwa minethe dza 15 a tshi vhumba na u ḡumanya.**

**Tshifhinga tsha u n̄wala nga muthihi nga muthihi/tshigwada tshiḡuku/kiḷasi yoḡhe zwi tea u itwa luraru (3) nga vhege lwa minethe dza 15. Tshifhinga itshi tshi tea u ḡumanya na u ya phanḷa na zwe vha ita kha u vhala na vhagudi. Nyambedzano na tshenzhemo ya vhagudi vhone vhane. Kha hu shumiswe hafhu nyito dza u n̄wala na vhagudi u edzisela kushumisele kwaho kwa kupeleḡele, ndongazwiga na girama (zwifhinga, vhunzhi, thangeladzina).**

- U shela mulenzhe kha nyambedzano na u thusa u dovholola tshiḡori tsha tshigwada/kiḷasi.
- U ita nyambedzano na kiḷasi vha tshi fhana mihumbulo uri vha kone u n̄wala.
- U n̄wala mitaladzi miraru ya mafhungo a si fhasi ha miraru a ene muḡe kana tshiḡori tsho sikwaho hu tshi shumiswa mibvumo yo gudiwaho na maipfi o ḡowealeho nga tshivhumbeo, maḷedere danzi na tshitopo.
- U n̄wala na u ola mafhungo nga ha ḡoho ya u ḡadzisela bugu dza khuḡa.
- U peleḡa maipfi o ḡowealeho zwavhuḡi.
- U thoma u shumisa ḡikhathi ḡa 'ndi' na ḡa 'ndo' musi a tshi n̄wala.
- U vhumba vhunzhi ha maipfi o ḡowealeho (ḡi-ma, mu- mi) ḡiivha- maivha, munngo- minngo
- U shumisa thangelavhuimo (ḡikonanyi [*prepositions*]) tsumbo: fhasi ha, n̄ḡha ha, tsini na, ngomu ha, O ḡa **na** Maemu, O ḡuwa **nga** bisi.
- U vhumba tshisiku (bannga) tsha maipfi na ḡhalusamaipfi ya vhuḡe hu tshi shumiswa maḷedere a u ranga a ipfi (sa: amba, bika, duda).
- U dzudzanya mafhungo kha girafu dzi sa konḡi dzine dza nga tshati kana tshifhinga sa: u shumisa tshati kha u rekhoda mvelelo dza ḡhoḡuluso ya kuḡele kwa vhagudi tshikoloni.

**U LINGA****Tsivhudzo ya nyito dzi si dza fomaḷa:****Muḅwalo:**

- U fara penisela na khirayoni nga ngona (zwavhuḍi).
- U vhumba maḷeḍere maṯuku na maḷeḍere nga ḅḍila yo teaho a tshi tevhedzela saizi na vhuimo hao zwi amba uri a thoma na u guma vhudzuloni ho teaho.
- U kopolola na u ḅwala maipfi nga u khethekanya zwavhuḍi.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 1:****Muḅwalo:**

- U vhumba maḷeḍere maṯuku na maḷeḍere nga ḅḍila yo teaho a tshi tevhedzela saizi na vhuimo hao; zwi amba uri a thoma na u guma vhudzuloni ho teaho.
- U kopolola na u ḅwala maipfi nga u khethekanya zwavhuḍi.
- U kopolola na u ḅwala fhungo nga ngona (zwavhuḍi).

**Tsivhudzo ya mushumo dzi si dza fomaḷa:****U ḅwala:**

- U shela mulenzhe kha nyambedzano na u thusa u dovholola tshiṯori tsha tshigwada/kiḷasi.
- U ita nyambedzano na kiḷasi vha tshi fha na mihumbulo uri vha kone u ḅwala.
- U vhumba tshisiku (bannga) ya maipfi na ṯhalusamaipfi ya vhuṅe hu tshi shumiswa maḷeḍere a u ranga a ipfi (sa: amba, bika, duda).

**Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 1:****U ḅwala**

- U ḅwala mitaladzi miraru ya mafhungo a si fhasi ha miraru a ene muṅe kana tshiṯori tsho sikwaho hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho na maipfi o ḍowealeho nga tshivhumbeo, maḷeḍere danzi na tshitopo.
- U peleṯa maipfi o ḍowealeho zwavhuḍi.
- U thoma u shumisa ḷikhathi ḷa 'ndi' na ḷa 'ndo' musi a tshi ḅwala.
- U vhumba vhunzhi ha maipfi o ḍowealeho (ḷi-ma, mu- mi) ḷiivha- maivha, munngo - minngo.
- U shumisa thangeladzina tsumbo: fhasi ha, ḅṯha ha, tsini na, ngomu ha, O ḍa **na** Maemu, O ṯuwa **nga** bisi.
- U dzudzanya mafhungo kha girafu dzi sa konḍi dzine dza nga tshati kana tshifhinga sa: u shumisa tshati kha u rekhoda mvelelo dza ṯhoḍuluso ya kuḍele kwa vhagudi tshikoloni.

**MAÑWALWA/TSHUMISWA DZO RANDELWAHO DZA ÑWAHA****U THETSHELESA NA U AMBA**

- Zwifanyiso na phosiřara.
- Tshumiswa dza vhukuma dzi elanaho na thero na țhoho yo ñewaho, phaphethe na mimasiki na zwiñwe.
- Zwiřiřa zwa bodo ya tshiřori, phazili, na phazili dzi no metssha.
- Zwifanyiso zwa u ita mutevhe.
- Madzadza a u ita ngao matambwa na u ita dziñwe nyito dza orala.
- Zwidzozo zwa muzika (ngoma, mirumba, kařara, ñanga, thandanda, lugube).
- CD kana theiphi dzi re na zwiřori (zwo no vhalwaho kana zwo ambiwaho), zwiřendo, raimi, na nyimbo, tshitamba CD kana theiphi rekhoda, TV na theiphi ya video /DVD.
- Bugu dza zwiřori na zwiřori zwa u ita nganetshelo.
- Zwiřendo, nyimbo na raimi.

**U VHALA NA FONIKI**

- Zwifanyiso na phosiřara.
- Tshati dza foniki dza luvhondoni.
- Logo na khandiso dza mupo, sa, vhuřshekasi, madzina o ñwalwaho kha dziphakhethe.
- Tshikimu tsha bugu dza u vhala dzo telwaho gireidi yeneyo.
- Bugu Khulwane - dziñwe dzo bveledzwaho nga tshifhinga tsha u ñwala ha vhagudi na mudededzi.
- Zwidade, zwiřendo na nyimbo.
- Mañwe mañwalwa o hudzwaho, sa, zwiřendo, nyimbo na zwidade.
- Bugu dza zwiřori na bugu dza zwifanyiso dza ľaiburari ya kiľasi.
- Bugu dza u takadza dza fhungo ľiřhi kana mavhili kha siařari dza khuřa ya dzibugu.
- Ľebuľu dza magarařa, zwiřumiswa zwa kiľasini, zwiřanwa na dza maipfi a řivheaho nga tshivhumbeo, garařa dza madzina, nz.
- Garařa dza madzina a vhagudi
- Thanda dza u sumba hu tshi vhaliwa mañwalo o hudzwaho, zwiřori zwa luvhondoni na zwiřanwa.

**U ÑWALA NA MUÑWALO**

- Tshumiswa na matheriala a nyito dza u alusa u shumisa zwanřa na mařo khathihi (sa, bola dzi sa lingani, huľahupu, bege ya malabi, zwiřero, mapuľasiřiki, vumba kana suko ya u tambisa, bodo ya phege, thambo, vhuřali, garařa dza thambo, baudu, phekiři dza zwiambaro na țhirei dza muřavha).
- Tshumiswa dza u ñwala (tsumbo, penisela, penisela dza mivhala, khirayoni dza mapfura, mabambiri a so ngo ñwalelwaho a sa lingani (A3, A4, A5), ruľa, raba, zwiřugwana zwa mitalo i linganaho 8.5mm na bugu dza u ñwalela.
- Zwiřirepe zwa mafhungo o geredzelwaho.
- Fulipitshati na koki ndenya.
- Ľhalusamaipfi ya vhuře.
- Ľhalusamaipfi dza vhukuma dza gireidi yeneyo.

## 3.3 GIREIDI YA 2: TSHIVENጁA LUAMBO LWA HAYANI

GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI	
THOጁEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO INጁWE NA INጁWE	
THEMO YA 1 (U THOMA)	
U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)	TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO Tshifhinga tsha fhasisa: Minethe ya 45 nga vhege Tshifhinga tsha nጁhesa: Awara 1 nga vhege
<p><b>MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKIII</b></p> <p><b>Mushumo wa ጁuvha liጁwe na liጁwe/Vhege inጁwe na inጁwe kha masia oጁhe a luambo na dziጁwe thero.</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi ጁhoniffa ane a khou amba.</li> <li>• U sielisana na vhaጁwe a tshi amba.</li> <li>• U amba nga tshenzhemo ya ene muጁe. Tsumbo: u anetshela mafhungo au.</li> <li>• U shumisa maipfi a re one ho teaho, sa kha thambo.</li> <li>• U anganya thandululo ya khaedu nga maanጁa kha Mathematiki.</li> </ul> <p><b>Luvhili kha vhege ho lavheleswa kha mishumo ya u thetshelesa na u amba</b></p> <p><b>Vhege ya 1 - 5</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa tshiጁtori e na dzangalelo na u ጁiphina a fhedza a fhindula mbudziso dzi no elana na tshiጁtori.</li> <li>• U anetshela a tshi dovhoolola zwiwo zwa tshiጁtori nga ngona.</li> <li>• U thetshelesa ndaela dzine dza vha na zwipiጁa zwi si fhasi ha zwivhili na u fhindula nga ngona.</li> </ul> <p><b>Vhege ya 6 - 10</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U anetshela tshiጁtori tshi re na mathomo, vhukati na magumo.</li> <li>• U shela mulenzhe kha nyambedzano, a tshi vhudzisa na u fhindula mbudziso na u ጁahisa mihumbulo yawe.</li> </ul>	
<p><b>U LINGA</b></p> <p><b>Tsivhudzo dza nyito dzau linga hu si fomaጁa</b></p> <p><b>U thetshelesa na u amba (Orala na/kana nጁowenጁowe).</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U dovhoolola thevhekano ya zwiwo zwa tshiጁtorini nga ngona.</li> <li>• U shela mulenzhe kha nyambedzano, a tshi vhudzisa na u fhindula mbudziso na u ጁahisa mihumbulo yawe.</li> </ul> <p><b>Nyito ya u linga ya fomaጁa ya 1 (u thoma)</b></p> <p><b>U thetshelesa na u amba (Orala na/kana nጁowenጁowe).</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U amba nga tshenzhemo ya ene muጁe (tsumbo: u amba mafhungo au).</li> <li>• U thetshelesa ndaela dzine dza vha na zwipiጁa zwi si fhasi ha zwivhili na u fhindula nga ngona.</li> <li>• U thetshelesa tshiጁtori e na dzangalelo na u ጁiphina a fhedza a fhindula mbudziso dzi no elana na tshiጁtori.</li> <li>• U anetshela tshiጁtori tshi no ጁivhea tshi re na mathomo, vhukati na magumo.</li> </ul>	

GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI	
THODEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO INWE NA INWE	
THEMO YA 1	
U VHALA NA FONIKI	TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege Tshifhinga tsha nthesa: Awara 5 nga vhege
<p><b>MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI</b></p> <p><i>Ngudo ya foniki ya duvha liñwe na liñwe lwa minethe ya 15</i></p> <p><i>Kha hu itwe ndovhololo ya mibvumo ya leđere lithihi na thembamvanganyi dzo gudwaho kha Gereidi ya 1. Mugudisi u nea mvulatswinga ya fhangano ya pfalandothe. Nga ngeno thungo hu itwe zwa u fhaṭa ipfi na u ṭalusa mibvumo yo vhumhaho zwipiḡa zwa ipfi. Foniki dzo gudwaho kha mañwe masia a Luambo kha dzi shumiswe u ita ndovhololo ya u guda mibvumo. Tsumbo, hu shumiswa mibvumo i bva ho kha u vhalo na vhagudi na u ñwala na vhagudi.</i></p> <p><b>Ndovhololo ya mibvumo yo itwaho kha Themo ya 4 ya Gireidi ya 1</b></p> <p><b>Pfalandothe</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• <b>Dza leđere lithihi (ndovhololo)</b></li> <li>• a, e, i, o, u</li> <li>• <b>Dza maļeđere mavhili a no fana</b></li> <li>• aa (ndaa), ee (mee), ii (liivha), oo (moo), uu (muungo)</li> <li>• <b>Dza maļeđere mavhili a sa fani</b></li> <li>• ae (Maemu), ai (maivha), ao (Maombe), au (Maungani)</li> <li>• ea (vhea), ei (sei), eo (tsheo), eu (deu)</li> <li>• ia (Tshivha), ie (tshienge), io (Tshiololi), iu (tshiulu)</li> <li>• oa (tsumbo yo teaho), oe (tsumbo yo teaho), oi (goloji), ou (khou)</li> <li>• ua (luambo), ue (mueni), ui (muimbi), uo (muomva)</li> </ul> <p><b>Themba</b></p> <p><b>Dza maļeđere mararu na maṅa</b></p> <p>dzh - <b>dzhulu</b></p> <p>dzw - <b>dzwatswatswa</b></p> <p>fhw - <b>fhwafwa</b></p> <p>khw - <b>khwali, khwashaba</b></p> <p>mmb - <b>mmboniseni, mmbangiseni</b></p> <p>*ndz - <b>ndzumba</b></p> <p>ngw - <b>ngwana</b></p> <p>nyw - <b>ṭanganywa</b></p> <p>nzh - <b>mulenzhe</b></p> <p>nzw - <b>nzwalelo</b></p> <p>*pfh - <b>pfhene</b></p> <p>*phr - <b>phrofesa</b></p> <p>phw - <b>maphwanya</b></p> <p>shw - <b>mushwana</b></p> <p>*thy - <b>thyethyenea</b></p> <p>thw - <b>tshithwathwa (mahada)</b></p> <p>tsw - <b>tswinga, dzwatswatswa</b></p> <p>*tzh - <b>tzhema</b></p> <p>mmbw - <b>mmbwa</b></p> <p>mphw - <b>mamphwe</b></p> <p>*mphy - <b>khomphyutha</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• *ndzw - <b>ndzwaṭimela</b></li> </ul>	

nkhw - **nkhwe**

nngw - **nngwa**

ntsh - **ntshavheni**

nthw - **nthwa**

n̄thw - **n̄thwa**

nnzh - **nnzhi**

nnzw - **nnzwa**

tshw - **tshivhotshwa**

Musi vho no guda pfalandothe na themba kha hu itwe ndowendowe dza u vhumba maipfi nga u tanganya themba (mme) na pfalandothe (nwana), tsumbo dzh+a=dzha - dzhavhula, dzh+e=dzhe - dzhena, dzh+i=dzhi - dzhila, dzh+o=dzho-dzhoko, dzh+u=dzhu - dzhulu; dzw+a=dzwa - dzwala, dzw+e=dzwe - dzwerani, dzw+i=dzwi - dzwinga, dzw+o=dzwo - dzwothwa, dzw+u=dzwo - dzwuguda na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miñwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani.

- U dovhola maipfi o dowealeho a re na mibvumo mituku ya pfalandothe.
- U talukanya maipfi a re na pfanapehedzo dzi no fana, tsumbo: khosi, musu, gosi.
- U sika maipfi u bva kha mararu u ya kha maña a tshi shumisa mibvumo ye a guda.
- U vhala maipfi a bva ho kha ngudo dza foniki e kha mafhungo na mañwe mañwalo.
- U kona u sika mafhungo zwi tshi bva kha mibvumo yo gudwaho.

#### ***U vhala ha duvha liñwe na liñwe***

***U vhala na tshigwada (zwigwada zwivhili nga duvha) na u vhala na vhagudi 2-3 nga vhege.***

#### ***U vhala na vhagudi***

***Ngudo dza kilasi yothe dza minethe ya 15 luvhili kana luraru nga vhege hu tshi shumiswa liñwalo lithihi nga vhege. Mugudisi u modela kuvhalele e na kilasi yothe.***

***Ngudo inwe na inwe ya u vhala i tea u vha na zwine vhagudi vha tou fombe khazwo zwi tshi bva kha zwi tevhelaho: zwiteñwa zwa u gandisa, zwiteñwa zwa liñwalo, foniki, phatheni dza luambo, maitela a u kona u topola ipfi, tholokanyondivo.***

- U kona u shumisa mibvumo yo gudwaho hu tshi sikiwa maipfi.
- U kona u sika mafhungo.
- U vhala ndaela dzi sa kondi dzi re kilasini.
- U kona u saukanya mafhungo a tshi bva kha tshifanyiso, tshinepe tshi re kha magazini, phositora, khungedzelo na zwiñwevho.
- U vhala bugu nga kilasi yothe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) ha ambiwa nga vhushaka vhukati ha zwiitisi na mvelelo dza tshitori.
- U shumisa mbonalo ya maipfi u bvumba uri tshitori tshi khou amba nga ha mini, sa, gwati la bugu na nyolo buguni.
- U bula vhuḍipfi hawe nga ha bugu yo vhaliwaho.
- U kona u topola zwithu zwa ndeme kha zwo vhaliwaho sa, u tevhekana ha nyito.
- U kona u fhindula mbudziso dza maimo a n̄tha, phanda ha, musu hu na murahu ha, musu ho no vhaliwa liñwalo: *Ho vha hu tshi do vha ho itea mini arali...*
- Kha hu dzhielwe nzhele zwivhumbeo zwothe zwa girama, zwi funziwe hu tshi katelwa maambeke, mirero, luambo lwa musanda, makateli, na zwiñwevho zwo teaho gireidi iyo.

#### ***U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa ndila***

***Mugudisi u shuma na zwigwada zwivhili duvha liñwe na liñwe, u shumisa minethe ya 15 kha tshigwada. Tshigwada tshiñwe na tshiñwe tshi shuma na mugudisi luvhili kha vhege.***

***Mugudisi u shuma na vathu vha vhukoni ha u fana kha tshigwada, a tshi vha dzudzanya u ya nga bugu ye vha dzudzanyelwa yone (u kona u talusa maipfi a re vhukati ha 90%-95% zwavhuḍi) ndila ya kuvhekanyele ya u vhala i do shumiswa zwifhinga zwinzhi.***

- U vhala zwi re buguni yawe a tshi vhalela n̄tha kana fhasi a tshi khou vhala zwo linganaho gireidi yawe a tshi khou sumbiwa n̄dila nga mugudisi. Tshigwada tshi vhala tshiṭori tshithihi zwi tshi ya nga kuvhalele kwo linganaho tshigwada itsho.
- U shumisa zwifanyiso zwi re kha maṅwalo hu u itela u pfesesa.
- U shumisa maipfi o ḍowealeho nga tshivhumbeo, foniki, nyimele na tshikili tsha u saukanya zwivhumbeo musi a tshi vhala maipfi e a si a ḍowele.
- U sumbedza u pfesesa zwiga zwa u vhala/ndongazwiga (sa tshitopo, khoma, tshivhudzisi, na tshigagarukela) musi a tshi vhalela n̄tha.
- Mugudi u isa phanda na u fhaṭa ḍivhaipfi a tshi bva kha nzudzanyo ya zwo ṭaniwaho luvhondoni u itela u vhala zwi so ngo lavhelelwa, na u bva kha bugu dza u vhala dzo randelwaho gireidi yeneyo na kha mutevhe wa maipfi o itwaho a tshi bva kha maipfi o ḍowealeho.

#### **U vhala ha musi a eṭhe kana vhe vhavhili**

**U ḍivhadza u vhala nga vhavhili vhavhili/a eṭhe. Mudededzi u khetha bugu kana maṅwalwa a ḍivheaho kana ane mugudi a nga kona u a vhala nga eṭhe a re kha tshiimo tshawe (a fanela u vha fhasi ha ane a shumiswa kha u vhala na vhagudi hune mugudi a kona u ḍivha maipfi ane a swika kha 95%)**

- U vhala bugu a eṭhe (bugu dza zwifanyiso, garaṭa dza zwirendo, bugu dza zwiṭori) dzi tshi bva ḷaiburari kana kiḷasini e kha khuda ya u vhala.

### **U LINGA**

#### **Tshivhudzo dza nyito dza u linga hu si fomaḷa**

##### **Foniki (Orala na/kana ndowendowe)**

- U dovholola maipfi o ḍowealeho a re na mibvumo miṭuku ya pfallandoṭhe.
- U ṭalukanya maipfi a re na pfanapehedzo dzi no fana a tsumbo: khosi, musi, gosi.
- U sika maipfi u bva kha mararu u ya kha maṅa a tshi shumisa mibvumo ye a guda.
- U vhala maipfi a bvaho kha ngudo dza foniki e kha mafhungo na maṅwe maṅwalo.
- U kona u sika mafhungo zwi tshi bva kha mibvumo yo gudwaho.

#### **Nyito ya u linga ya fomaḷa 1**

##### **Foniki (Orala na/kana ndowendowe/muṅwalo)**

- U topola vhusaka vhukati ha maḷedere na mibvumo kha mibvumo yoṭhe ya ḷedere ḷithihi.
- U dovholola maipfi o ḍowealeho a re na mibvumo miṭuku ya pfallandoṭhe.
- U dovholola thevhekano ya themba dza maḷedere mararu dzo ḍowealeho.
- U ṭalukanya thevhekano ya themba dza maḷedere mavhili dzo ḍowealeho (sh, ts, th, na fh) dzi mathomoni a ipfi.
- U kona u ṭalukanya thevhekano ya themba dza maḷedere mararu dzo ḍowealeho (tsh, tsw, nzw na khw) dzi magumoni a ipfi.
- U shumisa thembamvanganyi (blending) kha u fhaṭa na u ṭhukukanya maipfi. Tsumbo: **nk**-unda, **nt**-ota, **mm**-ala. (Hu dzhielwe nzhele uri maḷedere o swifhadzwaho, ḷiṅwe na ḷiṅwe ḷi na mubvumo waḷo. Mibvumo iyi yo fhambana na musi hut shi bulwa **tsh**, hune ya bulwa sa mubvumo muthihi naho hu na maḷedere mararu).
- U ṭalukanya thevhekano ya pfallandoṭhe, tsumbo, 'aa' sa kha 'ndaa'

#### **Tshivhudzo dza nyito dza u linga hu si fomaḷa**

##### **U vhala: (Orala na/kana ndowendowe)**

##### **U vhala na vhagudi**

- U vhala ndaela dzi sa konḍi dzi re kiḷasini.
- U kona u saukanya mafhungo a tshi bva kha tshifanyiso, tshinepe tshi re kha magazini, phosiṭara, khungedzelo na zwiṅwe-vho.
- U vhala bugu nga kiḷasi yoṭhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) ha ambiwa nga vhusaka vhukati ha zwiitisi na mvelelo dza tshiṭori.
- U shumisa mbonalo ya maipfi u bvumba uri tshiṭori tshi khou amba nga ha mini, sa, gwati ḷa bugu na nyolo buguni.
- U bula vhuḍipfi hawe nga ha bugu yo vhaliwaho.
- U kona u topola zwithu zwa ndeme kha zwo vhaliwaho, sa, u tevhekana ha nyito.
- U kona u fhindula mbudzi dza maimo a n̄tha, phanda ha, musi hu, na murahu ha, musi ho no vhaliwa ḷiṅwalo: *Ho vha hu tshi ḍo vha ho itea mini arali...*

**U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa ndila**

- U vhala zwi re buguni yawe a tshi vhalela n̄ha kana fhasi a tshi khou vhala zwo linganaho gireidi yawe a tshi khou sumbiwa ndila nga mugudisi. Tshigwada tshi vhala tshiṭori tshithihi zwi tshi ya nga kuvhalele kwo linganaho tshigwada itsho.
- U shumisa zwifanyiso zwi re kha mañwalo hu u itela u pfesesa.
- U shumisa maipfi o ḍowealeho nga tshivhumbeo, foniki, nyimele na tshikili tsha u saukanya zwivhumbeo musi a tshi vhala maipfi e a si a ḍowele.
- U sumbedza u pfesesa zwiga zwa u vhala/ndongazwiga (sa tshitopo, khoma, tshivhudzisi, na tshigagarukela) musi a tshi vhalela n̄ha na zwiñwe-vho.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa 1****U vhala: (Orala na/kana ndowendowe)****U vhala na vhagudi**

- U kona u saukanya mafhungotsivhudzi a tshi bva kha tshifanyiso, tshinepe tshi re kha magazini, phosiṭara, khungedzelo na zwiñwe-vho.
- U vhala bugu nga kiḷasi yoṭhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) na u buletshedza mihumbulo mihulwane
- U shumisa mbonalo ya maipfi u bvumba uri tshiṭori tshi amba nga ha mini.
- U kona u topola zwidodombedwa zwa ndeme kha zwo vhaliwaho sa u tevhekana ha nyito.

**U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa ndila**

- U vhala zwi re buguni yawe a tshi vhalela n̄ha kana fhasi e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa ndila. Tshigwada tshi vhala tshiṭori tshithihi zwi tshi ya nga kuvhekanyeke kwa u vhala kwo livhiswaho kha tshigwada itsho.
- U shumisa mbonalo ya maipfi na zwifanyiso zwi re kha mañwalo hu u itela u pfesesa.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 1:****U vhala (Orala na/kana ndowendowe)****U vhala na vhagudi**

- U ṭalusa zwifanyiso na khandiso dziñwe dza midia sa, zwinepe kana khungedzelo u ita tshiṭori tshau, uri u vha tshinepe na khungedzelo.
- U vhala bugu sa kiḷasi yoṭhe na mugudisi (u vhala na mugudisi) na u buletshedza mihumbulo mihulwane.
- U shumisa mbonalo dza maipfi sa khavara u bvumba uri tshiṭori tshi ri mini na u nea muhumbulo wau.
- U ṭalusa zwidodombedzwa zwa ndeme he ha vhalwa sa thevhekano ya zwiwo.

**U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa ndila:**

- U vhalela n̄ha zwi re buguni yawe e kha kuvhalele kwo mu linganaho a tshi khou sumbiwa ndila nga mugudisi. Zwi amba uri, tshigwada tshiñwe na tshiñwe tshi vhala tshiṭori tshithihi.
- Vhagudi vha shumisa zwikili zwa maipfi a ḍivhiwaho nga tshivhumbeo, foniki, nyimele na u saukanya zwivhumbeo na u wana uri ipfi ḷi vhalwa hani musi vha tshi khou vhala.

<b>GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI</b>	
<b>THODEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO INWE NA INWE</b>	
<b>THEMO YA 1</b>	
<b>MUÑWALO</b>	<b>TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO</b>
	<p><b>Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege</b></p> <p><b>Tshifhinga tsha nthesa: Awara 2 nga vhege</b></p>
<b>MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI</b>	
<b>Muñwalo</b>	
<b>Ngudo dza fomaļa luraru nga vhege lwa minethe ya 15.</b>	
<b>U ita ndovhololo ya maļedere maļuku na maļedere danzi, kuthalanganele kwo teaho kwa maļedere kha ipfi na kwa maipfi kha mafhungo. Vhagudi vha kopolola maipfi na mafhungo a tshi bva kha bodo na kha zwiřirepe zwa maipfi.</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U fara penisela na u fara tshumiswa dza u ñwala dzo imiswaho nga kudzulele kwone (bugu na siařari nga ngona).</li> <li>• U vhumba maļedere danzi na maļedere maļuku a no swika 26 nga ñdila yone - masia, u vhumba, u khethekanya kha mitalo.</li> <li>• U ñwala maipfi nga ngomu kha mitalo o khethekanywaho nga ngona vhukati ha maipfi.</li> <li>• U kopolola na u ñwala mafhungo mavhili kana mararu a no vhone nahone nga ngona.</li> <li>• U ñwala hu tshi shumiswa zwiga zwa u vhalo (tshitopo, tshivhudzisi, khoma na tshigarukela).</li> </ul>	
<b>U ñwala na vhagudi, ha tshigwada na ha musu mugudi a eřhe/kiļasi yořhe/zwigwada zwiřuku luvhili kana luraru kha vhege lwa minethe ya 20 hu tshi fhařwa na u řumanya na u vhalo na vhagudi. Hu shumiswe maitele o shumiswaho kha u ñwala na vhagudi u bvedza kushumisele kwone kwa zwiga na u peleřa. Hu shumiswe maipfithangeli u gudisa vhagudi u řisikela mafhungo avho vhone vhane. Hu řivhadziwe řhalusamaipfi ya vhuņe.</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U ola tshifanyiso tshine tsha pfukisa mulaedza (sa, nga ha tshenzhemo ya ene muņe).</li> <li>• U amba mbuno na u ñea muhumbulo kha u sikiwa ha bugu ya kiļasi (u ñwala na vhagudi).</li> <li>• U ñwala mutevhe hu tshi shumiswa khoma u fhandekanya zwithu zwo ñwaliwaho, sa mushumo wa řuvha.</li> <li>• U ñwala mitaladzi miraru ya mafhungo au kana tshiřori tše a řisikela ene muņe a tshi shumisa mibvumo yo gudiwaho na maipfi o řowealeho nga tshivhumbeo, maļedere danzi na tshitopo.</li> <li>• U ñwala na u sumbedzisa mitaladzi 2-4 nga ha řhoho yo ñewaho u itela u vha tshipiřa kha u sika.</li> <li>• Bugu ya kiļasini ya u vhalo ine ya vha ya lufherani lwa u vhalo.</li> <li>• U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muņe khathihi na řhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maļedere a u ranga a maipfi u fhařa zwikili zwa u ita řhalusamaipfi (tsumbo: golo, vothi).</li> </ul>	
<b>U LINGA</b>	
<b>Tshivhudzo dza nyito dza u linga hu si fomaļa</b>	
<b>Muñwalo</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U fara penisela na khirayoni nga ngona.</li> <li>• U ñwala maļedere danzi na maļedere maļuku a no swika 26 nga ñdila yone.</li> <li>• U ñwala hu tshi shumiswa zwiga zwo teaho tsumbo: tshitopo, tshivhudzisi, tshigarukela.</li> <li>• U ñwala maipfi o khethekanywaho nga ngona.</li> </ul>	
<b>Nyito ya u linga ha fomaļa 1</b>	
<b>Muñwalo</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U ñwala maļedere danzi na maļedere maļuku a no swika 26 nga ñdila yone.</li> <li>• U dovholola na u ñwala mafhungo mavhili kana mararu a no vhone nahone nga ngona.</li> </ul>	
<b>Tshivhudzo dza nyito dza u linga hu si fomaļa</b>	
<b>U ñwala</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U ñwala mutevhe hu tshi shumiswa khoma u fhandekanya zwithu zwo ñwaliwaho. Tsumbo kha mushumo wa řuvha we a ñewa.</li> <li>• U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muņe khathihi na řhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maļedere a u ranga a maipfi, tsumbo: golo, vothi, bodo.</li> </ul>	

**Nyito ya u linga ha fomaḓa 1****U ḥwala**

- U ola tshifanyiso tshine tsha pfukisa mulaedza, nga ha tshenzhemo ya ene muḓe.
- U ḥwala mitaladzi miraru nga mafhungo awe kana zwe a ḥwala na vhaḥwe ngae kana tshiṵori tshe a ḓisikela nga u shumisa mibvumo ye ya gudwa na maipfi a u vhona o ḓoweleaho, maḓedere danzi na tshitopo.
- U amba mbuno na u ḥea muhumbulo kha u sikiwa tshiṵori tsha kiḓasi (u ḥwala na vhagudi).

<b>GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI</b>	
<b>THOĎEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO INWE NA INWE</b>	
<b>THEMO YA 2</b>	
<b>U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)</b>	<b>TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO</b>
	<b>Tshifhinga tsha fhasisa: Minethe ya 45 nga vhege</b> <b>Tshifhinga tsha nthesa: Awara 1 nga vhege</b>
<b>MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI</b>	
<b>Mushumo wa ġvha ġinwe na ġinwe/vhege wo livhiswa kha masia othe a luambo na dziinwe ngudo.</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa hu si na u dzhenelela hu tshi thonifhiwa ane a khou amba.</li> <li>• U sielisana musi hu tshi ambiwa, u sumbedza, u vhavhalela vhañwe khathihi na u tahisa mihumbulo i no fhaġa.</li> <li>• U amba nga tshenzhemo ya ene muġe, (tsumbo: u anetshela mafhungo a sa dovhhololi).</li> <li>• U pfesesa na u shumisa luambo lwo teaho lwa masia a ngudo o fhambanaho (luambo lu elanaho na Mathemathiki).</li> <li>• U dzinginya thandululo ya thaidzo nga maanġa kha Mathemathiki.</li> </ul>	
<b>Luvhili kha vhege ho lavheleswa kha ngudo dza u thetshelesa na u amba</b>	
<b>Vhege ya 1-5</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa tshiġori tshifhinga tshilapfu a tshi khou ġiphina.</li> <li>• U bula vhuġipfi hawe nga ha tshiġori kana tshirendo.</li> <li>• U topola phambano ya zwithu na hune zwa fana.</li> <li>• U vhambedza na u vhea zwithu nga zwigwada a thalutshedza kuvhetsyehle kwazwo (tsumbo: zwipuka zwi re na milenzhe miġa na zwi re na milenzhe mivhili).</li> </ul>	
<b>Vhege ya 6-10</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa ndaela dzine dza konġa na u dzi fhindula zwavhuġi.</li> <li>• U thetshelesa tshiġori na tshirendo a topola muhumbulo muhulwane, zwidodombedzwa zwatsho na u tevhekana ha zwiwo.</li> <li>• U fhindula mbudzisombuletshedzi a ġea na thalutshedzo ya phindulo yawe.</li> <li>• U fhindula thai na miswaswo.</li> <li>• U sika raimi dza ene muġe a tshi shumisa luambo khumbulelwa.</li> <li>• U shela mulenzhe kha nyambedzano a tshi vhudzisa mbudziso uri a kone u pfesesa.</li> </ul>	
<b>U LINGA</b>	
<b>Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si fomajġa</b>	
<b>U thetshelesa na u amba (Orala/kana ndowendowe)</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi thonifha ane a khou amba.</li> <li>• U sielisana musi hu tshi ambiwa, u sumbedza u vhavhalela vhañwe khathihi na u tahisa mihumbulo i no fhaġa.</li> <li>• U vhona phambano ya zwithu na hune zwa fana.</li> <li>• U vhambedza na u vhea zwithu nga zwigwada a thalutshedza kuvhetsyehle kwazwo, tsumbo: zwipuka zwi re na milenzhe miġa.</li> </ul>	
<b>Nyito ya u linga ha fomajġa 1</b>	
<b>U thetshelesa na u amba (Orala/kana ndowendowe)</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U amba nga tshenzhemo ya ene muġe, tsumbo: u anetshela mafhungo a sa dovhhololi.</li> <li>• U thetshelesa tshiġori tshifhinga tshilapfu a tshi khou ġiphina.</li> <li>• U bula vhuġipfi hawe nga ha tshiġori kana tshirendo.</li> </ul>	
<b>Nyito ya u linga ha fomajġa 2</b>	
<b>U thetshelesa na u amba (Orala/kana ndowendowe)</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa tshiġori na tshirendo a topola muhumbulo muhulwane, zwidodombedzwa zwatsho na u tevhekana ha zwiwo.</li> <li>• U fhindula mbudzisombuletshedzi na mbudziso thalutshedzi a ġea na thalutshedzo ya phindulo yawe.</li> <li>• U shela mulenzhe kha nyambedzano a tshi vhudzisa mbudziso uri a kone u pfesesa.</li> </ul>	

GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI	
THOḂEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO IḂWE NA IḂWE	
THEMO YA 2	
U VHALA NA FONIKI	TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO
	<p>Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 45 nga vhege</p> <p>Tshifhinga tsha nḂhesa: Awara 5 nga vhege</p>
<p><b>MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI</b></p> <p><b>Nyito dza foniki dza Ḃuvha IḂwe na IḂwe lwa minethe ya 15</b></p> <p><b>PfalandoḂthe mbili dzine dza fana.</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• aa (kanuka), Ndaa (losha) (vhagudi vha tea u gudiswa maitete kwalo a u losha a TshivenḂa), hafhaIaa, ee (u tenda/kanuka), vha vhee kha tombo, ii (u tenda/kanuka), tshiila, oo</li> <li>• (u koloḂwa), mboo, uu duu</li> </ul> <p><b>PfalandoḂthe mbili dzi sa fani</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• ae - Maemu, ai (u kalala) - aini, ao - maombe, au - musalauno,</li> <li>• ea (u kalala) - u vhea, tshea, ei - ha sei, eo - tseo, eu - deu</li> <li>• ia - tshiakha, ie - tshienge, io - tshiombo, iu - tshiulu</li> <li>• oi - golo, ou - khou, nz.</li> <li>• ua - muano, ue - mueni, ui - muingameli, uo - muomva, n.z.</li> </ul> <p><b>Pfalanyana</b></p> <p>w - wanga, y - yanga</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Ndovhololo ya u guda themba dzo gudwaho kha Gireidi ya 1 na u bveta phanda na u guda i so ngo itwaho kha Gireidi ya 1. Themba dza maḂedere mavhili, mararu, maḂa na u fhira</li> </ul> <p>bj - u bja</p> <p>dj - djambila</p> <p>dy - dyambila</p> <p>*gr - greisi</p> <p>*mw - mwana</p> <p>*pk - pkasha</p> <p>*pf - kupfene</p> <p>*pf - pfeḂe</p> <p>ts - tsimu</p> <p>*ts - kutsimu</p> <p>ty - tyetyenea</p> <p>Musi vho no guda pfalandoḂthe na themba kha hu itwe ndowendowe dza u vhumba maipfi nga u Ḃanganya themba (mme) na pfalandoḂthe (Ḃwana), tsumbo dzh+a= dzha - dzhavhula, dzh+e=dzhe - dzhena, dzh+i=dzhi - dzhila, dzh+o=dzho-dzhoko, dzh+u=dzhu - dzhulu; dzw+a=dzwa - dzwala, dzw+e=dzwe - dzwerani, dzw+i=dzwi - dzwinga, dzw+o=dzwo - dzwothwa, dzw+u=dzwo - dzwuguda na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miḂwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani.</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U kona u shumisa mibvumo yo guḂiwaho hu tshi sikwa maipfi.</li> <li>• U Ḃalukanya thevhekano dza pfalandoḂthe ntswa dzi no swika 2, tsumbo, (io sa kha tshiombo, ea sakha vulea, au sa kha tshau, na zwiḂwe).</li> <li>• U fhaḂa maipfi a re na thembamvanganyi na pfalandoḂthe tharu, nḂa (3, 4) u ya kha Ḃhanu (5).</li> <li>• U vhalo maipfi a tshi bva kha ngudo dza foniki kha mafhungo na kha zwiḂwe zwibveledzwa.</li> <li>• U guda u peleḂa maipfi a fumi nga vhege o dzhiwaho a tshi bva kha ngudo dza foniki.</li> <li>• U kona u sika mafhungo hu tshi shumiswa heyi mibvumo.</li> </ul>	

**(zwingwada zwivhili nga duvha) na tshipiḁa tsha u vhala na vhagudi 2-3 nga vhege.**

**U vhala na vhagudi**

**Hu fanela u vha na ngudo dza kilasi yoṁhe dzi tshi itwa 2 kana 3 nga vhege lwa minethe ya 15, hu tea u shumiswa liṁwalo liṁhihi ḁa u fana vhege yoṁhe. Mugudisi u modela kuvhalele kwavhuḁi. U modela zwikili zwa foniki na zwiṁwe zwiṁratedzhi zwa u vhala mafhungoni na u sengulusa zwivhumbeo.**

- A sumbedza na dziṁwe ṁḁila dzi angaredzaho u shumisa vhusevheḁi na u saukanya zwivhumbeo.
- U shumisa mbonalo ya maipfi kha u topola ndivho ya khungedzelo khathihi na vhakungedzelwa.
- U vhala bugu nga kilasi yoṁhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) ha ambiwa nga vhushaka vhukati ha zwiitisi na mvelelo dza tshiṁtori.
- U kona u topola zwidodombedzwa zwihulwane kha zwe zwa vhalwa, (tsumbo, vhabvumbudzwa vhahulwane na fhethuvhupo).
- Kilasi yoṁhe vha vhala na mugudisi raimi dzi ḁivheseaho, zwirendo na nyimbo (u vhala na vhagudi) vha konou rera nga ha kuvhumbele kwadzo kwo fhambanaho.
- U fhindula mbudziso dza maimo a ṁṁha dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa (vhuḁifari ha ndau ho fhambana hani na ha mbevha?)
- U ṁahisa muhumbulo malugana na zwe zwa vhaliwa.

**U vhala na tshigwada**

**Mugudisi u shuma na zwingwada zwivhili nga duvha lwa minethe ya 15 u ya nga tshigwada. Tshigwada tshithihi tshi shuma na mugudisi luvhili nga vhege.**

**Vhagudi vha gudiswa u ḁisedzulusa musi vha tshi vhala na u ḁivhudzisa mbudziso kha sia ḁa u ṁalusa ipfi na u ḁi pfesesa (vhagudi vha gudiswa u vhudzisa: 'zwi a pfala zwavhuḁi?' 'zwi vhonele zwavhuḁi,' 'zwi a amba naa?') Mugudisi u modela hezwi kha u vhala na vhagudi a dovha a shumisa zwenezwo kha u vhala ha u sumbiwa ṁḁila.**

**Nyito dza u vhala duvha liṁwe na liṁwe: U vhala nga zwingwada, na u vhala ha u sumbiwa ṁḁila**

- U vhalela ṁṁha zwi re buguni yawe e kha kuvhalele kwo mu linganaho a tshi khou sumbiwa ṁḁila nga mugudisi; zwi amba uri tshigwada tshiṁwe na tshiṁwe tshi vhala tshiṁtori tshithihi.
- Vhagudi vha shumisa zwikili zwa maipfi a ḁivhiwaho nga tshivhumbeo, foniki, nyimele na u saukanya zwivhumbeo na u wana uri ipfi ḁi vhaliwa hani musi vha tshi khou vhala.
- Vhagudi vha thoma u vhala vha tshi ḁiṁtola (ḁithetshesesa) siani ḁa u elelwa ipfi na u ḁi pfesesa.
- U vhala a tshi vho tou elela hu engedzedzeaho na vhuḁinyanyuli o no vha naho.
- Vhagudi vha isa phanda na u fhaṁa maipfi a ḁivheaho nga tshivhumbeo a tshi bva kha ane vha dzulela u a vhona a tshi bva kha nzudzanyo ya u vhala hu so ngo lavhelelwaho.

**U vhala vhe vhavhilihavhili/na u vhala a eṁhe**

**Nyito dzi elanaho na u vhala duvha liṁwe na liṁwe lwa minethe ya 20 ngeno zwiṁwe zwingwada zwi tshi khou dededzwa nga mugudisi kha u vhala.**

- U vhalela ṁṁha a tshi vhalela muṁwe ngae.
- U vhala zwe ene muṁe a ṁwala khathihi na zwa vhaṁwe.
- U vhala nga eṁhe zwibveledzwa zwine zwa nga sa, khomiki na bugu zwadzo dza nganeakhumbulelwa).

**U LINGA****Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḷa****Mibvumo (Foniki): (orala na / kana ṅḍowḍowe)**

- U vhala maipfi u bva kha ngudo dza foniki kha fhungo na zwiṅwe zwiḅvedzwa.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 1****Mibvumo (Foniki): (orala/na ṅḍowḍowe/na maṅwalo)**

- U ṭalukanya ṭhanganyo ya mibvumo ya maḷedere 2 kana 3 mathomoni a ipfi, tsumbo, **mmb**-idza, **mmb**-ona, **mmb**-ila, **nt**-ntota, **nk**-nkuḍa, **nṭh**-nṭhupha, **nkh**-nkhoḍa, **phr**-phrofesa, phresidennde, phrintsipaḷa, nz.
- U ṭalukanya ṭhanganyo ya mibvumo ya maḷedere 2 kana u fhira vhukati ha ipfi, tsumbo, **mphy**-khomphyutha - afha hu na mibvumo **m**, **ph** na **y**, phresidennde (**n** na **nd**), phrintsipaḷa (**n** na **ts**).
- U sika maipfi a tshi shumisa mibvumo miswa ine a khou guda.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 2****Mibvumo (orala na / kana ṅḍowḍowe na / kana u ṅwala)**

- U ṭalukanya thevhekano dza ṭhanganyo ya pfalandoṭhe ntswa dzi no swika 3, tsumbo, io sa kha tshiombo, ea sa kha vulea, a u sa kha tshau, na miṅwe.
- U sika maipfi a tshi shumisa mibvumo miswa ine a khou guda.

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḷa****U vhala: orala kana/na ṅḍowḍowe****U vhala na vhagudi**

- U shumisa mbonalo ya maipfi kha u bula ndivho ya khungedzelo khathihi na vhakungedzelwa.
- U fhindula mbudzisothalutshedzi dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa.

**U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa ṅḍila**

- U vhala a tshi vho tou elela na mutsindo o no vha nawo.
- Vha thoma u shumisa zwikili zwa u kona u humbula na u pfesesa zwithu zwa ḷeneḷo sia - zwa u ḍivhudzisa mbudziso nnzhi musi a tshi khou vhala (tsumbo, *Zwi a pfala zwavhuḍi? Zwi vhoneḷa zwavhuḍi naa? Zwi a amba naa?*)

**U vhala nga vhavhilihavhili / eṭhe**

- U vhala zwe ene muṅe na vhaṅwe vha ṅwala.
- U vhala nga eṭhe, tsumbo, garaṭa ya ndumeliso, khomiki na bugu zwadzo dza nganeakhumbulelwa.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 1****U vhala (u vhala na ṅḍowḍowe)****U vhala na vhagudi**

- U vhala bugu nga kiḷasi yoṭhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) ha ambiwa nga vhushaka vhukati ha zwiitisi na u ḅvedza tshiṭori.
- U topola zwidodombedzwa zwiḅulwane kha zwe zwa vhalwa, tsumbo, vhabvumbedzwa vhahulwane na fhethuvhupo.

**U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa ṅḍila**

- U shumisa vhusevheḡi na zwifanyiso zwi re kha maṅwalo hu u itela u pfesesa.
- U vhala a tshi vho tou elela hu engedzedzeaho na nga vhuḍinyanyuli.

**U vhala vhe vhavhili/na u vhala a eṭhe**

- U vhala nga eṭhe, tsumbo, garaṭa ya ndumeliso, khomiki na bugu zwadzo dza nganeakhumbulelwa.

**Nyito ya u linga ya foma ya 2****U vhala (ora ja na/ kana ndowendowe)****U vhala na vhagudi**

- U shumisa mbonalo ya maipfi kha u bula ndivho ya khungedzelo khathihi na vhakungedzelwa.
- U vhala bugu nga kija si yothe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) ha ambiwa nga vhushaka vhukati ha zwiitisi na u bvedza tshitori.
- U fhindula mbudzisothalutshedzi dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhaliwa. “Ndi nga mini Sankambe tsho fhirelwa nga Tshibode?”
- U talusa muhumbulo malugana na zwe zwa vhaliwa.

**U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa ndila**

- U vhalela ntha zwi re buguni yawe e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa ndila nga mugudisi; zwi amba uri, tshigwada tshi vhala tshitori tshithihi.
- Vha thoma u shumisa zwikili zwa u kona u humbula na u pfesesa zwithu zwa jenejo sia, mibvumo na maipfi o dowealeho musi vha tshi vhala.

**U vhala nga vhavhilihavhili / ethe**

- U vhalela ntha a tshi vhalela muwe ngae.

<b>GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI</b>	
<b>THODEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO INWE NA INWE</b>	
<b>THEMO YA 2</b>	
<b>U n̄wala</b>	<b>TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO</b> <b>Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege</b> <b>Tshifhinga tsha n̄thesa: Awara 5 nga vhege</b>
<b>MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI</b>	
<b>Muñwalo</b>	
<b>Ngudo dza Fomaļa 3 nga vhege lwa minethe ya 15</b>	
<i>Vhagudi vha n̄wala muñwalo wa ļedere nga ļithihi nga ļithihi vha tshi kopolola na u n̄wala mañwalo o lapfaho vha tshi n̄wala zwavhuđi nahone zwonezwone zwi tshi bva kha ļiñwalo.</i>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U n̄wala maļedere danzi na maļedere maļuku nga n̄ila yone a tshi n̄wala nga nthihi nga nthihi nga vhuđifulufheli.</li> <li>• U n̄wala nga u thalanganya maipfi vhukati ha fhungo zwavhuđi.</li> <li>• U n̄wala nga n̄ila yone kha bugu dza mitalo ya 17 mm.</li> <li>• U kopolola na u n̄wala pharagirafu ya mitalo miraru u ya kha miņa zwi tshi bva kha zwibveledzwa zwo gandisiwaho (tshiřori, tshirendo na zwiñwevho).</li> <li>• U kopolola na u n̄wala mañwalo o fhambanaho nga tshivhumbeo (tsumbo, garaļa pfufhi dza thambo, dza mabebo, milaedza, mutevhe wa zwithu na zwiñwe-vho).</li> <li>• U ola phetheni hu tshi itelwa u n̄wala nga u pomba.</li> <li>• U shumisa zwishumiswa zwa u n̄wala nga ngona, tsumbo, penisela, raba, ruļa.</li> </ul>	
<b>U n̄wala ha vhagudi, ha tshigwada na ha mugudi a eļhe</b>	
<b>Ngudo dza kiļasi yoļhe kana tshigwada tshiřuku luvhili (2) kana luraru (3) nga vhege lwa minethe ya 20. Nyito dzo shumiswaho kha u n̄wala na vhagudi dzi nga shumiswa kha u modela kushumisele kwa ndongazwiga na u peleļa. Muhangarambo (fureme) kha u shumiswe kha u thusa vhagudi u n̄wala zwiřori zwa vhone vhaņe.</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U shela mulenzhe kha nyambedzano ya u khetha řhoho i no řo n̄waliwa ngayo.</li> <li>• U n̄wala ļiñwalo ļa u buletshedza, tsumbo, garaļa ya ndivhuwo kana vhurifhi a tshi tevhedza kuñwalele kwe kwa ņewa na u ita mvetomveto, u n̄wala na u khwinisa.</li> <li>• U n̄wala tshiřori tsha ene muņe tshi no hovhelela pharagirafu nthihi (ya mafhungo ane a nga swika 5) a tshi tevhedza fureme ya kuñwalele.</li> <li>• U n̄wala pharagirafu nthihi ya tshenzhemo dzawe kana zwiitei, tsumbo, mafhungo a řuvha ļiñwe na ļiñwe.</li> <li>• U n̄wala na u ita nyolo dza u řalutshedza mafhungo (4-6) kha řhoho ine ya řo n̄waliwa ngayo ya u vhea kha khuđa ya dzibugu.</li> <li>• Vhagudi vha shumisa n̄ila dza kuñwalele (u ita mvetomveto, u n̄wala, u khwinisa/editha).</li> <li>• U shumisa maļedere danzi (mathomoni a fhungo na kha madzina vhukuma) na ndongazwiga zwone (zwiawelo, khoma, tshivhudzi, tshigarukela).</li> <li>• U thoma u peleļa maipfi o řowelwaho nga ngona.</li> <li>• U shumisa tshifhinga tsho fhiraho na tsha zwino nga ngona.</li> <li>• U shumisa maipfithangeli.</li> <li>• U vhalela muñwe ngae zwe a n̄wala</li> <li>• U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muņe khathihi na řhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maļedere a u ranga a maipfi hu u itela u alusa zwikili zwa u shumisa řhalusamaipfi (tsumbo fuyu, gugu, haya).</li> </ul>	

**U LINGA****Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaļa****Muńwalo**

- U űwala nga u thalanganya maipfi kha fhungo.
- U űwala nga ndila yone kha bugu dza mitalo ya 17mm.
- U shumisa zwishumiswa zwa u űwala nga ngona, tsumbo, penisela, raba, ruļa.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 1:****Muńwalo**

- U űwala maļedere danzi na maļedere maļuku nga ndila yone na nga u difhulufhela.
- U kopolola na u űwala mańwalo o fhambanaho nga tshivhumbeo (tsumbo, garaļa pfufhi dza thambo, tsumbo, ya mabebo, milaedza, mutevhe wa zwithu na zwińwevho)

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 2:****Muńwalo**

- U űwala maļedere danzi na maļedere maļuku nga ndila yone.
- U kopolola na u űwala pharagirafu u bva kha mańwalo o gandisiwaho (tshiřori, tshirendo na zwińwevho).

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si fomaļa****U űwala**

- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muņe khathihi na űhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maļedere a u ranga a maipfi hu u itela u alusa zwikili zwa u shumisa űhalusamaipfi, tsumbo, fuyu, gugu, haya, nz.
- U peleļa maipfi o đowelwaho nga ngona.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 1:****U űwala**

- U űwala lińwalo ļa u buletshedza, tsumbo, garaļa ya ndivhuwo kana vhurifhi a tshi tevhedza kuńwalele kwe kwa űewa na u ita mvetomveto, u űwala na u dzudzanya.
- U shela mulenzhe kha nyambedzano ya u ketha űhoho i no đo űwaliwa ngayo.
- U űwala tshiřori tsha ene muņe tshi no hovhelela pharagirafu nthihi (ya mitala miřanu) a tshi tevhedza fureme ya kuńwalele.
- U shumisa maļedere danzi (mathomoni a fhungo na kha madzina o teaho) na ndongazwiga zwone (tshithoma, khoma, tshivhudzisi, tshigarukela).

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 2:****U űwala**

- U űwala tshiřori tsha ene muņe tshi no hovhelela pharagirafu nthihi (ya mitala miřanu) a tshi tevhedza fureme ya kuńwalele.
- U űwala pharagirafu nthihi (ya mitala miřanu) nga ha tshenzhemo yawe kana zwiitei, tsumbo, mafhungo a đuvha lińwe na lińwe.
- U shumisa maitete a u űwala (u ita mvetamveto, u űwala, u vhalulula (editha) na u anđadza).
- U thoma u peleļa maipfi o đowelwaho nga ngona.
- U shumisa tshifhinga tsho fhiraho na tsha zwino nga ngona.
- U vhalela muńwe ngae zwa a űwala.

<b>GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI</b>	
<b>THOḂEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO IḂWE NA IḂWE</b>	
<b>THEMO YA 3</b>	
<b>U thetshelesa na u amba (orala)</b>	<b>TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO</b> <b>Tshifhinga tsha fhasisa: Minethe ya 45 nga vhege</b> <b>Tshifhinga tsha nḂhesa: Awara 1 nga vhege</b>
<p><b>MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI</b></p> <p><b>Nyito dza Ḃuvha liḂwe na liḂwe na vhege iḂwe na iḂwe kha masia a Luambo na dziḂwe ngudo.</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi sumbedza u Ḃhonifha a no khou amba na u vhudzisa mbudziso uri a pfesese.</li> <li>• U amba nga tshenzhemo ya ene muḂe na mafhungomaitei a nnyi na nnyi, tsumbo, u anetshela mafhungomaitei.</li> <li>• Mugudi musi a tshi amba u vho pfala Ḃivhaipfi yawe yo no engedzea.</li> <li>• U shela mulenzhe kha nyambedzano, a tshi vhudzisa na u fhindula mbudziso.</li> <li>• U dzinginya thandululo ya thaidzo nga maandḂa nga tshifhinga tsha Mathemathiki.</li> </ul> <p><b>Ngudo dzi sedzaho u thetshelesa na u amba luvhili nga vhege iḂwe na iḂwe</b></p> <p><b>Vhege 1-5</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa ndaela dzine dza tevhekana a dzi fhindula zwavhuḂi.</li> <li>• U thetshelesa zwiḂori a humbulela magumo azwo kana a Ḃielekanyela magumo awe a tshiḂori.</li> <li>• U anetshela zwiḂori zwi sa konḂi nga ipfi Ḃawe Ḃi na khalo na muungo wo fhambanaho.</li> </ul> <p><b>Vhege 6-10</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa zwidodombedzwa zwa tshiḂori a fhindula mbudzisoḂhalutshedzi, tsumbo, u wana zwiitisi na mvelelo dza tshiḂori.</li> <li>• U ita matambwa a sumbedzaho nyimele (nzulele) dzo fhambanaho, sa muhashi wa mafhungomaitei radioni.</li> <li>• U shumisa luambo lwo teaho musi a tshi amba na vhatu vho fhambanaho, tsumbo, u vha na mufhindulano na vhatu vho fhambanaho.</li> <li>• U tamba thai na u ita miswaswo a tshi shumisa luambo lu nyanyulaho.</li> </ul>	
<p><b>U LINGA</b></p> <p><b>Tsivhudzo ya nyito dza u linga hu si ha fomaḂa</b></p> <p><b>U thetshelesa na u amba (orala na/kana nḂowendḂowe)</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi sumbedza u Ḃhonifha a no khou amba na u vhudzisa mbudziso uri a pfesese.</li> <li>• U amba nga tshenzhemo ya ene muḂe na mafhungomaitei a nnyi na nnyi, tsumbo, u anetshela mafhungomaitei.</li> <li>• U shumisa luambo lwo teaho musi a tshi amba na vhatu vho fhambanaho, tsumbo, u vha na mufhindulano na vhatu vho fhambanaho.</li> <li>• U tamba thai na u ita miswaswo a tshi shumisa luambo lu nyanyulaho.</li> </ul> <p><b>Nyito ya u linga ya fomaḂa ya 1</b></p> <p><b>U thetshelesa na u amba(orala/na nḂowendḂowe)</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U amba nga tshenzhemo ya ene muḂe na mafhungomaitei a nnyi na nnyi, tsumbo, u anetshela mafhungomaitei.</li> <li>• U shumisa maipfi na khathihi na Ḃhalutshedzo dzi no nyanyula musi a tshi amba.</li> <li>• U thetshelesa zwiḂori a bvumba magumo azwo kana a Ḃielekanyela magumo awe a tshiḂori.</li> <li>• U anetshela zwiḂori ipfi Ḃawe Ḃi na khalo na muungo zwo fhambanaho.</li> </ul> <p><b>Nyito ya u linga ya fomaḂa ya 2</b></p> <p><b>U thetshelesa na u amba(orala na/kana nḂowendḂowe)</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U shela mulenzhe kha nyambedzano, a tshi vhudzisa na u fhindula mbudziso.</li> <li>• U thetshelesa ndaela dzine dza tevhekana a dzi fhindula zwavhuḂi.</li> <li>• U thetshelesa zwidodombedzwa zwa tshiḂori a fhindula mbudzisoḂhalutshedzi, tsumbo, u wana zwiitisi na mvelelo dza tshiḂori.</li> <li>• U tamba sa vhatu vha re kha nzulele dzo fhambanaho, tsumbo, u anetshela mafhungo/mafhungomaitei.</li> </ul>	

GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI THODEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO INWE NA INWE	
THEMO YA 3	
U VHALA NA FONIKI	TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege Tshifhinga tsha nthesa: Awara 5 nga vhege
<p><b>MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI</b></p> <p><b>Nyito dza foniki dza duvha liwe na liwe lwa minethe ya 15</b></p> <p><b>Zwi bvela phanda u bva kha themo ya 2</b></p> <p>dzh - <b>dzhulu</b></p> <p>dzw - <b>dzwatswatswa</b></p> <p>*ndz - <b>ndzumba</b></p> <p>nyw - <b>tanganywa</b></p> <p>*pfh - <b>pfhene</b></p> <p>*phr - <b>phrofesa</b></p> <p>phw - <b>maphwanya</b></p> <p>shw - <b>mushwana</b></p> <p>*thy - <b>thyethyenea</b></p> <p>*tzh - <b>tzhema</b></p> <p>mmbw - <b>mmbwa</b></p> <p>*mphy - <b>khomphyutha</b></p> <p>*ndzw - <b>ndzwa timela</b></p> <p>nndw - <b>nndwa</b></p> <p>nkhw - <b>nkhwe</b></p> <p>nnzh - <b>nnzhi</b></p> <p>nnzw - <b>nnzwa</b></p> <p>ntsh - <b>ntshavheni</b></p> <p><b>Themba dzi no swaiwa kha mibvumo ya majedere mavhili kana u fhira</b></p> <p>d̥w - <b>had̥wa, vhad̥wa</b></p> <p>nd̥ - <b>nd̥ou</b></p> <p>ñw - <b>ñwala</b></p> <p>th̥ - <b>th̥avha</b> (vhagudi vha gudiswa phambano ine ya diswa nga tswayo - <b>th̥avha</b> (<i>mountain</i>) na <b>th̥avha</b> (<i>stab</i>))</p> <p>n̥th̥ - <b>n̥th̥avha</b></p> <p>tw̥ - <b>fhat̥wa</b></p> <p>n̥th̥w - <b>n̥th̥wa</b></p> <p><b>Themba dza sijabiki nasala</b></p> <p>n - <b>nkunga, nkhelebeni</b></p> <p>m - <b>mmbudzeni, mma</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U talusa vshushaka ha mibvumo ya majedere mavhili na u fhira.</li> <li>• U ñwala mafhungo kana pharagirafu nga mibvumo yo gudwaho na mañwe mañwalo.</li> <li>• U guda u peleṭa maipfi a 10 nga vhege a bvaho kha ngudo dza foniki</li> <li>• U fhaṭa maipfi 3, 4 na 5 hu tshi shumiswa thembamvanganyi kana thanganyo ya themba ya majedere mavhili, mararu na u fhira, pfalandothe dza majedere mavhili a no fana na a sa fani.</li> <li>• U tanganyisa mibvumo u fhaṭa na u thutha maipfi, hu tshi katelwa ngomu fonimi, tsumbo, pala, dala, ḡala, tala, ṭala, nz.</li> <li>• U sika mafhungo hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho.</li> </ul> <p>Nyito dza u vhalala dza duvha nga duvha: U vhalala na tshigwada ho rangwaho phanda nga mudededzi (zwingwada zwivhili nga duvha) na u nyito 2-3 dza u vhalala na vhagudi nga vhege.</p>	

**U vhala na vhagudi**

**Ngudo dza kīlasi yoṭhe luvhili u yak ha luraru nga vhege lwa minethe ya 15, hut shi khou shumiswa tshibveledzwa (bugu) tshithihi nga vhege.**

- U vhala bugu nga kīlasi yoṭhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) ha topoliwa nga vhushaka vhukati ha zwiitisi na mvelele dza tshīṭori.
- U shumisa gwati ḷa bugu kha u humbulela (u bvumba).
- U fhindula mbudziso dza maimo a nṭha dzi no bva kha pharagirafu yo vhalwaho (*Ho vha hu tshi nga bvelela mini arali hoi*)
- U ṭahisa muhumbulo malugana na zwe zwa vhaliwa.
- U topola dziṅwe pfanywa na mafhambanyi.
- U kona u ṭalutshedza mafhungo a tshi bva kha thebulu i sa konḡi (sa, khaḷenda).

**U vhala na tshigwada hu na u rangwa phanḡa nga mudededzi**

**Mudededzi u shuma na zwigwada zwivhili nga ḡuvha, hune a fhedza minethe ya 15 na tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe. Tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi shuma na mudededzi luvhili kha vhege.**

- U vhalela nṭha zwi re buguni yawe zwine zwa lingana kuvhalele kwawe e kha tshigwada tshi no khou sumbiwa nḡila nga mugudisi; zwi amba uri zwigwada zwi vhala tshīṭori tshithihi tsha u fana.
- U shumisa zwikili zwa foniki, nyimele na u saukanya zwivhumbeo zwa maipfi a so ngo ḡowealeho.
- U ḡiṭola na u ḡisedzulusa musi a tshi vhala siani ḷa u elelwa ipfi na u ḷi pfesesa.
- U vhala hu re na u elela hu engedzedzeaho na nga u ṭavhanya.
- Vhagudi vha isa phanḡa na u fhaṭa maipfi a tshi bva kha ane vha dzulela u a vhona a tshi bva kha nzudzanyo ya u vhala hu so ngo lavhelelwa, tshikimu tsha bugu dza u vhala dzo randelwaho na kha mutevhe wa maipfi a bvaho kha maipfi a wanaleseaho kha maṅwalo (maipfi o ḡowelwaho kha tshivhumbeo).

**U vhala vha vhavhili/u vhala ha mugudi e eṭhe**

- U vhalela nṭha a tshi vhalela muṅwe ngae.
- U vhala maṅwalo awe na a vhaṅwe.
- U vhala a eṭhe (fikishini pfufhi na zwirendo).
- U tamba mitambo i elanaho na u vhala na u kwhaṭhisa zwikili zwa u vhala na ḡivhaipfi (bingo, mitambo ya milila).

**U LINGA**

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḷa:**

- U bula vhushaka vhukati ha maḷeḡere na mibvumo na vhukati ha ḷeḡere na dzina kha mibvumo yoṭhe yo vhumbiwaho nga ḷeḡere ḷithihi.
- U sika maipfi a tshi shumisa mibvumo yo gudiwaho.
- U vhumba nga mibvumo yo gudiwaho.
- U ita ndovhololo ya vhunzhi mathomoni a ipfi.
- U vhala maipfi a bvaho kha ngudo dza foniki na zwiṅwe zwibveledzwa.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 1:**

**Foniki: (orala na/kana nḡowenḡowe na/ maṅwalo)**

- U shumisa thembamvanganyi kha u fhaṭa na u ṭhukukanya maipfi.
- U ita ndovhololo ya vhunzhi mathomoni a ipfi.
- U ita ndovhololo ya themba dzo ḡowealeho dzi mathomoni a ipfi.
- U sika maipfi a tshi shumisa mibvumo yo gudiwaho.
- U vhea maipfi a re na mibvumo i no elana fhethu huthihi.

**Nyito ya u linga ya fomala ya 2:****Foniki: (orala na/kana ndowendowe na mañwalo)**

- U ñivha mubvumothangeli wa u thoma kha ipfi na dungo ña u fhedzisela kha ipfi wa maipfi a no konganyana, tsumbo, rothela, rithela, rathela.
- U sika maipfi a tshi shumisa mibvumo yo gudiwaho.
- U vhea maipfi a re na mibvumo i no elana fhethu huthihi (kha muña muthihi).

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si fomala****U vhala (orala na/kanandowendowe)****U vhala na vhagudi**

- U fhindula mbudzisothalutshedzi dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhaliwa.
- U kona u humbula na u pfesesa zwithu zwa ñeneño sia.
- U topola dziñwe pfanywa na mafhambanyi.

**U vhala ha tshigwada na u vhala ha u sumbiwa ñdila**

- U vhalela ñña zwi re buguni yawe e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa ñdila nga mugudisi; zwi amba uri; tshigwada tshi vhala tshiñori tshithihi.
- U shumisa zwikili zwa foniki zwa u saukanya maipfi a so ngo ñowealeaho.
- U vhala hu re na u elela hu engedzedzeaho na nga u ñavhanya.

**U vhala nga vhavhili vhavhili/u vhala ha mugudi a eñhe**

- U vhalela ñña a tshi vhalela muñwe ngae.
- U vhala mañwalo awe na a vhañwe.

**Nyito ya u linga ya fomala ya 1:****U vhala (orala na/kanandowendowe)****U vhala na vhagudi**

- U vhala bugu nga kñlasi yoñhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) ha ambiwa nga vhushaka vhukati ha zwiitisi na mvelele dza tshiñori.
- U shumisa gwati ña bugu kha u humbulela zwine bugu ya ño fhelisa zwone.
- U ñahisa muhumbulo malugana na zwe zwa vhaliwa.

**Nyito ya u linga ya fomala ya 2:****U vhala (orala na/kana ndowendowe)****U vhala na vhagudi**

- U vhala bugu nga kñlasi yoñhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) ha ambiwa nga vhushaka vhukati ha zwiitisi na mvelele dza tshiñori.
- U kona u ñalutshedza mafhungo a tshi bva kha thebulu i sa kongi sa, khañenda.
- U fhindula mbudzisothalutshedzi dzi no bva kha pharagirafu yo vhaliwaho.

**U vhala ha tshigwada na u vhala ha u sumbiwa ñdila**

- U vhalela ñña zwi re buguni yawe e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa ñdila nga mugudisi; zwi amba uri; tshigwada tshi vhala tshiñori tshithihi.
- U vhala hu re na u elela na nga u ñavhanya hu engedzedzeaho.
- U ñalukanya maipfi a no ñivhiwa nga tshivhumbeo ane a nga swika 25.

**U vhala vha vhavhili/u vhala ha mugudi a eñhe**

- U vhala a eñhe.

## GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI

## THOḌEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO IḌWE NA IḌWE

## THEMO YA 3

## U ḌWALA

## TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO

Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege

Tshifhinga tsha nḑhesa: Awara 2 nga vhege

## MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

## Muḑwalo

Ngudo dza fomaḷa luraru kha vhege lwa minethe ya 15

Vhagudi vha bvela phanḑa na u shumisa muḑwalo wa u tou ganḑisa, fhedzi vha tea u thoma u shumisa muḑwalo wa u pomba. Lushaka lwa muḑwalo wa u pomba zwi ḑo bva kha pholisi ya muḑwalo ya tshikolo kana ya vundu ye ya themendelwa.

*Ndalamo ya muḑwalo wa u ganḑisa*

- U shumisa zwishumiswa zwa u ḑwala nga zwanḑa nga ngona, tsumbo, penisela, raba, ruḷa.
- U vhumba maḷeḑere maḑuku na maḷeḑere danzi nga nḑila yoneyone na nga u ḑavhanya nahone hu si na vhukhaxhi.
- Maipfi ane a a ḑwala u tea u a ḑwala u fana huḑwe na huḑwe - saizi ya maḷeḑere maḑuku na maḷeḑere danzi kha maipfi.
- U tea u ḑwala maḷeḑere nga ḷithihi nga ḷithihi huḑwe na huḑwe.

*U bva kha muḑwalo wa u ḑwala nga nthihi nga nthihi (muḑwalo wa u ganḑisa) u ya kha wa u pomba (ḑumekanya)*

- U kopolola na u ḑwala phetheni ya maḷeḑere mavhili hu tshi pombiwa kana u ḑumekanya maḷeḑere (muḑwalo wa u pomba).
- U kopolola na u ḑwala maḷeḑere mavhili nga vhege nga u tou pomba (a ḑwalwe nga u lingana na u fana).
- U kopolola na u ḑwala maipfi mapufhi nga u tou pomba (maipfi a maḷeḑere 2 u ya kha 3 (sa, ene, nḑe, ḷila) na maḑwe.
- U elelwa na u vhala maipfi o ḑwaliwaho nga u tou pomba.

*U ḑwala na vhagudi, ha tshigwada na ha mugudi a eḑhe*

Ngudo dza kiḷasi yoḑhe kana tshigwada tshikuḑu luvhili kana luraru nga vhege lwa minethe ya 20. Kha hu shumiswe nyito dza u ḑwala na Vhagudi u modeḷa maitete a u ḑwala (u ita mvetomveto, u ḑwala na u anḑadza). Kha hu dzudzanywe fureme ya u ḑwala u itela u thusa vhagudi uri vha ḑwale zwiḑori zwavho.

- U shela mulenzhe kha nyambedzano ya u khetha ḑhoho i no ḑo ḑwaliwa ngayo.
- U ḑwala ḷiḑwalo ḷa u buletshedza, sa garaḑa ya u tamela muthu phodzo, luimbo, zwidade na zwiḑwe.
- U ita mvetomveto, u ḑwala na u anḑadza tshikuḑu tshawe tsha mafhungo ane a hovhelela a rathi, a sevhedza nga ḑhoho yo teaho (a tshi itela khona ya bugu dza u vhala).
- U ḑwala pharagirafu nthihi u ya kha mbili (mafhungo ane a nga hovhelela 8) nga tshenzhemo dzawe kana zwiitei, tsumbo, mafhungo kana mafhungomaitei a ḑuvha ḷiḑwe na ḷiḑwe.
- U kona u shumisa zwiga zwa u vhala (tshitopo, khoma, tshivhudzisi, tshigagarukela) u itela uri vhaḑwe vha kone u vhala zwo ḑwaliwaho.
- U kona u peleḑa maipfi o ḑoweleaho zwavhuḑi na u lingedza u peleḑa maipfi a sa ḑivhei vha tshi shumisa nḑivho ya foniki.
- U kona u shumisa ḷikhathi ḷa 'ndi', 'ndo' na 'ḑo' zwavhuḑi.
- U topola na u shumisa madzina na maiti zwavhuḑi
- U topola na u shumisa masala zwavhuḑi.
- U vhala na u haseledza na muḑwe nga zwe a ḑwala na mudzulatsini.
- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muḑe khathihi na ḑhalusamaipfi yawe.
- Kha hu dzhielwe nzhele zwivhumbeo zwoḑhe zwa girama, zwi funziwe hu tshi katelwa, maambebe, mirero, luambo lwa musanda, makateli na zwiḑwevho

**U LINGA****Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaļa****Muńwalo**

- U shumisa zwishumiswa zwa u muńwalo nga ngona, tsumbo, penisela, raba, ruļa.

**Nyito ya u linga ha fomaļa 1****Muńwalo**

*U ya phanḡa na muńwalo wa u ganḡisa*

- U űwala maļeḡere maḡuku na mahulwane nga nḡila yone na nga luvhilo lwo kalulaho na vhusedzi.

*U ya kha muńwalo wa u pomba*

- U kopolola na u űwala phetheni ya maļeḡere mavhili hu tshi pombiwa kana u ḡumekanya maļeḡere (muńwalo wa u pomba).
- U kopolola na u űwala maļeḡere mavhili nga vhege nga u tou pomba (a űwalwe nga u lingana na u fana).

**Nyito ya u linga ha fomaļa 2****Muńwalo**

*U pfukela kha muńwalo wa u pomba*

- U kopolola na u űwala maļeḡere mavhili nga vhege nga u tou pomba (a űwalwe nga u lingana na u fana).
- U kopolola na u űwala maipfi mapfufhi nga u tou pomba (maipfi a maļeḡere mavhili u ya kha mararu (3) kana maḡa 4) sa: na, ene, nḡe, lala, ḡila na mańwe.
- U elelwa na u vhala maipfi o űwaliwaho nga u tou pomba.

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaļa****U űwala**

- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muḡe khathihi na ḡhalusamaipfi yawe.
- U topola na u shumisa madzina na maiti zwavhuḡi.

**Nyito ya u linga ha fomaļa 1****U űwala**

- U űwala ḡińwalo ḡa u buletshedza, tsumbo: garaḡa ya u tamela muthu phodzo, luimbo, tshidade.
- U űwala pharagirafu mbili (mafhungo ane a nga hovhelela malo) nga tshenzhemo yawe kana mafhungo maitei a ḡuvha ḡińwe na ḡińwe.
- U kona u űwala maipfi o ḡowealeho zwavhuḡi na u lingedza u peleḡa maipfi a sa ḡivhei vha tshi shumisa nḡivho ya foniki.
- U kona u shumisa ḡikhathi ḡa 'ndi', 'ndo' na 'ḡo' zwavhuḡi.

**Nyito ya u linga ha fomaļa 2****U űwala**

- U shela mulenzhe kha nyambedzano ya u khetha ḡhoho i no ḡo űwaliwa ngayo.
- U ita mvetomveto, u űwala na u anḡadza tshiḡori tshawe tsha mafhungo ane a hovhelela a rathi, a sevhedza nga ḡhoho yo teaho (a tshi itela khona ya bugu dza u vhala.)
- U kona u shumisa ndongazwiga (zwiga zwa u vhala) (tshitopo, khoma, tshivhudzisi, tshigagarukela) u itela uri vhańwe vha kone u vhala zwo űwaliwaho.
- U topola na u shumisa masala zwavhuḡi.
- U vhala na u haseledza na muńwe nga zwe a űwala na mudzulatsini.

<b>GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI</b>	
<b>THOḌEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO IḌWE NA IḌWE</b>	
<b>THEMO YA 4</b>	
<b>U thetshelesa na u amba (orala)</b>	<b>TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO</b> Tshifhinga tsha fhasisa: Minethe ya 45 nga vhege Tshifhinga tsha nḑhesa: Awara 1 nga vhege
<b>MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI</b>	
<b>Nyito dza ḑuvha liḑwe na liḑwe na vhege iḑwe na iḑwe kha masia oḑhe a Luambo na dziḑwe ngudo</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi vhudzisa mbudziso uri a pfesese khathihi na u ḑahisa mihumbulo kha zwe a pfa.</li> <li>• U amba nga tshenzhemo ya ene muḑe na mafhungomaitei nga u angaredza (tsumbo; u ita a tshi shumisa luambo lwa u ḑalutshedza.)</li> <li>• U shumisa mathemo a no nga: madzina, maḑaluli, maiti, masala, maipfimarangeli, khoma, mavhudzisi, pharagirafu, musi vha tshi amba nga ha zwe vha ḑwala.</li> <li>• U pfesesa na u kona u shumisa luambo lwo teaho kha masia maḑwe a ngudo.</li> <li>• U dzinginya thandululo ya khaedu nga tshifhinga tsha Mathemathiki.</li> </ul>	
<b>Ngudo dzi sedzaho u thetshelesa na u amba luvhili nga vhege iḑwe na iḑwe</b>	
<b>Vhege 1-5</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa ndaela dza mutevhe u konḑaho a fhindula mbudziso zwavhuḑi.</li> <li>• U shela mulenzhe hu tshi haseledzwa, a tshi ḑea tsivhudzo malugana na ḑhoho ya u haseledza ngayo, a vhiga kha kiḑasi o imela tshigwada.</li> <li>• U shela mulenzhe kha u tamba mutambo wa maipfi (sa: ndo vhona .....)</li> <li>• U amba miswaswo na thai hu tshi shumiswa khalo na muungo wo teaho.</li> </ul>	
<b>Vhege 6-10</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa na u fhindula muambi a sa vhonealiho.</li> <li>• U thetshelesa zwidombbedzwa zwa tshiḑori na u fhindula mbudziso dza maimo a nḑha (Ni humbula uri o vha e kha ngoho a tshi....)</li> <li>• U fhindula mbudzisoḑhalutshedzi na u kona u ḑiimelela (ḑalutshedza) (sa, ndi ngani ni tshi ralo?)</li> <li>• U bvisela vhuḑipfi hawe khagala nga ha liḑwalo na u ḑea mihumbulo (zwo ntsinyusa ngauri...?)</li> </ul>	
<b>U LINGA</b>	
<b>Tsivhudzo nga mushumo wa u linga u si wa fomaḑa:</b>	
<b>U thetshelesa na u amba (orala kana ḑowenḑowe)</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi vhudzisa mbudziso uri a pfesese khathihi na u ḑahisa mihumbulo kha zwe a pfa.</li> <li>• U shumisa mathemo a no nga: madzina, maḑaluli, maiti, masala, marangeli, khoma, mavhudzisi, pharagirafu musi vha tshi amba nga zwe vha ḑwala.</li> <li>• U dzinginya thandululo ya khaedu nga tshifhinga tsha Mathemathiki.</li> <li>• U shela mulenzhe kha u tamba mutambo wa maipfi (sa: ndo vhona.....)</li> <li>• U amba miswaswo na thai hu tshi shumiswa khalo na muungo wo teaho.</li> <li>• U fhindula mbudzisoḑhalutshedzi na u kona u ḑiimelela (u ḑalutshedza) (ndiḑnga ni tshi ralo.</li> </ul>	
<b>Nyito ya u linga ya fomaḑa ya 1</b>	
<b>U thetshelesa na u amba (orala kana ḑowenḑowe)</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U amba nga tshenzhemo ya ene muḑe na mafhungomaitei nga u angaredza (tsumbo; u ita a tshi shumisa luambo lwa u ḑalutshedza).</li> <li>• U thetshelesa ndaela dza mutevhe u konḑaho a fhindula mbudziso zwavhuḑi.</li> <li>• U shela mulenzhe hu tshi haseledzwa, a tshi ḑea tsivhudzo malugana na ḑhoho ya u haseledza ngayo, a vhiga kha kiḑasi o imela tshigwada.</li> <li>• U thetshelesa zwidombbedzwa zwa tshiḑori na u fhindula mbudziso dza maimo a nḑha (ni humbula uri o vha a tshi khou amba ngoho a tshi....)</li> <li>• U bvisela vhuḑipfi hawe khagala nga ha liḑwalo na u ḑea mihumbulo (zwo ntsinyusa ngauri...).</li> </ul>	

## GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI

## THODEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO INWE NA INWE

## THEMO YA 4

## U vhala na foniki

## TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO

Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege

Tshifhinga tsha nthesa: Awara 5 nga vhege

## MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI

## Nyito dza foniki dza liñwe na liñwe dza minethe ya 15

Tsha u thoma ndi u ñea mvulatswinga nga ha pfallandothe. Vhagudi vha gudiswa u pfesesa uri mibvumo ine vha khou i guda i nga vhumba mafhungo a pfallaho. Mugudisi u tea u gudisa uri vha shumise zwickili zwa foniki kha u peleṭa maipfi a so ngo ḍowealeho.

## U ita ndovhololo ya u guda mibvumo o gudwaho ñwaha wothe.

- Kha Themo ya 4, vhagudi vha tea u vha vha tshi vho kona u shumisa mibvumo u vhumba maipfi na mafhungo
- U ṭalukanya ṭhangano ya pfallandothe (tsumbo, 'oo', 'aa, na 'ee')
- U fhaṭa maipfi hu tshi shumiswa mibvumo ya foniki yo gudwaho.
- U fhaṭa mafhungo hu tshi shumiswa ḍivhaipfi yo fhaṭeaho hu tshi itwa foniki.
- U vhala maipfi a bvaho kha ngudo dza foniki dzo ñwaliwaho kha mafhungo kha mañwe mañwalo .
- U guda u peleṭa maipfi a 10 nga vhege a tshi bva kha maipfi o ḍowealeho nga tshivhumbeo na ngudo dza foniki.
- U ñwala mafhungo mapfufhi a dikithesheni dzi itwaho nga mugudisi.

**Nyito dza foniki dza ḍuvha liñwe na liñwe: U vhala ha u sumbiwa ñdila (zwingwada zwivhili nga ḍuvha) na u vhala ha vhagudi hu swikaho 2 kana 3 nga vhege.**

## U vhala na vhagudi:

**Ngudo dza kilasi yothe dzi itwe 2 kana 3 nga vhege lwa minethe ya 15 hu tshi shumiswa liñwalo kana tshitori tshithihi nga vhege.**

- Mugudisi na vhagudi vha kilasi yothe vha vhala zwirendo na dzinyimbo.
- Kilasi yothe i na mugudisi vha vhala bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini.
- Vha vhala na u haseledza vhe na mugudisi nga ha bugu malugana na mvelele dzo fhambanaho dzi re nga ngomu tshitori.
- Vha fhindula mbudziso dza maimo a ñtha dzo bva kha liñwalo lo vhalwaho (sa 'mihumbuloni ya vhoiwi ni vhona u nga...?)
- U bula la u ri liñwalo lo takalelwa na kana hai , na u kona u imelela u ri ndi ngani (sa, tshitori itshi a tsho ngo ñdihela ngauri...)
- U fha muhumbulo wa vhuṅe nga ha zwifanyiso zwa mañwalo na dziñwe dzimidia sa gurandḍa dza mafhungo maitei ,zwifanyiso zwa magazini, phosiṭara, khungedzelo (sa, ndo funa tshifanyiso tshi re kha magazini ngauri khungedzelo yatsho yo nnyita...)

## U vhala ha zwingwada zwa u sumba ñdila:

**Mugudisi u shuma na zwingwada zwivhili nga ḍuvha lwa minethe ya 15 tshigwada tshithihi (tshigwada tshi tea u shuma na mugudisi luvhili nga vhege)**

- U vhalela ngomu na u vhalela ñtha zwi tshi bva kha bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini a tshi vhala zwi mu linganaho kha u vhala ha u sumbiwa ñdila nga mugudisi, zwingwada zwi shumisa tshitori tshithihi tshi fanaho.
- U shumisa zwickili zwa u wana ṭhalutshedzo kana zwine ipfi la amba zwone nga u shumisa maipfi a ḍivheaho nga tshivhumbeo, foniki, nyimele ya liñwalo na u saukanya tshivhumbeo khathihi na u shumisa tshikili tsha u pfesesa.
- U vhala nga luvhilo na u elela hu engedzedzeaho ngeno a tshi khou shumisa mubulo wo teaho.
- U shumisa ñdila dza u ḍikhakhulula musi a tshi vhala sa: u vhalula, u awela, u ita ñḍowendowe ya ipfi musi a saathu u li vhalela ñtha.
- U ḍisedzulusa vhone vhane musi vha tshi vhala siani la u ṭalukanya ipfi na u li pfesesa.
- Vhagudi vha isa phandḍa na u fhaṭa maipfi a tshi bva kha ane vha dzulela u a vhona a tshi bva kha nzudzanyo ya u vhala hu so ngo lavhelelwa, na a bvaho kha tshikimu tsha bugu dza u vhala dzo randelwaho gireidi yeneyo na kha mutevhe wa maipfi a bvaho kha maipfi a wanaleseaho kha mañwalo (maipfi o ḍowelwaho kha tshivhumbeo)

## U vhala vhe vhavhili na musi a eṭhe

**Nyito dza u vhala ḍuvha liñwe na liñwe lwa minethe ya 20 musi mugudisi a tshi khou shuma na zwiñwe zwingwada.**

- U vhala mañwalo awe na a vhañwe.
- U vhalela ñtha a tshi vhalela muñwe ngae.
- U vhala a eṭhe mañwalo a konḍahonyana a tshi ḍiphina na u vhalela u wana mafhungo u bva kha mañwalo o fhambanaho (sa: khomiki, fikishini dzi sa konḍi, na bugu dzi si fikishini.)
- U tamba mitambo i elanaho na u vhala sa, domino dza u vhala, u fhedzisa khanganyiso ya maipfi hu u khwaṭhisa zwickili zwa u vhala na ḍivhaipfi.

**U LINGA****Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḷa****Foniki: (orala na/kana ṅḍowḍowe)**

- U ḍivha mubvumothangeli kha ipfi na dungo ḷa u fhedzisela kha maipfi a no konḍanyana, tsumbo: roth-ela, rith-ela.
- U sika na u bula mibvumo na maipfi a no tea gireidi yawe u sumbedza ṅḍivho ya foniki.
- U vhala maipfi a tshi bva kha ngudo dza foniki na maḥwe maḥwalo.
- U vhala maipfi hu tshi shumiswa mibvumo ya foniki yo gudwaho.

**Nyito ya u linga ha fomaḷa ya 1****Foniki: (orala na/kana ṅḍowḍowe na u ḥwala)**

- U ṭalukanya mibvumo mibvumelani ya pfallandoṭhe ntswa dzi no swika ṭhanu (5), tsumbo: ai sa kha makai, oi sa kha goloi
- U sika na u bula mibvumo na maipfi a no tea gireidi yawe wa ṅḍivho ya foniki.
- U fhaṭa maipfi hu tshi shumiswa mibvumo ya foniki yo guḍiwaho.
- U sika mafhungo nga maipfi o gudwaho.

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḷa****U vhala: (orala kana/na ṅḍowḍowe)****U vhala na vhagudi**

- U fhindula mbudziso dzi re ṅṭha dzo livhanaho na pharagirafu ye ya vhaliwa, tsumbo: ndi vhona u nga....
- U bula ḷa uri ḷiḥwalo ḷo takalelwa naa kana hai, na u kona u imelela uri ndi ngani (sa, tshiṭori itshi a tsho ngo ṅḍifhela ngauri...)

**U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa ṅḍila**

- U shumisa ṅḍila dza u ḍikhakhulula musi a tshi vhala sa, u vhalula, u awela, u ita ṅḍowḍowe ya ipfi musi a sa athu u ḷi vhala.
- U ḍisedzulusa vhone vhane musi vha tshi vhala siani ḷa u ṭalukanya ipfi na u ḷi pfesesa.

**U vhala ha musi muthu a eṭhe kana vhe vhavhili**

- U vhala zwe a ḥwala na zwa vhaḥwe .
- U vhalela ṅṭha zwi re buguni a tshi vhalela vhaḥwe .

**Tsivhudzo kha u lingwa ha fomaḷa 1****U vhala: (orala kana/na ṅḍowḍowe)****U vhala na vhagudi**

- Kiḷasi yoṭhe i na mugudisi vha vhala bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini.
- Vha fhindula mbudziso dza maimo a ṅṭha dzi bvaho kha ḷiḥwalo ḷo vhaliwaho (sa, 'mihumbuloni ya vhoiwi ni vhona u nga...?)
- U bula ḷa uri ḷiḥwalo ḷo takalelwa naa kana hai, na u kona u imelela uri ndi ngani (sa, tshiṭori itshi a tsho ngo ṅḍifhela ngauri...)

**U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa ṅḍila**

- U vhalela ṅṭha kana fhasi zwi tshi bva kha bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini dza gireidi yawe kha u vhala ha u sumbiwa ṅḍila vhe na mugudisi.
- U shumisa ṅḍila dza u ḍilulamisa ene muṅe musi a tshi vhala, tsumbo: u vhalulula, u awela, u edzisa kubulele kwa ipfi a sa athu ḷi bulela ṅṭha
- U vhala a tshi vho tou elela, e na luvhilo nahone a tshi shumisa kubulele kwa mibvumo nga ngona.

**U vhala ha musi muthu a eṭhe kana vhe vhavhili**

U vhala kha tshikalo tshine tsha konḍa, nga eṭhe a tshi itela u ḍimvumvusa. Tsumbo: magazini na khomiki, bugu zwadzo dza nganea khumbulelwa na dza vhukuma.

<b>GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI</b>	
<b>THODEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO INWE NA INWE</b>	
<b>THEMO YA 4</b>	
<b>U NŴALA</b>	<b>TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO</b> Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege Tshifhinga tsha nthesa: Awara 2 nga vhege
<b>MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI</b>	
<b>Muñwalo</b>	
<b>Ngudo dza fomaļa luraru nga vhege lwa minethe ya 15</b>	
<b>Vhagudi vha isa phanda na u ñwala nga leđere nga ļithihi nga ļithihi kha u ñwala ha u rekhoda ngeno vha tshi thoma u guda u ñwala nga u tou pomba Muñwalo u tea u tevhedzela Pholĩsi ya tshikolo kana ya Phurovintsi</b>	
<b>U isa phanda na muñwalo wo gudwaho wa u ñwala nga nthihi nga nthihi</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U shumisa tshumiswa dza u ñwala nga vhukoni havhudi, tsumbo, penisela, raba, ruļa.</li> <li>• U isa phanda na muñwalo wa u ñwala leđere nga ļithihi nga ļithihi hu tshi itelwa u rekhodiwa.</li> </ul>	
<b>U pfukela kha u ñwala ha u tou pomba (muñwalo wa u pomba)</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U kopolola na u ñwala nga u tou pomba maļeđere ane a nga swika 2 nga vhege u itela uri maļeđere othe a 26 a vhe o fhelela mafheloni a themo.</li> <li>• U kopolola na u ñwala maipfi mapfufhi nga u tou pomba.</li> <li>• U kopolola na u ñwala maļeđere danzi o đowealeho nga u tou pomba (tsumbo, A, E, H, I, M, O, S, T, W, Y.)</li> <li>• U kopolola na u ñwala mafhungo mapfufhi nga u tou pomba.</li> </ul>	
<b>U ñwala na vhagudi, na tshigwada, na ha musu muthu a ethe:</b>	
<b>Ngudo ya kĩlasi yothe /zwigwada zwiťuku luvhili kana luraru nga vhege lwa minethe ya fumbili hu tshi fhaťwa na u ťumanya kha u vhala na vhagudi. Hu shumisiwe maitela a u ñwala na vhagudi u bvedza kushumisele kwone kwa zwiga, u peleťa na luambo.</b>	
<b>Hu newe ndĩla ya u thusa vhagudi u vhekanya mawanwa kha tshati kana thebulu. Vha gudiswe na kushumisele kwa ťhalusamaipfi i sa konđi, na u ťalutshedza kudzudzanyeke kwa alifabethe.</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• U shela mulenzhe kha u haseledza na u ťea muhumbulo.</li> <li>• U ita ļiedza nga maipfi, (tsumbo, u ñwala tshirendo tshi sa konđi kana luimbo)</li> <li>• U ñwala pharagirafu dzine dza nga swika 2 (mafhungo a swikaho 10) nga ha tshenzhemo ya ene muťe khathihi na zwiwo (tsumbo u pembela muťani)</li> <li>• U ita mvetomveto, u ñwala na u ganđisa tshiťori tshawe tsha pharagirafu mbili, hu tshi shumiswa luambo lune lwa nga holwu ('kale kale ho vha hu '..... 'magumoni....')</li> <li>• U dzudzanya mafhungo kha tshati kana thebulu.</li> <li>• U shumisa tshivhumbeo tsha mañwalo a ndivhadzo (tsumbo, u ñwala dzirisipi)</li> <li>• U tevhakanya mañwalo nga u shumisa maipfi ane a nga, 'tsha u thoma, ha tevhela..., ha fhedzisela. .'</li> <li>• U shumisa ndongazwiga nga ndĩla yo teaho (tshitopo, khoma, tshivhudzisi na tshigagarukela) u itela uri vhañwe vha kone u vhala zwo ñwalwaho.</li> <li>• U peleťa maipfi o đowealeho nga ndĩla yo teaho na u ļingedza u peleťa maipfi a so ngo đowealeho hu tshi shumiswa ndivho yo gudwaho nga tshifhinga tsha u fonika.</li> <li>• U kona u shumisa ļikhathi ļa 'ndo', 'ndi' na 'đo' zwavhudi.</li> <li>• U fhaťa bannga ya maipfi na ťhalusamaipfi ya vhuťe.</li> <li>• U shumisa ťhalusamaipfi u sedzulusa ťhalutshedzo ya ipfi na kupeleťele kwa maipfi.</li> </ul>	

**U LINGA****Tsivhudzo ya u Ṳinga hu si ha fomaḷa:****Muṅwalo**

*U londota kana u ita uri hu vhe na ndalamo kha muṅwalo wa u ganḍisa*

- U shumisa tshumiswa dza u ṅwala nga vhukoni havhuḍi (tsumbo, penisela, raba, ruḷa)
- U isa phanḍa na muṅwalo wa u ṅwala ḷeḍere nga ḷithihi nga ḷithihi hu tshi itelwa u rekhodiwa

**Nyito ya u linga ha fomaḷa 1:****Muṅwalo**

*U pfukela kha u ṅwala ha u tou pomba (muṅwalo wa u pomba)*

- U kopolola na u ṅwala nga u tou pomba maḷeḍere ane a nga swika 2 nga vhege u itela uri maḷeḍere oṲhe a 26 a vhe o fhelela mafheloni a themo.
- U kopolola na u ṅwala maipfi mapfufhi nga u tou pomba.
- U kopolola na u ṅwala maḷeḍere danzi o ḍowealeho nga u tou pomba, tsumbo, A, E, H, I, M, O, S, T, W, Y na maṅwe.
- U kopolola na u ṅwala mafhungo mapfufhi nga u tou pomba.

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si fomaḷa:****U ṅwala**

- U ita ḷiedza nga maipfi, (tsumbo, u ṅwala tshirendo tshi sa konḍi kana luimbo)
- U ita mvetomveto, u ṅwala na u ganḍisa tshiṲori tshawe tsha pharagirafu mbili, hu tshi shumiswa luambo lune lwa nga holwu ('kale-kale ho vha hu ..... pheleledzoni.
- U shumisa ndongazwiga nga ṅḍila yo teaho (tshitopo, khoma, tshivhudzisi na tshigagarukela) u itela uri vhaṅwe vha kone u vhala zwo ṅwalwaho.
- U peleṲa maipfi o ḍowealeho nga ṅḍila yo teaho na u ḷingedza u peleṲa maipfi a so ngo ḍowealeho hu tshi shumiswa ṅḍivho yo gudwaho nga tshifhinga tsha u fonika.
- U kona u shumisa ḷikhathi ḷa 'ndo' na 'ndi' zwavhuḍi.
- U fhaṲa bannga ya maipfi na Ṳhalusa maipfi ya vhuṅe.

**U ḷingwa ha fomaḷa 1:****U ṅwala**

- U ṅwala pharagirafu dzine dza nga swika 2 (mafhungo a swikaho 10) nga ha tshenzhemo ya ene muṅe khathihi na zwiwo, tsumbo, u pembela muṲani.
- U dzudzanya mafhungo kha tshati kana thebulu.
- U shumisa tshivhumbeo tsha maṅwalo a ṅḍivhadzo, tsumbo, u ṅwala dzirisipi.
- U tevhekanya maṅwalo nga u shumisa maipfi ane a nga, 'tsha u thoma, ha tevhele..., ha fhedzisela...'
- U shumisa ndongazwiga ṅḍila yo teaho (tshitopo, khoma, tshivhudzisi na tshigagarukela) u itela uri vhaṅwe vha kone u vhala zwo ṅwaliwaho.
- U peleṲa maipfi o ḍowealeho nga ṅḍila yo teaho na u ḷingedza u peleṲa maipfi a so ngo ḍowealeho hu tshi shumiswa ṅḍivho yo gudwaho nga tshifhinga tsha ngudo dza foniki kana mibvumo.
- U kona u shumisa ḷikhathi ḷa 'ndi, ndo' na 'ḍo' zwavhuḍi.

**MAṽWALWA/TSHUMISWA DZO RANDELWAHO DZA ṽWAHA****U THETSHELESA NA U AMBA**

- Zwifanyiso na phosiṽara.
- Tshumiswa dza vhukuma dzi elanaho na thero na ṽhoḂo yo ṽewaho, phaphethe na mimasiki na zwiṽwe.
- ZwiṽiḂa zwa bodo ya zwiṽori na phazele dza 'jig-saw'.
- Zwifanyiso zwa u ita mutevhe.
- Madzadza a u ita ngao matambwa na u ita dziṽwe nyito dza orala.
- CD kana theiphi dzi re na zwiṽori (zwo no vhaliwaho kana zwo ambiwaho), zwiendo, raimi, na nyimbo, tshitamba-CD kana theiphi rekhoda, T.V na theiphi ya vidio/DVD.
- Bugu dza zwiṽori na zwiṽori zwa u tou anetshelwa nga mulomo.
- Zwiṽidzo

**U VHALA NA FONIKI**

- Zwifanyiso na phosiṽara dza TshivendḂa.
- Tshathi dza luvhondoni dza foniki dza TshivendḂa.
- Tshikimu tsha bugu dza u vhala dzo telwaho gireidi yeneyo.
- Bugu Khulwane - dziṽwe dza dzo bveledzwaho kha ngudo dza u ṽwala na tshigwada.
- Tshibveledzwa (bugu) tsho hudzwaho (o itwaho hayani kana o rengwaho, tsumbo, zwiendo, nyimbo, raimi, zwiṽori na zwiṽwe).
- Bugu dza zwiṽori na bugu dza zwifanyiso dza ṽaiburari ya kiṽasi.
- Bugu dza zwiṽori zwipufhi zwi no takadza dzi re na fhungo ṽithihi kana mavhili kha siaṽari.
- Bugu dzi si dza fikhishini dzo randelwaho gireidi yeneyo.
- ṽebulu dza magaraṽatai.
- Thanda dza u sumba hu tshi vhaliwa maṽwalo o hudzwaho, zwiṽori zwa luvhondoni na zwiṽaṽwa.
- Zwifanyiso, phazili dza maipfi na mitambo.
- DzigurannḂa na magazini

**U ṽWALA NA MUṽWALO**

- Tshumiswa dza u ṽwala sa penisela, khirayoni dza mapfura, mabambiri a so ngo ṽwalelwaho a sa linganiho (A3, A4, A5), ruṽa, raba, 17mm/8.5mm memobugu na vhubugwana vhu si na mitalo.
- U ṽwala na zwiṽirepe zwa mafhungo kana tshati dza u muṽwalo wa nthihi nthihi (muṽwalo wa u ganḂisa) na/kana dza muṽwalo wa u pomba.
- Fuṽipitshati na kokipheni ndenya.
- ṽhalusamaipfi dza vhuḂe.
- ṽhalusamaipfi dza vhukuma dzi sa konḂi dza vhagudi.

## 3.4 GIREIDI YA 3: TSHIVENጁA LUAMBO LWA HAYANI

GIREIDI YA 3: TSHIVENጁA LUAMBO LWA HAYANI THOጁEA DZA THEMO IጁWE NA IጁWE	
THEMO YA 1	
U thetshelesa na u amba (orala)	TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO Tshifhinga tsha fhasisa: Minethe ya 45 nga vhege Tshifhinga tsha nጁhesa: Awara 1 nga vhege
<p><b>MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI</b></p> <p><b>Nyito dza ጁuvha liጁwe na liጁwe/vhege iጁwe na iጁwe kha masia oጁhe a Luambo na dziጁwe ngudo</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U amba nga tshenzhemo i no kwama ene muጁe. Tsumbo, u anetshela mafhungo kana mafhungomaitei a tshi bula vhuጁipfi na mihumbulo yawe.</li> <li>• U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi ጁhonifha ane a khou amba a sielisane na vhaጁwe u amba.</li> <li>• U shumisa luambo lwo teaho musi a tshi amba na khonani khathihi na vathu vhahulwane, a ጁalukanya na nጁila ine kጁlasi ya shumisa ngayo luambo lu so ngo kunaho (<i>slang</i>), tsumbo, u vhudza vhabebi uri bola yo kwasha mini kha fasiጁere a dovha a vhudza khonani nga ha itsho tshiwo.</li> </ul> <p><b>Ngudo dzi sedzaho u thetshelesa na u amba uri dzi ጁa luvhili nga vhege iጁwe na iጁwe</b></p> <p><b>Vhege 1-5</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa ndaela dzine dza kongጁa (dzi no swika 4) a dzi fhindula zwavhuጁi.</li> <li>• U thetshelesa a tshi ጁoጁa muhumbulo muhulwane khathihi na vhudzivha ha tshiጁori a kona u fhindula mbudziso dza tshiimo tsha nጁha, tsumbo, <i>Ni humbula uri ጁhoho ya nganetshelo iyi ndi yone ya khwine naa? Nahone ndi nga mini ni tshi ralo?</i></li> <li>• U vhudzisa mbudziso uri a pጁesese, a ጁahisa muhumbulo malugana na zwe a pfa, tsumbo, <i>Izwo zwo itea zwa vhukuma? Zwino inwi na ita mini?</i></li> <li>• U bula vhuጁipfi hawe siani ጁa zwe zwa ጁwalwa a bula uri ndi nga mini a tshi ralo, tsumbo, <i>Ndi pfa uri muጁwali o vha a tshi nga vha o fha mafhelelo a takadzaho a tshiጁori. Khovhe yo ጁingedza nga maandጁa u ponyoka.</i></li> </ul> <p><b>Vhege 6-10</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U shela mulenzhe kha nyambedzano a vhudzisa mbudziso a tshi sumbedza u vhavhalela vhaጁwe.</li> <li>• U fhindula mbudziso a bula uri ndi nga mini a tshi ralo, tsumbo, <i>“Ee, Ndi vhona uri ጁhoho i vhudza muvhali uri tshiጁori tshi amba nga ha mini.”</i></li> </ul>	
<p><b>U LINGA</b></p> <p><b>Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaጁa</b></p> <p><b>U thetshelesa na u amba (orala na/kana nጁowenጁowe)</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi ጁhonifha ane a khou amba a sielisane na vhaጁwe u amba.</li> <li>• U bula vhuጁipfi hawe siani ጁa zwe zwa ጁwalwa a bula uri ndi nga mini a tshi ralo, tsumbo, <i>“Ndi pfa uri muጁwali o vha a tshi nga vha o fha mafhelelo a takadzaho a tshiጁori. Khovhe yo ጁingedza nga maandጁa u ponyoka.”</i></li> <li>• U shela mulenzhe kha nyambedzano a vhudzisa mbudziso a tshi sumbedza u vhavhalela vhaጁwe.</li> </ul> <p><b>Nyito ya u linga ya fomaጁa ya 1</b></p> <p><b>U thetshelesa na u amba (orala kana nጁowenጁowe)</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• U amba nga tshenzhemo i no kwama ene muጁe, tsumbo; u anetshela mafhungo a tshi bula vhuጁipfi na mihumbulo yawe.</li> <li>• U thetshelesa ndaela dzine dza kongጁa (dzi no swika 4) a dzi fhindula zwavhuጁi.</li> <li>• U thetshelesa a tshi ጁoጁa muhumbulo muhulwane khathihi na vhudzivha ha tshiጁori a kona u fhindula mbudziso dza maimo a nጁha, tsumbo, <i>“Ni humbula uri ጁhoho ya nganetshelo iyi ndi yone ya khwine na? Nahone ndi nga mini ni tshi ralo?”</i></li> </ul>	

## GIREIDI YA 3: TSHIVENḌA LUAMBO LWA HAYANI

## THOḌEA DZA THEMO INWE NA INWE

## THEMO YA 1

## U vhala na foniki

## TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO

Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege

Tshifhinga tsha nḥesa: Awara 5 nga vhege

## MAGUDISWA/KHONTSEPUTI NA ZWIKILI

Nyito dza Foniki luraru nga vhege lwa minethe ya 15:

**U sedzulusa mubvumo muthihi na themba na he ha nwalwa pfallandoḥe nga mbili dze dza funzwa kha Gireidi ya 2. Ambani nga ha ndeme ya maḷedere a alifabethe kha maipfi o fhambanaho, ni dzhieze nzhele mibvumo yo fhambanaho ine ḷedere ḷithihi kana maḷedere e a a imela.**

**Nga tshifhinga tshithihi ni fhaḥe maipfi na nyito dza u konou thetshesela. U shumisa tshifhinga tsha u sedzulusa foniki dzine dza khou shumiswa kha nyito dziḥwe dza tshibvedzwa (tsumbo, kha u vhala na vhagudi na u nwalwa na vhagudi. U shumisa foniki u ḍivhadza phurogireme ya kuḥwalele ya nḥaha).**

- Ndovhologo ya mibvumo
- Mibvumo yoḥe ya Tshivenda (ḷedere ḷithihi (hu tshi katelwa ngomu mibvumo ya pfallandoḥe), maḷedere mavhili (hu tshi katelwa ngomu mibvumo ya pfallandoḥe ya maḷedere mavhili ane a fana na ane a sa fane), maḷedere mararu, maḷedere maḥa, na maḷedere maḥanu, hu tshi katelwa na maḷedere ane a swaiwa - u bvela phanda na u lavhelesa mibvumo yo itwaho kha Gireidi ya 1 na 2)
- U bula vhushaka vhukati ha maḷedere na mibvumo na ha vhukati ha ḷedere na dzina kha mibvumo yoḥe yo vhumbwaho nga ḷedere ḷithihi.
- U ḥalukanya thevhekano ya themba dzo ḍowelwaho (sh, tsh, th, na fh) dzi mathomoni a ipfi, tsumbo, sh-ambo, tsh-ika, th-anda, fha-ḷa.
- U ḥalukanya thevhekano ya pfallandoḥe dze dza gudiswa kha Gireidi ya 2, tsumbo, aa, ee, ii, oo, uu; ae, ai, ao, au; ea, ei, eo, eu; ia, ie, io, iu; oi, ou; ua, ue, ui, uo.
- U ḥalukanya maipfi a re na pfanapehedzo dzi no fana, tsumbo, khosi, gosi, musi.
- U vumba maipfi 3, 4 kana 5 a tshi shumisa thevhekano ya themba na pfallandoḥe dzo funziwaho nga yeneyo themo.
- U nwalwa hu tshi tevhedza mutevhe wa alifabethe.
- U peleḥa maipfi nga ḥila yone a no tea gireidi yawe na ḥivho ya foniki.
- U guda u peleḥa maipfi a 10 nga vhege u bva kha ngudo dza foniki na u bva kha maipfi o ḍowealeho nga tshivhumbeo.
- U nwalwa mafhungo mararu mapufhi u bva kha mugudisi.

**Ngudo dza u vhala dza ḍuvha ḷiḥwe na ḷiḥwe**

U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa ḥila (zwingwada zwiḥhili nga ḍuvha) na u vhala na vhagudi luvhili kana luraru nga vhege.

**U vhala na vhagudi**

Ngudo dza kḷasi yoḥe luvhili kana luraru nga vhege minethe ya 15 vha tshi shumisa ḷiḥwalo ḷithihi nga vhege. Mudededzi u sumbedzela maitete vhagudi kḷasini.

**Tshifhinga tshiḥwe na tshiḥwe tshi ḍo lavhelelwa u vha na mugudiswa a bvaho kha zwi tevheleho:**

Khontseputi ya u ganḍisa, zwiḥalusi zwa maḥwalo, phatheni dza nyambo, zwikili zwa u ḥalusa maipfi, foniki na kupfesesele kha maimo (sa tsumbo, kha luambo lwa nga misi, u dzudzanyulula, u humbulele, u ḥaḥuvha na mbudzi dza u takalela)

U sumbedzisa tshithathedzhi tsha minwe miḥanu tshine muvhali a nga tshi shumisa u vhala nga ḥila ya sisitemetiki kha u vhala ipfi ḷi sa ḍivheho na ḥalutshedzo yaḷo. Vhagudi vha ḍisedzulusa nga u vhudzisa uri ipfi ḷine ḷa vha thaidzo ine vha tea u i tandulula ḷi pfala ḷo luga naa, ḷi vhonele ḷo luga naa na uri ḷi a amba naa.

- U shumisa vhusevheḍi ha u vhona nga maḥo kha u amba nga ha maḥwalo a girafiki, tsumbo, u shumisa tshinepe na u amba uri ndi tsha mini, tsho dzhiwa ngafhi na zwiḥwe.
- U vhala maḥwalo o hudzwaho sa zwirendo, Bugu Khulwane, phosithara maḥwalo a eḷekithoroniki nga kḷasi yoḥe na mugudisi.
- U vhala bugu nga kḷasi yoḥe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi), a amba nga muhumbulo muhulwane na vhaanewa vhahulwane.
- U vhala ndaela dzi re kḷasini.
- U vhala zwirendo zwo fhambanaho zwi elanaho na ḥohoho ha reriwa nga hazwo (tshivhumbeo na ḥalutshedzo).
- U fhindula mbudziḥalutshedzi hu, hu tshi khou vhaliwa, na musi ho no vhaliwa maḥwalo na vhagudi, tsumbo, Ni humbula uri hu ḍo vbelele mini? Ndi nga mini ni tshi ralo?

- U ṭalusa zwiḍevhe zwa u vala na u vula u sumbedza mafhungo ane a khou ambiwa tswii.
- U ḍivha aphosiṭirofi kha pfufhifhadzo dzi sumbedzaho u vha na tshithu na pfufhifhadzo (Ndi nga'ni, ndi dzavho')

***U vhalu na tshigwada, hu na u sumbiwa nḍila***

***Mugudisi u shuma na zwigwada zwivhili ḍuvha liṅwe na liṅwe, a fhedza minethe ya 15 na tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe. Tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi shuma na mugudisi luvhili nga vhege. Mudededzi u shuma na zwigwada zwa vhukoni ha u fana, u dzhia liṅwalo li linganaho vhukoni ha vhagudi hune vha ḍo kona u ṭalusa maipfi a re vhukati ha 90% - 95%. Tshikimu tsha u vhalu tsho randelwaho gireidi yeneyo ndi tshone tshine tsha nga shumiseswa.***

- U vhalela nṯha zwi re buguni yawe e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḍila nga mugudisi; zwi amba uri tshigwada tshi vhalu tshiṭori tshithihi.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha liṅwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḷa amba zwone a tshi li bulela nṯha na ngomu.
- U shumisa nḍila dza u ḍikhakhulula musi a tshi vhalu (tsumbo, u vhalulula; u ḍiḍowedza kubulele kwa ipfi a sa athu li vhalela nṯha).
- Mugudi u vhalu a tshi ḍiṭola kha u elelwa ipfi na u li pfesesa.
- U sumbedza u pfesesa kushumisele kwa zwiga zwa u vhalu (zwitopo, zwivhudzisi, zwigagarukela, zwiḍevhe) musi a tshi vhalela nṯha.

***U vhalu nga vhavhili/u vhalu ha mugudi a eṯhe (luraru nga vhege)***

***U vhalu nga vhavhili-vhavhili/a eṯhe (kha tshifhinga tsho tiwaho tsha luambo)***

***U ḍivhadza u vhalu nga vhavhili vhavhili/ a eṯhe. Mudededzi u khetha maṅwalwo a ḍivheaho kana ane mugudi a nga kona u a vhalu nga eṯhe a re kha tshiimo tshawe (a fanela u vha fhasi ha ane a shumiswa kha u vhalu ha u ṭanganela a re kha 95% hune mugudi a kona u ḍivha maipfi musi a tshi a vhalu)***

- U vhalu nga eṯhe, tsumbo, bugu ya zwifanyiso na bugu ya zwiṭori zwi sa konḍi.
- U tamba mitambo ya u vhalu na khurosiwede u tuṭuwedza zwikili zwa u vhalu na ḍivhaipfi (sa u humbula nga u ṭavhanya).

**U LINGA**

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḷa**

**Foniki (orala na/kana nḍowendḍowe)**

- Mibvumo miṅwe u ṭalukanya maipfi a re na pfanapehedzo dzi no fana, tsumbo, khosi, gosi, musi.
- U vhumba maipfi 3, 4 kana 5 a tshi shumisa thevhekano ya themba na pfalandoṯhe zwo funziwaho nga yeneyo themo

**Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 1**

**Foniki (orala na/kana nḍowendḍowe/maṅwalo)**

- U bula vhushaka vhukati ha maḷedere na mibvumo na ha vhukati ha ḷedere na dzina kha mibvumo yoṯhe yo vhumbwaho nga ḷedere liṯhihi
- U ṭalukanya thevhekano ya themba dzo ḍowelwaho (sh, tsh, th, na fh) dzi mathomoni a ipfi, tsumbo, sh-ambo, tsh-ika, th-anda, fha-ḷa.
- U ṭalukanya thevhekano ya pfalandoṯhe dze dza gudiswa kha Gireidi ya 2, tsumbo, aa
- U fhumula kana u khethekanya

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḷa**

**U vhalu (orala na/kana nḍowendḍowe na/kana maṅwalo)**

**U vhalu na vhagudi**

- U vhalu maṅwalo o hudzwaho sa zwirendo, Bugu Khulwane, phosiṭara maṅwalo a eḷekiṯhironiki nga kiḷasi yoṯhe na mugudisi
- U vhalu ndaela dzi re kiḷasini.

***U vhalu na tshigwada, hu na u sumbiwa nḍila***

***U vhalela zwi re buguni yawe nṯha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḍila nga mugudisi; zwi amba uri ; tshigwada tshi vhalu tshiṭori tshithihi.***

- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha liṅwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḷa amba zwone a tshi li bulela nṯha na ngomu
- U sumbedza u pfesesa kushumisele kwa zwiga zwa u vhalu (zwitopo, zwivhudzisi, zwigagarukela, zwiḍevhe) musi a tshi vhalela nṯha
- Mugudi u vhalu a tshi ḍiṭola kha u elelwa ipfi na u li pfesesa

**Nyito ya u linga ya foma ya 1****U vhala (orala na/kana ndowendowe na/kana mañwalo)****U vhala na vhagudi**

- U shumisa vhusevhegi ha u vhona nga maṭo kha u amba nga ha mañwalo a girafiki, tsumbo, u shumisa tshinepe na u amba uri ndi tsha mini, tsho dzhiwa ngafhi na zwiñwe
- U vhala bugu nga kijasi yoṭhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) a amba nga muhumbulo muhulwane na vhaanewa vhahulwane
- U fhindula mbudzisoṭhalutshedzi hu sa athu, hu tshi khou, na musi ho no vhaliwa mañwalo na vhagudi (ni humbula uri hu khou ḡo bvelela mini? Ndi nga mini ni tshi ralo?)

**U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa ndila**

- U vhalela zwi re buguni yawe nṭha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa ndila nga mugudisi; zwi amba uri; tshigwada tshi vhala tshiṭori tshithihi.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha liñwalo uri a kone u wana zwine ipfi la amba zwone a tshi li bulela nṭha na ngomu

## GIREIDI YA 3: TSHIVENḌA LUAMBO LWA HAYANI

## THOḌEA DZA THEMO INWE NA INWE

## THEMO YA 1

## U ḥwala

## TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO

Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege

Tshifhinga tsha nḥesa: Awara 2 nga vhege

## MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI

## Muḥwalo:

**Ngudo dza fomaḷa luraru nga vhege minethe ya 15**

**Naho hu uri ngudo dza muḥwalo dzi ḍo tou fombe kha ḥdowendowe dza ḷeḍere nga ḷeḍere (ḷeḍere nga ḷithihi ḷithihi) na mitshila ine ya ḍo shumiswa kha maḷeḍere musi hu tshi gudiwa muḥwalo wa u pomba; vhagudi vha nga bvela phanḍa na u shumisa muḥwalo wa nthihi nga nthihi (phirinthe) u swikela magumoni a themo ya vuvhili kha nyito dza u ḥwala dzine dza ḍo rekhodiwa. Lushaka lwa muḥwalo, hu nga vha nga nthihi nga nthihi kana nga u pomba, zwi ḍo bva kha phoḷisi ya muḥwalo ya tshikolo.**

- Mugudi u vhumba maḷeḍere maḥuku na maḷeḍere danzi a tshi tou pomba, a dovha a pomba maḷeḍere o fhambanaho a tshi vhumba ipfi a tshi tevhezela maipfi o kethiwaho.
- U shumisa zwishumiswa zwa u ḥwala nga ngona, tsumbo, penisela, raba, ruḷa.
- U kona u ḥwala maipfi mapfufhi nga u pomba.
- U shumisa tshikhala tshone vhukati ha maipfi kha fhungo.
- U ḥwala zwavhuḍi nahone zwi no vhoneḷa a na vhuḍifhinduleli na luvhilo kha u ḥwala ha u pomba.

**U ḥwala ha u ḥanganelana, ha tshigwada na ha mugudi a eḥe**

**Ngudo dza kiḷasi yoḥe/ngudo dza zwigwada zwiḥuku luvhili kana luraru nga vhege minethe ya 20. U shumisa nyito dza u ḥwala na vhagudi, u modela kushumisele kwone kwa ndongazwiga, mupeleḷo, girama, makhathi na vhezhi, u fha fureme ya u ḥwala u thusedza vhagudi u ḥwala tshiḥori kana u buletshedza na u vha eletshedza kha magaa u ḥwala. Vhagudi vha thoma ḥhalusamaipfi dza vhone vhaḥe**

- U ola zwifanyiso na u ḥwala mafhungo a tshi sumbedza uri u a pfesesa tshiḥori.
- U ḥwala ndaela, tsumbo, 'I ya ha khonani yanga'.
- U na mbuno dzine a amba khathihi na u ḥekedza-vho maipfi na mafhungo musi hu tshi sikwa tshiḥori tsha kiḷasi (u ḥwala na vhagudi).
- U shumisa tshifanyiso kha u nanga ine a tama u ḥwala ngayo.
- U vhudza muḥwe ngae uri a thome u ḍilugisela (u pulanela) u ḥwala.
- U vhudzisa mbudziso a tshi thusa khauri kiḷasi i ḥalukanye mushumo wa u ḥwala une wa ḍo itwa.
- U ḥwala pharagirafu nthihi (mafhungo maḥanu na mararu), tsumbo, mafhungomaitei a ene muḥe, tshiḥori tsho a ḍiḥwalela, u ḥalutshedza tshithu
- U ḥwala na u ḥalutshedza mafhungo (mafhungo a 6 kana a 8) kha ḥhoho, a tshi itela u shela mulenzhe kha bugu ya ḷaiburari ya kiḷasi.
- U ḥwala maipfi a tshi vhumba fhungo a tshi shumisa maḷeḍere danzi, zwiawelo, zwiga zwa mbudziso, khoma, zwigagarukela na zwiḍevhe.
- U shumisa ḥḍivho ya foniki na ya mupeleḷo musi a tshi ḥwala maipfi e a si a ḍowele.
- U shumisa nga ngona zwifhinga/makhathi a sa koḥḍi, tshifhinga tsha zwino, tsho fhiraho na tshi ḍaho (ḷikhathi ḷa 'ndi', ḷa 'ndo', na ḷa 'ḍo').
- U shumisa pfano ya ḥefhungo na ḷiiti nga ngona, tsumbo, *Vhathu vha dzula...*; *Tshikolo tshi dzhena...*
- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muḥe khathihi na ḥhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maḷeḍere a u ranga a maipfi (tsumbo, sima, gera, gona, na maḥwe)
- Kha hu dzhielwe nzhele zwivhumbeo zwoḥe zwa girama, zwi funziwe hu tshi katelwa, maambeḷe, mirero, luambo lwa musanda, makateli, na zwiḥwevho.

**U LINGA****Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaļa****Muńwalo**

- U shumisa zwishumiswa zwa u űwala nga ngona, tsumbo, penisela, raba, ruļa
- U shumisa tshikhala tshone vhukati ha maipfi kha fhungo.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 1****Muńwalo**

- Mugudi u vhumba maļeļere maļuku na maļeļere danzi a tshi tou pomba, a dovha a pomba maļeļere o fhambanaho a tshi vhumba ipfi a tshi tevhezela maipfi o khethiwaho.
- U kona u űwala maipfi mapfufhi nga u pomba.
- U űwala zwavhuļi nahone zwi no vhone a na vhuļifhinduleli na luvhilo kha u űwala ha u pomba.

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaļa****U űwala:**

- U ola zwifanyiso na u űwala mafhungo a tshi sumbedza uri u a pfesesa tshiļori.
- U űwala ndaela, tsumbo, '*I ya ha khonani yanga*'.
- U na mbuno dzine a amba khathihi na u űekedza-vho maipfi na mafhungo musi hu tshi sikwa tshiļori tsha kiļasi (u űwala na vhagudi).
- U shumisa pfano ya űefhungo na liiti nga ngona, tsumbo, *Vhathu vha dzula...;Tshikolo tshi dzhena...*
- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muņe khathihi na űhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maļeļere a u ranga a maipfi, tsumbo, sima, gera, gona, na mańwe.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 1****Muńwalo**

- U űwala pharagirafu nthihi ya mafhungo maļanu na mararu nga ha mafhungomaitei a ene muņe, tshiļori tshe a űsikela, űhalutshedzo ya zwiwo na zwińwe.
- U űwala maipfi a tshi vhumba fhungo a tshi shumisa maļeļere danzi, zwiawelo, zwiļa zwa mbudziso, khoma, zwiļagarukela na zwiļevhe.
- U shumisa űivho ya foniki na ya mupeleļo musi a tshi űwala maipfi e a si a űowele.
- U shumisa nga ngona zwifhinga/ makhathi a sa konļi, tshifhinga tsha zwino, tsho fhiraho na tshi űaho (likhathi ļa **ndi**, ļa **ndo**, na ļa **ḁo**).

## GIREIDI YA 3: TSHIVENጁA LUAMBO LWA HAYANI

## THOጁEA DZA THEMO INጁWE NA INጁWE

## THEMO YA 2

U thetshelesa na u amba (orala)

TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO

Tshifhinga tsha fhasisa: Minethe ya 45 nga vhege

Tshifhinga tsha nጁhesa: Awara 1 nga vhege

## MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI

## Nyito dza ጁuvha liጁwe na liጁwe/ vhege inጁwe na inጁwe kha masia oጁhe a Luambo na dziጁwe ngudo

- U thetshelesa na u fhindula nጁdivhadzo na ndaela dzi re kha radio kana inthakhomo.
- U amba nga tshenzhemo i no kwama ene muጁe, tsumbo; u amba mafhungo kana mafhungomaitei a tshi bula vhuጁipfi na mihumbulo yawe.
- U thetshelesa zwiጁtori; zwirendo kana nyimbo a bula vhuጁipfi hawe siani la tshiጁtori, tshirendo kana luimbo; a bula uri ndi nga mini a tshi ralo.
- U bvumba uri hu ጁo itea mini tshiጁtorini (u sedza dzina na gwati\ khavara ya bugu. Ni humbula uri hu ጁo bvelela mini?)
- U ጁalukanya uri zwiitisi na mvelelo tshiጁtorini zwi ጁo vha zwifhio a tshi shumisa maጁanganyi, sa, ngauri, tsumbo, "vhagudi vho wa nጁha ha muratho ngauri..."
- U shumisa luambo kha u ጁoጁisisa na u tandula (explore), tsumbo, u dzinginya dziጁwe nጁila dzine dza nga shumiswa' Ndi vhoጁna unga zwi nga....' `Arali ha..., hu ጁo....'
- U vhudzisa mbudziso u itela u pfesesa a kona u pulanela mushumo khathihi na u wana mafhungomatsivhudzi.
- U shumisa luambo kha u vhambedza na u fhambanya (contrast) mafhungomatsivhudzi, tsumbo, kulilele kwa nጁwana na kwa ጁhoho.
- U pfesesa na u shumisa luambo lwo teaho kha masia a ngudo o fhambanaho.
- U dzinginya thandululo ya thaidzo, nga maanጁa thaidzo dza maipfi kha Mathemathiki.

## Ngudo dzi sedzaho u thetshelesa na u amba dzi ጁa luvhili nga vhege inጁwe na inጁwe

## Vhege 1-3

- U thetshelesa ndaela dzine dza konጁa (dzi no swika 5) na u dzi fhindula zwavhuጁi.
- U ita mushumo kana nጁtshedzo ya orala, tsumbo, `sumbedzani ni ambe' a tshi shumisa luambo musi a tshi vhambedza mafhungomatsivhudzi.

## Vhege 4-6

- U thetshelesa zwiጁtori zwi no khou vhaliwa nga mugudisi, kana zwi re kha radio, tshifhinga tshilapfu e na dzangalelo.
- U anetshela tshiጁtori tshipufhi (nganeapufhi) a tshi shumisa puጁoto i sa dini na vhaanewa vho fhambanaho.

## Vhege 7-10

- U shela mulenzhe kha nyambedzano ya tshigwada na ya kiጁasi, a tshi dzinginya vho ጁhoho dza mafhungo khathihi na u bva na mihumbulo.
- U anetshela tshiwo tsha mafhungo a nnyi na nnyi, a tshi bula vhuጁipfi hawe na mihumbulo.
- U thetshelesa na u sika thai na miswaswo.

**U LINGA****Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha foma****U thetshesela na u amba (orala kana ndowendowe)**

- U thetshesela na u fhindula ndivhadzo na ndaela dzi re kha radio na inthakhomo.
- U anetshela tshiwo tsha mafhungo a nnyi na nnyi, a tshi bula vhudipfi hawe na mihumbulo.
- U thetshesela na u sika thai na miswaswo.
- U shumisa luambo kha u todisisa na u tandula (explore), tsumbo, u dzinginya dziñwe ndila dzine dzanga shumiswa` Ndi vhona u nga zwi nga...` `Arali ha.., hu do...`
- U vhudzisa mbudziso u itela u pfesesa a kona u pulanela mushumo khathihi na u wana mafhungomatsivhudzi.
- U shumisa luambo kha u vhambedza na u fhambanyisa (contrast) mafhungomatsivhudzi, tsumbo, kulilele kwa ñwana na kwa thoho
- U pfesesa na u shumisa luambo lwo teaho kha masia a ngudo o fhambanaho
- U dzinginya thandululo ya thaidzo, nga maanḡa thaidzo dza maipfi kha Mathemathiki.

**Nyito ya u linga ya foma ya 1****U thetshesela na u amba (orala kana ndowendowe)**

- U thetshesela ndaela dzine dza konḡa (dzi no swika 5) a dzi fhindula zwavhudi.
- U ita mukumedzo wa orala, tsumbo, `sumbedzani ni ambe a tshi shumisa luambo musi a tshi vhambedza.

**Nyito ya u linga ya foma ya 2****U thetshesela na u amba (orala kana ndowendowe)**

- U thetshesela zwiḡori zwi no khou vhaliwa nga mugudisi, kana zwi re kha radio, tshifhinga tshilapfu e na dzangalelo.
- U anetshela tshiḡori tshipufhi (nganeapfufhi) a tshi shumisa puḡoto i sa dini na vhaanewa / vhabvumbedzwa vho fhambanaho.

**Nyito ya u linga ya foma ya 3****U thetshesela na u amba (orala kana ndowendowe)**

- U shela mulenzhe kha nyambadzano ya tshigwada na ya kiḡasi, a tshi dzinginya-vho thoho dza mafhungo khathihi na u bva na mihumbulo.
- U thetshesela zwiḡori; zwirendo kana nyimbo a bula vhudipfi hawe siani ḡa tshiḡori, tshirendo kana luimbo; a bula uri ndi nga mini a tshi ralo.
- U bvumba uri hu ḡo itea mini tshiḡorini, tsumbo, u sedza dzina na gwati\ khavara ya bugu. Ni humbula uri hu ḡo bvelela mini?
- U ḡalukanya uri zwiitisi na mvelelo tshiḡorini zwi ḡo vha zwifhio a tshi shumisa maḡanganyi, tsumbo, ngauri, tsumbo, "vhagudi vho wa nḡha muratho ngauri..."

## GIREIDI YA 3: TSHIVENጁA LUAMBO LWA HAYANI

## THOጁEA DZA THEMO INጁWE NA INጁWE

## THEMO YA 2

U vhalana na foniki

TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO

Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 45 nga vhege

Tshifhinga tsha nጁhesa: Awara 5 nga vhege

## MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI

**Nyito dza foniki luraru nga vhege minethe ya 15:**

*Kha hu ጁivhadzwe vhagudi kushumisele kwa pfallandoጁthe musi dzo ጁangana khathihi na u gudisa (u sumbedza nጁila) vhagudi uri vha kone u ጁivha uri mubvumo muthihi u a kona u shuma nga nጁila dzo fhambanaho. Fhedzi kha Tshivenጁa maitele haya ha wanali. Kuungele kwa mibvumo ya Tshivenጁa a ku shanduki naho mibvumo iyo ya nga ጁanganyiswa na miጁwe mibvumo u fana na kha dziጁwe nyambo. Tsumbo, kha Tshivenጁa, leጁere 'U' ጁi unga u fana kha mibvumo miጁwe na miጁwe. Ngazwo kale ho vha hu tshi rwelwa ngomani mibvumo ine ya nga sa 'a-e-i-o-u, ba-be-bi-bo-bu, tsha-tshe-tshi-tsho-tshu'. Nጁivho ya kuungele kwa mibvumo i thusa vhagudi u peleጁa nga nጁila yo leluwaho. Vhagudi vha fanela u shumisa nጁivho iyi kha u vhumba mafhungo a pfaጁzaho. Kha hu shumiswe foniki musi hu tshi dzhiwa tsho ya mbekanyamushumo ya kupeletele.*

## Ndovhololo ya mibvumo

**Mibvumo yoጁthe ya Tshivenጁa (leጁere ጁithihi, maጁere mavhili, maጁere mararu , maጁere maጁa, na maጁere maጁanu - u bvela phanda na u lavhelesa mibvumo yo itwaho kha Gireidi ya 1 na 2)**

- U ጁalukanya uri mupeleጁo muthihi u a imela mibvumo yo fhambanaho, tsumbo, zwitshili (germs), tshimbila.
- U shumisa mibvumo ino bulwa u fana fhedzi a tshi amba zwi sa fani (homonimi na phoጁisemi), tsumbo, *fula (ጁa mufula), fula (ha ጁto) fula (ha khali tshivhasoni)*
- U sika maipfi a tshi khou shumisa zwikili zwa foniki zwo funzwaho nጁawaha.
- U peleጁa maipfi nga nጁila yone a tshi khou shumisa nጁivho yawe ya zwa foniki kha u linga hu si ha fomaጁa, kha u dikitheitha na kha mishumo yoጁthe ya maጁwalo.

***Ngudo dza u vhalana dza ጁuvha ጁiጁwe na ጁiጁwe: U vhalana ha tshigwada hu na u sumbiwa nጁila (zwingwada zwivhili nga ጁuvha) na u vhalana vhagudi luvhili kana luraru nga vhege.***

**U vhalana na vhagudi**

***Ngudo dza kiጁasi yoጁthe luvhili kana luraru nga vhege minethe ya 15 vha tshi shumisa ጁiጁwalo ጁithihi nga vhege; maitele ane kiጁasi yoጁthe ya edzisela zwine mudededzi a khou ita. Kha hu katelwe ngomu zwibveledzwa zwa zwifanyiso na zwa kholekhole kha heyi themo.***

- U vhalana maጁwalo o hudzwaho sa zwirendo, Bugu Khulwane, phosiጁara maጁwalo a ጁlekiጁhoroniki nga kiጁasi yoጁthe na mugudisi.
- U shumisa vhusevheጁi ha u vhona nga maጁo (visual cues) kha u bula ndivho ya khungedzelo khathihi na vhaጁungedzelwa.
- U vhalana bugu o ጁanganela na kiጁasi yoጁthe mazha na mugudisi (u vhalana na vhagudi), a amba nga ha thevhekano ya zwiwo, fhethuvhupo na zwiitisi na mvelelo dza tshiጁori.
- U shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva kha ጁiጁwalo ጁa girafiki, tsumbo, u tandula tshikolo a tshi shumisa mapa.
- U wana na u shumisa zwiko zwa mafhungomatsivhudzi, tsumbo, kha vhatu vha re tshitshavhani na kha bugu dza ጁaiburari.
- U shumisa mutevhe wa zwi re ngomu buguni/maጁwaloni, indekhisi na nomboro dza masiaጁari kha u wana mafhungomatsivhudzi.
- U shumisa maipfimasumbedzi (key words) na ጁhoho dza mafhungo kha u wana mafhungomatsivhudzi maጁwaloni a si a khumbulelwa.
- U fhindula mbudziso dzi re kha vhuimo ha nጁha dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa.

**U vhalana na tshigwada, hu na u sumbiwa nጁila:**

***Mugudisi u shuma na zwingwada zwivhili ጁuvha ጁiጁwe na ጁiጁwe, a fhedza minethe ya 15 na tshigwada tshiጁwe na tshiጁwe. Tshigwada tshiጁwe na tshiጁwe tshi shuma na mugudisi luvhili nga vhege.***

***U gudisa vhagudi uri mugudi u vhalana a tshi ጁisola kha u elelwa ipfi na u ጁi pfesesa. (Vhagudi vha gudiswa u vhudzisa: 'zwi pfalla zwi zwone na?', 'zwi vhone zwi zwone?' na uri zwi a amba na?') U sumbedza maitele kha u vhalana na vhagudi na u shumisa kha u vhalana ha u gudisa ho tikedzwaho.***

- U vhalana zwi re buguni yawe nጁha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nጁila nga mugudisi; zwi amba uri; tshigwada tshi vhalana tshiጁori tshithihi.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha ጁiጁwalo uri a kone u wana zwine ipfi ጁa amba zwone a tshi ጁi bulela nጁha na ngomu.
- U shumisa nጁila dza u ጁikhakhulula musi a tshi vhalana, tsumbo, u vhalulula; u ጁidowedza kubulele kwa ipfi a sa athu ጁi vhalana nጁha.

- Mugudi u vhala a tshi d̥itola kha u elelwa ipfi na u li p̥fesesa.
- U shumisa nyolo na t̥halutshedzo kha liñwalo u itela u engedzedza kupfesesele.
- U vhala a tshi vho tou elela na mutsindo e nawo.

**U vhala nga vhavhili na u vhala e eṭhe**

**Nyito dza u vhala d̥uvha liñwe na liñwe minethe ya 20 musi zwiñwe zwigwada zwi tshi khou vhala hu na u sumbiwa n̄ila na mugudisi**

- U vhalela n̄tha na muñwe ngae.
- U vhala zwe ene muñe na vhañwe vha ñwala.
- U d̥ivhalela ene muñe bugu dzo vhaliwaho kha u vhala na vhagudi, bugu dzi sa konḡi na bugu dzi no bva kha khona ya u vhala na mañwe mañwalo; sa mañwalo o vhaliwaho ñwaha wo fhelaho kana mathomoni a uno ñwaha, kha u vhala ha u d̥iimisa ha mugudiswa.

**U LINGA**

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḡa:**

**Foniki: (orala kana ndowendowe)**

- U sika maipfi a tshi khou shumisa zwikili zwa foniki zwo funzwaho ñañwaha.

**Nyito ya u linga ya fomaḡa ya 1**

**Foniki (orala/ kana ndowendowe/ mañwalo)**

- U d̥ivha maḡed̥ere ane a si pfale u bulwa haho kha maipfi.

**Nyito ya u linga ya fomaḡa ya 2**

**Foniki (orala/ kana ndowendowe/ mañwalo)**

- U shumisa maipfi ane a bulwa u fana fhedzi a ñwalwa nga n̄ila yo fhambanaho.

**Nyito ya u linga ya fomaḡa ya 3**

**Foniki (orala/ kana ndowendowe/ mañwalo)**

- U t̥alukanya uri mupeleṭo muthihi u a imela mibvumo yo fhambanaho, tsumbo, zwitshili, u tshimbila.
- U shumisa mibvumo i no bulwa u fana fhedzi a tshi amba zwi sa fani (homonimi na phoḡisemi), tsumbo, fula, t̥hoho, vhila, na mañwe.

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḡa**

**U vhala: (orala/ kana ndowendowe/ kana mañwalo)**

**U vhala na vhagudi**

- U fhindula mbudziso dzi re kha vhuimo ha n̄tha dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa.

**U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa n̄ila**

- U shumisa n̄ila dza u d̥ikhakhulula musi a tshi vhala, tsumbo, u vhalulula; u d̥id̥owedza kubulele kwa ipfi a sa athu li vhalela n̄tha.
- Mugudi u vhala a tshi d̥itola kha u elelwa ipfi na u li p̥fesesa.

**U vhala vha vhavhili/ u vhala ha mugudi e eṭhe**

**U vhalela n̄tha na muñwe ngae**

- U vhala zwe ene muñe na vhañwe vha ñwala.
- U d̥ivhalela ene muñe bugu dzo vhaliwaho kha u vhala na vhagudi, bugu dzi sa konḡi na bugu dzi no bva kha khona ya u vhala na mañwe mañwalo; sa mañwalo o vhaliwaho ñwaha wo fhelaho kana mathomoni a uno ñwaha, kha u vhala ha u d̥iimisa ha mugudiswa.

**Nyito ya u linga ya fomaḡa ya 1**

**U vhala (orala/ kana ndowendowe/ kana mañwalo)**

**U vhala na vhagudi**

- U vhala mañwalo o hudzwaho sa zwirendo, Bugu Khulwane, phosiṭara mañwalo a iḡekiṭhoroniki nga kiḡasi yoṭhe vhagudi mugudisi.
- U shumisa vhusevheḡi ha u vhona nga maṭo (visual cues) kha u bula ndivho ya khungedzelo khathihi na vhakungedzelwa.

***U vhalwa na tshigwada, hu na u sumbiwa ndila***

- U vhalela zwi re buguni yawe n̄tha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa ndila nga mugudisi; zwi amba uri; tshigwada tshi vhalwa tshiṭori tshithihi.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha liṅwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḷa amba zwone a tshi ḷi bulela n̄tha na ngomu.
- U vhalwa a tshi vho tou elela na mutsindo o no vha nawo.

***Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 2******U vhalwa (orala/ kana ndowendowe/ kana maṅwalo)******U vhalwa na vhagudi***

- U vhalwa bugu nga kiḷasi yoṭhe mazha na mugudisi (u vhalwa na vhagudi) a amba nga ha thevhekano ya zwiwo, fhethuvhupo na zwiitisi na mvelelo dza tshiṭori.
- U fhindula mbudziso dzi re kha vhuimo ha n̄tha dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa.

***U vhalwa nga vhavhili/ u vhalwa ha mugudi e eṭhe***

- U ḷivhalela ene muṅe bugu dzo vhaliwaho kha u vhalwa na vhagudi, bugu dzi sa konḷi na bugu dzi no bva kha khona ya u vhalwa na maṅwe maṅwalo; sa maṅwalo o vhaliwaho ṅwaha wo fhelaho kana mathomoni a uno ṅwaha, kha u vhalwa ha u ḷiimisa ha mugudiswa.

***Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 3******U vhalwa (orala/ kana ndowendowe/ kana maṅwalo)******U vhalwa na vhagudi***

- U shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva kha maṅwalo a girafiki, tsumbo, u tandula tshikolo a tshi shumisa mapa.
- U wana na u shumisa zwiko zwa mafhungomatsivhudzi, tsumbo, kha vhathu vha re tshitshavhani na kha bugu dza ḷaiburari.
- U shumisa mutevhe wa zwi re ngomu buguni/ maṅwaloni, indekhisi na nomboro dza masiaṭari kha u wana mafhungo matsivhudzi.
- U shumisa maipfimasumbedzi (key words) na ṭhoho dza mafhungo kha u wana mafhungomatsivhudzi maṅwaloni asi a khumbulelwa.

***U vhalwa na tshigwada, hu na u sumbiwa ndila***

- U vhalela mbiluni na u vhalela n̄tha u bva kha bugu yawe musi a tshigwada tsho rangwaho phanḷa nga mudededzi; zwi amba uri, tshigwada tshi vhalwa tshiṭori tshithihi fhasi ha ndaela yo teaho vhukoni havho.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha liṅwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḷa amba zwone a tshi ḷi bulela n̄tha na ngomu.
- U shumisa dayagiramu na nyolo kha tshibveledzwa u itela u engedzedza kupfesesele.

## GIREIDI YA 3: TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI

## THODEA DZA THEMO INWE NA INWE

## THEMO YA 2

U n̄wala

TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO

Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege

Tshifhinga tsha n̄thesa: Awara 2 nga vhege

## MAGUDISWA / KHONTSEPUTI NA ZWIKILI

*Muñwalo***Ngudo dza fomaḷa luraru nga vhege minethe ya 15**

**Vhagudi vho no pfuka kha muñwalo wa ḷeḷere nga ḷithihi nga ḷithihi zwi na u rekhodiwa vho pfukela kha wa u pomba mafheloni a themo ya vhavhili. Ngudo dza muñwalo dzi tou fombe kha n̄dowe- n̄dowe ya u n̄wala maḷeḷere maḷuku na maḷeḷere danzi na u ḷoḷa uri hu n̄waliswa hani haya maḷeḷere kha muñwalo muswa wa u pomba. Vhagudi vha tea u kona u bva kha muñwalo wa u n̄wala nga muthihi nga muthihi, kha bugu vha tshi ya kha wa u pomba**

- U shumisa zwishumiswa zwa u n̄wala nga ngona, tsumbo, penisela , raba, ruḷa.
- U kona u kopolola maipfi na mafhungo nga n̄ḷila yone kha u n̄wala nga u pomba.
- U kona u pomba maḷeḷere maḷuku na madanzi zwavhuḷi zwo tou leluwa.
- U shumisa kuñwalele kwone kwa maḷeḷere musi a tshi ita mishumo yoḷhe ya u n̄wala.
- U n̄walulula maipfi nga ngona a tshi bva fhethu ho fhambanaho, zwi amba uri kha, bodo, zwiḷirepe, garaḷa dza mushumo na zwiñwe, a n̄wala nga luvhilo lu engedzedzeaho kha ḷiñwalo ḷa u n̄wala na vhagudi.
- U rathela kha muñwalo wa u pomba musi a tshi n̄wala (datumu, dzina ḷawe na mañwalo awe)

**U n̄wala na tshigwada, u n̄wala ha tshigwada na u n̄wala ha mugudi a eḷhe:**

**Ngudo dza kiḷasi yoḷhe / ngudo dza zwigwada zwiḷuku luvhili kana luraru nga vhege minethe ya 20. U shumisa nyito dza u n̄wala na vhagudi, u modela(model) kushumisele kwone kwa ndongazwiga, girama namupeleḷo. U fha fureme ya u n̄wala u thusedza vhagudi u n̄wala mañwalo a vhone vhaḷe**

- U shela mulenzhe kha nyambedzano ya u khetha ḷhoho ine ya ḷo n̄waliwa ngayo.
- U n̄wala pharagirafu dzi no swika mbili (mafhungo a 10) nga tshenzhemo dzawe, tsumbo, mafhungo a ḷuvha ḷiñwe na ḷiñwe kana tshiwo tsha tshikoloni.
- U n̄wala tshiḷori tshawe ene muḷe, kana tshiñwe-vho tshine tsha ḷivhea kana mañwalo mañwe-vho a u ḷisikela e kha mafhungo a no swika fumi.
- U n̄wala dayari ya vhege yoḷhe, a tshi dodombedza mutsho, khathihi na huñwe huthihi hune a n̄wala nga mañwe- vho mafhungomatsivhudzi.
- U n̄wala tsatsaladzo zwayo ya bugu.
- U n̄wala a ḷhalutshedzo ya tshiḷori tsha u shela mulenzhe kha bugu ya laiburari ya kiḷasi.
- U shumisa girama kwayo u itela uri vhañwe vha tshi vhala vha pfesese zwe zwa n̄walwa.
- U shumisa ndongazwiga nga ngona, tsumbo, maḷeḷere danzi, zwitopo, zwiga zwa mbudziso, khoma zwigagarukela na zwiḷevhe.
- U ḷalukanya na u shumisa madzina, maḷaluli, maiti na maḷadzisi nga ngona.
- U shumisa n̄ḷivho ya foniki na ya milayo ya mupeleḷo musi a tshi n̄wala maipfi e a si a ḷowele.
- U shumisa zwifhinga/makhathi ane a vho konḷa, tsumbo, lutavhi 'lwa khou' kha tshifhinga tsha zwino na tsho fhiraho, tsumbo, vha khou vhala bugu. Vho vha vha tshi khou vhone thelevishini madekwe.
- U vhala na u vhalulula zwe a tou n̄wala ene muḷe a tshi lulamisa mupeleḷo, zwiga zwa u vhala na zwiñwe.
- U vhalela khonani kana tshigwada, zwe a n̄wala.
- U vumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muḷe khathihi na ḷhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maḷeḷere au ranga a maipfi, tsumbo, goloj, vothi, bodo.

**U LINGA**

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaļa:**

**Muñwalo**

- U shumisa zwishumiswa zwa u ñwala nga ngona, tsumbo, penisela , raba, ruļa

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 1:**

**Muñwalo**

- U kona u pomba maļeđere maļuku na madanzi zwavhuđi zwo tou leluwa.
- U kona u kopolola maipfi na mafhungo nga ñđila yone kha u ñwala nga u pomba.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 2:**

**Muñwalo**

- U kona u pomba maļeđere maļuku na madanzi zwavhuđi zwo to leluwa.
- U rathela kha muñwalo wa u pomba musi a tshi ñwala (datumu, dzina ļawe na mañwalo awe).

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 3:**

**Muñwalo**

- U ñwalulula maipfi nga ngona a tshi bva fhethu ho fhambanaho, zwi amba uri kha, bodo, zwiñirepe, garaļa dza mushumo na zwiñwe, a ñwala nga luvhilo lu engedzedzeaho kha ļiñwalo ļa u ñwala na vhagudi.
- U shumisa kuñwalele kwone kwa maļeđere musi a tshi ita mishumo yoļhe ya u ñwala.

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaļa**

**U ñwala**

- U shumisa zwifhinga/makhathi ane a koñđa, tsumbo, lutavhi 'lwa khou' kha tshifhinga tsha zwino na tsho fhiraho, tsumbo, vha khou vhala bugu; vho vha vha tshi khou vhone thelevishini madekwe.
- U vhalela khonani kana tshigwada, zwe a ñwala.
- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muñe khathihi na ļhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maļeđere au ranga a maipfi, tsumbo, goloi, vothi, bodo.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 1:**

**U ñwala**

- U ñwala tsatsaladzo zwayo ya bugu.
- U ñwala pharagirafu dzi no swika mbili (mafhungo a 10) nga tshenzhemo dzawe, tsumbo, mafhungo/ mafhungomaitei a đuvha ļiñwe na ļiñwe.
- U shumisa girama kwayo u itela uri vhañwe vha tshi vhala vha pfesese zwe zwa ñwalwa.
- U shumisa ñđivho ya foniki na ya milayo ya mupeleļo musi a tshi ñwala maipfi e a si a đowele.
- U shumisa ndongazwiga nga ngona, tsumbo, maļeđere danzi, zwi topo, zwiga zwa mbudziso, khoma, zwigagarukela na zwiđevhe.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 2:**

**U ñwala**

- U ñwala dayari ya vhege yoļhe, a tshi dodombedza mutsho, khathihi na huñwe huthihi hune a ñwala nga mañwe- vho mafhungomatsivhudzi.
- U ļalukanya na u shumisa madzina, maļaluli, maiti na mađadzisi nga ngona.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 3:**

**U ñwala**

- U shela mulenzhe kha nyambedzano wa u khetha ļhoho ine ya đo ñwaliwa ngayo.
- U ñwala tshiñori tshawe ene muñe, kana tshiñwe vho tshine tsha đivhea kana mañwalo mañwe vho a u đisikela e kha mafhungo ano swika fumi.
- U vhala na u dzudzanya (edit) zwe a tou ñwala ene muñe a tshi lulamisa mupeleļo, zwiga, n.z.

## GIREIDI YA 3: TSHIVENḌA LUAMBO LWA HAYANI

## THOḌEA DZA THEMO INWE NA INWE

## THEMO YA 3

U thetshesela na u amba (orala)

TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO

Tshifhinga tsha fhasisa: Minethe ya 45 nga vhege

Tshifhinga tsha nḥesa: Awara 1 nga vhege

## MAGUDISWA / KHONTSEPUTI NA ZWIKILI

**Nyito dza ḍuvha jinwe na jinwe/ vhege inwe na inwe kha masia oḥe a Luambo na dziinwe ngudo**

- U ita nyito kana ḥetshedzo ya orala, tsumbo, u anetshela mafhungo kana u amba nga tshenzhemo nngede nga ḥila ine ya sumbedza thevhekano ya zwithu.
- U vho ita a tshi shumisa ḍivhaipfi yo engedzedzeaho musi a tshi amba.
- U dzinginya thandululo ya thaidzo, nga maanḍa thaidzo dza maipfi kha Mathemathiki.

**Nyito dza u tou fombe kha u thetshesela na u amba luvhili kha vhege****Vhege 1-3**

- U inthaviwa vhatu e na ḥivho nngede, tsumbo, u wana nga ha mushumo wa muthu.
- U thetshesela tshitori a bula zwiitisi na mvelelo dzatsho.

**Vhege 4-6**

- U shela mulenzhe kha nyambedzano a vhudza-vho vhaḥwe mihumbulo i no fhaḍa.
- U vhea zwiwo nga u tevhekana hune ha pfadza.

**Vhege 7-10**

- U thetshesela zwidodombedzwa zwa zwiitori na maḥwe-vho maḥwalo a orala a fhindula mbudzisoḥalutshedzi, tsumbo, ni ḍo ita mini musi ni tshi hula?
- U anetshela tshitori tshi re na mathomo, vhukati na magumo.

**U LINGA****Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḷa:****U thetshesela na u amba: (orala kana ḥowenḍowe)**

- U vho ita a tshi shumisa ḍivhaipfi yo engedzedzeaho musi a tshi amba.
- U dzinginya thandululo ya thaidzo , nga maanḍa thaidzo dza maipfi kha Mathemathiki.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 1:****U thetshesela na u amba(orala/ na ḥowenḍowe)**

- U inthaviwa vhatu e na ḥivho nngede, tsumbo, u wana nga ha mushumo wa muthu.
- U thetshesela tshitori a bula zwiitisi na mvelelo dzatsho.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 2:****U thetshesela na u amba(orala/ na ḥowenḍowe)**

- U shela mulenzhe kha nyambedzano a vhudza-vho vhaḥwe mihumbulo i no fhaḍa.
- U vhea zwiwo nga u tevhekana hune ha pfadza.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 3****U thetshesela na u amba(orala/ na ḥowenḍowe)**

- U thetshesela zwidodombedzwa zwa zwiitori na zwa maḥwe-vho maḥwalo a orala a fhindula mbudzisoḥalutshedzi, tsumbo, Ni ḍo ita mini musi ni tshi hula?
- U anetshela tshitori tshi re na mathomo, vhukati na magumo.
- U ita nyito kana ḥetshedzo ya orala, tsumbo, u anetshela mafhungo kana u amba nga tshenzhemo nngede nga ḥila ine ya sumbedza thevhekano ya zwithu.

## GIREIDI YA 3: TSHIVENጁA LUAMBO LWA HAYANI

## THOጁEA DZA THEMO IጁWE NA IጁWE

## THEMO YA 3

U vhala na foniki

TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO

Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege

Tshifhinga tsha nጁhesa: Awara 5 nga vhege

## MAGUDISWA / KHONTSEPUTI NA ZWIKILI

*Nyito dza foniki luraru nga vhege minethe ya 15**Kha vha ise phanጁa na u shumisa foniki u itela u laedza nzudzanyo ya u peleጁa ya themo*

## Ndovhololo ya mibvumo

**Mibvumo yoጁthe ya Tshivenጁa (leጁdere liጁthihi, maጁleጁdere mavhili, maጁleጁdere mararu , maጁleጁdere maጁna, na maጁleጁdere maጁtanu - u bvela phanጁa na u lavhelesa mibvumo yo itwaho kha Gireidi ya 1 na 2)**

- U ጁalukanya thembamvanganyi na pfalandothemvanganyi dze dza gudwa u swika zwino.
- U shumisa maipfi ane a bulwa u fana; ane a peleጁtiwa u fana fhedzi a tshi amba zwo fhambanaho (homonimi na phoጁisemi), tsumbo, “u ጁula ጁhulo kana u ጁula ha zwiito zwi no amba tshiwo tshi sa takadzi”.
- U shumisa mubvumo wa leጁdere na dzina la leጁdere vhuvhili hazwo kha u peleጁa ipfi.
- U sika maipfi a tshi khou shumisa zwikili zwa foniki zwo funzwaho uno ጁwaha.
- U peleጁa maipfi nga nጁdila yone a tshi shumisa nጁdivo yawe ya foniki kha milingo isi ya fomaጁa; kha u dikitheitha na kha mishumo yoጁthe ine ya tou ጁwaliwa.

Nyito dza u vhala ጁuvha liጁwe na liጁwe: u vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nጁdila (zwingwada zwivhili nga ጁuvha) na u vhala na vhagudi luvhili kana luraru nga vhege.

**U vhala na vhagudi*****Ngudo dza kiጁasi yoጁthe luvhili kana luraru nga vhege minethe ya 15 hu tshi shumiswa liጁwalo liጁthihi nga vhege. U ጁna mvulatswinga ya maጁwe maጁwalo sa liጁtambwa na zwirendo zwo fhambanaho***

- U vhala maጁwalo o hudzwaho sa zwirendo, Bugu Khulwane dza zwiጁtori, matambwa, phosiጁara na maጁwalo a iጁekiጁthoroniki nga kiጁasi yoጁthe na mugudisi.
- U vhala zwirendo zwo fhambanaho zwi elanaho na ጁthoho ha reriwa nga hazwo (tshivhumbeo na ጁthalutshedzo, maipfi o nangiwo).
- U saukanya mafhungomatsivhudzi are kha maጁwalo a girafiki, tsumbo, khungedzelo, zwifanyiso, girafu na tshati.
- U vhala bugu na kiጁasi yoጁthe mazha, a amba nga muhumbulo muhulwane, vhaanewa na puጁoto.
- U bula uri tshiጁtori tsho takalelwa naa a kona u imela phindulo yawe, tsumbo, ”ndi funa hetsho tshiጁtori ngauri tshi nkhumudza...”
- U fhindula mbudziso dzi re kha vhuimo ha nጁጁha dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa, tsumbo, “Arali makhulu wawe vho vha vho mu vhudza uri..?”
- U shumisa ጁthalusamaipfi u wana maipfi maswa na ጁthalutshedzo yao.

**U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa nጁdila*****Mugudisi u shuma na zwingwada zwivhili nga vhege, u shumisa minethe ya 15 e na tshigwada tshithihi. Tshigwada tshiጁwe na tshiጁwe tshi shuma na mugudisi luvhili nga vhege***

- U vhalela zwi re buguni yawe nጁጁha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nጁdila nga mugudisi; zwi amba uri; tshigwada tshi vhala tshiጁtori tshithihi.
- U vhala maጁwalo o fhambanaho, tsumbo, liጁwalo la liጁtambwa.
- U shumisa ngona dza u ጁikhakhulula dzi re na tshivhalo musi a tshi vhala, tsumbo, u dovholola zwe a vhala, u vhala a tshi isa phanጁa na u ima.
- U vhala a tshi vho tou elela na mutsindo e nawo, a tshi bula maipfi nga ngona nahone nga vhuronwane.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha liጁwalo uri a kone u wana zwine ipfi la amba zwone a tshi li bulela nጁጁha na ngomu.
- Mugudi u vhala a tshi ጁጁtola kha u elelwa ipfi na u li pfesesa.

**U vhala vha vhavhili/ u vhala ha mugudi e eṭhe**

**Nyito dza u vhala ḍuvha ḵiṅwe na ḵiṅwe, minethe ya 20 musi zwiṅwe zwiḡwada zwi tshi khou vhala hu na u sumbiwa ṅḵila nga mugudisi**

- U vhalela ṅṭha na muṅwe ngae.
- U vhala maṅwalo awe na a vhaṅwe.
- U ḍivhalela ene muṅwe bugu dzo vhaliwaho kha u vhala na vhagudi, bugu dza zwiṭori na bugu dzi no bva kha khona ya u vhala na maṅwe maṅwalo; sa maṅwalo o vhaliwaho mathomoni a ṅwaha, kha u vhala ha u ḡiimisa ha mugudiswa.
- U wana mafhungomatsivhudzi nga ene muṅwe kana vhe vhavhili kha maṅwalo a si a khumbulelwa a levele yo teaho.

**U LINGA**

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḵa**

**Foniki: (orala na/ ṅḡowendḡowe)**

- U shumisa mubvumo wa ḵeḡere na dzina ḵa ḵeḡere vhuvhili hazwo kha u peleṭa ipfi.
- U sika maipfi a tshi khou shumisa zwikili zwa foniki zwo funziwaho uno ṅwaha.

**Nyito ya u linga ya fomaḵa ya 1:**

**Foniki: (orala na/ ṅḡowendḡowe na/maṅwalo)**

- U ṭalukanya thembamvanganyi na pfallandothemvanganyi dze a guda u swika zwino.

**Nyito ya u linga ya fomaḵa ya 2:**

**Foniki: (orala na/ ṅḡowendḡowe na/maṅwalo)**

- U ḡivha maḵeḡere ane a si pfale u bulwa haho kha maipfi.

**Nyito ya u linga ya fomaḵa ya 3:**

**Foniki: (orala na/ ṅḡowendḡowe na/maṅwalo)**

- U shumisa maipfi ane a bulwa u fana; ane a peleṭiwa u fana fhedzi a tshi amba zwo fhambanaho (homophones) tsumbo, u ṭula ṭhulo kana u ṭula ha zwiito zwi no amba tshiwo tshi sa takadzi.
- U shumisa maipfi ane a bulwa u fana fhedzi a ṅwalwa nga ṅḵila yo fhambanaho.

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḵa**

**U vhala(orala na/ ṅḡowendḡowe na/maṅwalo)**

**U vhala na vhagudi**

- U fhindula dzi re kha vhuimo ha ṅṭha dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa, tsumbo, arali makhulu wawe vho vha vho mu vhudza uri..?

**U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa ṅḵila**

- U vhala maṅwalo o fhambanaho (tsumbo, ḵiṅwalo ḵa ḵitambwa).
- Mugudi u vhala a tshi ḡiṭola kha u elelwa ipfi na u ḵi pfesesa.

**U vhala vha vhavhili/ u vhala ha mugudi e eṭhe**

- U vhalela ṅṭha a tshi vhalela muṅwe ngae.
- U vhala maṅwalo awe na a vhaṅwe.

**Nyito ya u linga ya fomaḵa ya 1:**

**U vhala (orala na/ ṅḡowendḡowe na/maṅwalo)**

**U vhala na vhagudi**

- Mugudisi u vhala bugu na ḵiḵasi mazha(u vhala na vhagudi), a amba nga muhumbulo muhulwane, vhaanewa/ vhabvumbedzwa na puloto.
- U bula uri tshiṭori tsho takalelwa naa a kona u imela phindulo yawe, tsumbo," ndi funa hetshi tshiṭori ngauri tshi nkhubudza..."

**U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa ṅḵila**

- U vhalela zwi re buguni yawe ṅṭha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa ṅḵila nga mugudisi; zwi amba uri; tshigwada tshi vhala tshiṭori tshithihi.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha ḵiṅwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḵa amba zwone a tshi ḵi bulela ṅṭha na ngomu.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 2:****U vhala (orala na/ ṅdowendowe/ u ṅwala)****U vhala na vhagudi**

- U saukanya mafhungomatsivhudzi are kha maṅwalo a girafiki, tsumbo, khungedzelo, zwifanyiso, girafu, na tshati.

**U vhala vha vhavhili/ u vhala ha mugudi e eṭhe**

- U ḍivhalela ene muṅe bugu dzo vhaliwaho kha u vhala na vhagudi, bugu dza zwiṭori na bugu dzi no bva kha khona ya u vhala na maṅwe maṅwalo; sa maṅwalo o vhaliwaho mathomoni, kha u vhala ha u ḍiimisa ha mugudiswa.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 3:****U vhala (orala na/ ṅdowendowe/ u ṅwala)****U vhala na vhagudi**

- U vhala maṅwalo o hudzwaho sa zwirendo, Bugu Khulwane dza zwiṭori, matambwa, phosiṭara na maṅwalo a ilekiṭhoroniki (computer text) nga kiḷasi yoṭhe vhagudi mugudisi.
- U vhala zwirendo zwo fhambanaho zwi elanaho na ṭhoho ha reriwa nga hazwo (tshivhumbeo na ṭhalutshedzo, maipfi o nangiwaho).

**U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa ṅḍila:**

- U vhalela zwi re buguni yawe ṅṭha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa ṅḍila nga mugudisi; zwi amba uri; tshigwada tshi vhala tshiṭori tshithihi.
- U shumisa ngona dza u ḍikhakhulula dzi re na tshivhalo musi a tshi vhala, tsumbo, u dovholola zwe a vhala, u vhala a tshi isa phanḍa na u ima.
- U vhala a tshi vho tou elela na mutsindo e nawo, a tshi bula maipfi zwavhuḍi nahone nga ngona.

## GIREIDI YA 3: TSHIVENḌA LUAMBO LWA HAYANI

## THOḌEA DZA THEMO IṆWE NA IṆWE

## THEMO YA 3

U ṅwala

TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO

Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege

Tshifhinga tsha nṅhesa: Awara 2 nga vhege

Magudiswa /khontseputi na zwikili

*Muṅwalo**Ngudo dza fomaḷa luraru nga vhege minethe ya 15*

*Vhagudi vho no pfuka kha muṅwalo wa ḷeḷere nga ḷithihi nga ḷithihi zwi na u rekhodiwa vho pfukela kha wa u pomba mafheloni a themo ya vuvhili. Ngudo dza muṅwalo vho tou fombe kha ṅḍowe- ṅḍowe ya u ṅwala maḷeḷere maḷuku na maḷeḷere danzi na u ṅḍa uri hu ṅwaliswa hani haya maḷeḷere kha muṅwalo muswa wa u pomba. Vhagudi vha tea u konou bva kha muṅwalo wa u ṅwala nga muthihi nga muthihi, kha bugu vha tshi ya kha wa u pomba*

- U ṅwalulula maṅwalo are kha bodo, bugupfarwa na kha garaṅa dza mushumo, na zwiṅwe, nga ngona; a tshi sedzesa kuvhumbela kwa ḷeḷere na u thalanganya maipfi kha u ṅwala ha u pomba.
- U ṅwala o no vha na luvhilo.

*U ṅwala na vhagudi, ha tshigwada na ha mugudi e eṅhe*

*Ngudo dza kiḷasi yoṅhe / ngudo dza zwigwada zwiṅuku luvhili kana luraru nga vhege minethe ya 20. U fha fureme ya u ṅwala, u thusedza vhagudi u ṅwala maṅwalo a vhone vhane (tsumbo, ipfi.) U shumisa nyito dza u ṅwala na vhagudi, u modela (model) kushumisele kwone kwa zwiga zwa u vhala, girama, na zwiṅiḷa zwa tshipitshi. U shumisa nyito dza u vhala na vhagudi kha u gudisa girama, tshaka dza mafhungo o fhambanaho na zwiga zwa u vhala*

- U ṅwala maṅwalo ano kwama ene muṅe a tshaka dzo fhambanaho, tsumbo, dayari, luṅwalo lwa shaka na u ṅalutshedza zwithu.
- U ita mvetomveto, u ṅwala, u khwinisa na u aṅḍadza tshiṅori tshawe tsha pharagirafu dzine dza hovhelela mbili (mitaladzi ya fumi kana u fhira), a tshi fha ṅhoho.
- U ola na u ṅwala mafhungo a no elana na ṅhoho kha u ḍadzisa kha bugu ya laiburari ya kiḷasi.
- U ita manweledzo khathihi na u rekhoda mafhungomatsivhudzi, tsumbo, u shumisa mapa ya ṅhohoni, thebulu, nothisi, zwiolwa kana tshati.
- U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo musi a tshi ṅwala, tsumbo, zwiṅatamennde, mbudziso na malaeli, n.z.
- U shumisa zwiga zwa u vhala nga ngona, tsumbo, maḷeḷere danzi, zwiṅopo, zwiga zwa mbudziso, khoma , zwigagarukela na zwiḍevhe.
- U ṅalukanya na u shumisa madzina, masala (ṅṅe, ene, vhone)maṅaluli, maiti, maḍadzisi na mavhumbi (ha, kha, nga) nga ngona.
- U ṅanganya mafhungo a tshi shumisa maṅanganyi, tsumbo, na, fhedzi, ngauri, na maṅwe.
- U shumisa ṅḍivho ya maipfi yo fhambanaho kha u ita uri zwe a ṅwala zwi takadze.
- U shumisa ṅḍivho ya foniki na ya milayo ya mupeleṅo musi a tshi ṅwala maipfi e a si a ḍowele.
- U vhalela kiḷasi zwe a ṅwala.
- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muṅe khathihi na ṅhalusamaipfi yawe.

**U LINGA****Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaļa****Muńwalo**

- U űwalulula muńwalo are kha bodo, bugupfarwa na kha garaļa dza mushumo, na zwińwe, nga ngona; a tshi sedzesa kuvhumbela kwa ļeļere na u thalanganya maipfi kha u űwala ha u pomba.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 1:****Muńwalo**

- U űwalulula muńwalo are kha bodo, bugupfarwa na kha garaļa dza mushumo, na zwińwe, nga ngona; a tshi sedzesa kuvhumbela kwa ļeļere na u thalanganya maipfi kha u űwala ha u pomba.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 2:****Muńwalo**

- U űwalulula muńwalo are kha bodo, bugupfarwa na kha garaļa dza mushumo, na zwińwe, nga ngona; a tshi sedzesa kuvhumbela kwa ļeļere na u thalanganya maipfi kha u űwala ha u pomba.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 3:****Muńwalo**

- U űwala o no vha na luvhilo.

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaļa****U űwala**

- U vhalela kiļasi zwa a űwala.
- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muņe khathihi na űhalusamaipfi yawe.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 1:****U űwala**

- U űwala mańwalo ano kwama ene muņe a tshaka dzo fhambanaho, tsumbo, dayari, luńwalo lwa shaka na u űalutshedza zwithu.
- U shumisa ndivho ya maipfi yo fhambanaho kha u ita uri zwa a űwala zwi takadze.
- U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo musi a tshi űwala, tsumbo, zwiitatamennde, mbudziso na malaeli.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 2:****U űwala**

- U ita mvetomveto, a űwala, u khwinisa na u anġadza tshiġori tshawe tsha pharagirafu dzine dza hovhelela mbili (mitaladzi ya fumi kana u fhira) a tshi fha űhoho.
- U shumisa zwiga zwa u vhalo nga ngona, tsumbo, maļeļere danzi, zwi topo, zwiga zwa mbudziso, khoma, zwigagarukela na zwiġevhe.
- U shumisa ndivho ya foniki na ya milayo ya mupeleġo musi a tshi űwala maipfi e a si a ġowele.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 3:****U űwala**

- U ita mańweledzo khathihi na u rekhoda mafhungomatsivhudzi, tsumbo, u shumisa mapa ya űhohoni, thebulu, nothisi, zwiolwa kana tshati.
- U űalukanya na u shumisa madzina, masala (nņe, ene, vhone) maġaluli, maiti, maġadzisi na mavhumbi (ha, kha, nga) nga ngona.
- U űanganya mafhungo a tshi shumisa maġanganyi, tsumbo, na, fhedzi, ngauri na mańwe.

## GIREIDI YA 3: TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI

## THODEA DZA THEMO INWE NA INWE

## THEMO YA 4

U thetshesela na u amba (orala)

TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO

Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege

Tshifhinga tsha nthesa: Awara 2 nga vhege

## MAGUDISWA / KHONTSEPUTI NA ZWIKILI

**Nyito dza duvha liñwe na liñwe/ vhege inwe na inwe kha masia othe a Luambo na dziñwe ngudo**

- U shumisa mathemo ano nga nefhungo, liiti, tshiitwa, mbudziso, tshitatamennde, malaali, pfanywa, khanedza, tshigagarukela musi hu tshi haseledzwa nga ha liñwalo.
- U pfesesa na u shumisa luambo lwo teaho kha masia a ngudo o fhambanaho.

**Ngudo dzi sedzaho u thetshesela na u amba uri dzi da luvhili nga vhege inwe na inwe****Vhege 1-5**

- U amba hawe na vhañwe, u hu shumisa sa tshipida tsha u tshilisana shangoni, a tšanganedza na u tšonifha kuambele kwa vhañwe.
- U shumisa luambo nga ndila i nyanyulaho, tsumbo, u ita miswaswo na thai a tshi shumisa khalo na ipfi li re ntha nga ngona.
- U thetshesela zwidodombedzwa zwa zwiñori a fhindula mbudzisothalutshedzi, tsumbo, ni vhona ungari ndi zwa vhukuma uri muthu a ambare yunifomo ya tshikolo?
- U anetshela tshiñori a tshi shumisa luambo lwa u anetshela khathihi na tsumbedzo dza zwanđa (gestures) dzo fhambanaho khathihi na tsumbedzo dza tshifhañuwo.

**Vhege 6-10**

- U thetshesela tshiñori a wana zwiitisi na mvelelo zwatsho “ho vha hu tshi do itea mini arali mmbwa yo vha i so ngo wanala?”
- U pułana a ita mukumedzo wa orala, tsumbo, u anetshela mafhungo ano kwama ene muñe, a tšalutshedza tshiñwe tshithu tshe tsha bvelela, a elelwa tshiwo tshigede, na zwiñwe, a tshi shumisa thusedzo ya zwi no tou vhoniwa nga maño (visual aids).
- U bula vhuđipfi na mihumbulo yawe malugana na zwe zwa ñwalwa a bula uri ndi ngani a tshi ralo, tsumbo, heyi bugu i khou bora ngauri a i na zwifanyiso na maipfi manzhi o hudzwaho.
- U amba nga ndila dza u tandulula thaidzo hu tshi shumiswa kuhumbulele ku re ntha tsumbo, “arali khotsi añu vha sa da vha ni dzhia ano masiari ni nga...”

**U LINGA****Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaļa****U thetshesela na u amba (orala kana ndowendowe)**

- U shumisa mathemo ano nga nefhungo, liiti, tshiitwa, mbudziso, tshitatamennde, malaali, pfanywa, khanedza, tshigagarukela musi hu tshi haseledzwa nga ha liñwalo.
- U bula vhuđipfi na mihumbulo yawe malugana na zwe zwa ñwalwa a bula uri ndi ngani a tshi ralo, tsumbo, heyi bugu i khou bora ngauri a i na zwifanyiso na maipfi manzhi malapfu.
- U amba nga ndila dza u tandulula thaidzo hu tshi shumiswa kuhumbulele ku re ntha, tsumbo, “arali khotsi añu vha sa da vha ni dzhia ano masiari ni nga...”

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 1****U thetshesela na u amba (orala kana ndowendowe)**

- U anetshela tshiñori a tshi shumisa luambo lwa u anetshela khathihi na tsumbedzo dza zwanđa(gestures) dzo fhambanaho khathihi na tsumbedzo dza zwifhañuwo.
- U thetshesela zwidodombedzwa zwa zwiñori a fhindula mbudzisothalutshedzi, tsumbo, ni vhona ungari ndi zwa vhukuma uri muthu a ambare yunifomo ya tshikolo?
- U shumisa luambo nga ndila i nyanyulaho, tsumbo, u ita miswaswo na thai a tshi shumisa khalo na ipfi li re ntha nga ngona.
- U pułana a ita mukumedzo wa orala, tsumbo, u anetshela mafhungo ano kwama ene muñe, a tšalutshedza tshiñwe tshithu tshe tsha bvelela, a elelwa tshiwo tshigede, na zwiñwe, a tshi shumisa thusedzo ya zwi no tou vhoniwa nga maño (visual aids).

## GIREIDI YA 3: TSHIVENḌA LUAMBO LWA HAYANI

## THOḌEA DZA THEMO INḌE NA INḌE

## THEMO YA 4

U vhala na foniki

TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO

Tshifhinga tsha fhasisa: Minethe ya 45 nga vhege

Tshifhinga tsha nḑhesa: Awara 1 nga vhege

## MAGUDISWA / KHONTSEPUTI NA ZWIKILI

**Nyito dza foniki luraru kha vhege minethe ya 15****U ita ndovhololo ya foniki yo no funziwaho u swika zwino na mvulatswinga ya zwi no konḑa.****Ndovhololo ya mibvumo****Mibvumo yoḑhe ya TshivenḌa (leḑere liḑhihi, maḑere mavhili, maḑere mararu, maḑere maḑa, na maḑere maḑanu - u bvela phanḑa na u lavhelesa mibvumo yo itwaho kha Gireidi ya 1 na 2)**

- U ḑalukanya na u shumisa foniki dzoḑhe dze a guda u swika zwino.
- U ḑalukanya na u shumisa phetheni dza u peleḑa.
- U ḑalukanya na u shumisa pfanywa na mafhambanyi.
- U ḑalukanya na u shumisa thangi, tsumbo, tshi-, zwi- na mitshila ni, -el-.
- U shumisa maipfi ane a vha na madungo manzhi.
- U sika na u bula mibvumo na maipfi ano tea gireidi yawe u vha na zwikili zwa foniki.
- U peleḑa maipfi nga nḑila yone a tshi shumisa ndivho yawe ya foniki kha milingo isi ya fomaḑa; kha u dikitheitha na kha mishumo yoḑhe ine ya tou ḑwaliwa.

**Nyito dza u vhala ḑuvha liḑhe na liḑhe: u vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nḑila (zwigwada zwivhili nga ḑuvha) na u vhala na vhagudi luvhili kana luraru nga vhege****U vhala na vhagudi****Ngudo dza kiḑasi yoḑhe luvhili kana luraru nga vhege lwa minethe ya 15 hu tshi shumiswa liḑwalo liḑhihi nga vhege. U katela fikishini, na dzi si fikishini, athikili dza gurannḑa, nyambedzano na maḑwalo a girafiki**

- U vhala maḑwalo o hudzwaho sa Bugu Khulwane dza fikishini na dzi si dza fikishini, gurannḑa, zwirendo, nyambedzano na maḑwalo a iḑekithoroniki nga kiḑasi yoḑhe na mugudisi.
- U vhala maḑwalo na kiḑasi yoḑhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi), a amba nga vhaanewa, puḑoto na zwivhuya zwa mvelele zwi re ngomu maḑwaloni.
- U shumisa vhusevheḑi ha u vhona nga maḑo kha u vhala zwithu zwa girafiki, u thoma nga u zwi saukanya a tshi ḑoḑou vhona uri ndi zwifhio zwivhuya zwi no wanala kha kutshilele kwa vhathu na kha mvelele na khumbulelo dzine vhathu vha ita, tsumbo, uri khungedzelo ngedede yo itelwa u kunga maḑo a vhathu vhaḑhio? Ndi nga mini ni tshi humbula izwo.
- U fhindula mbudziso dza vhuimo ha nḑha dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa, tsumbo, ngavhe muḑe wa shopho o vha o sia muḑango wo vulea a tshi ya hayani vhuḑa vhusiku. Ho vha hu tshi nga vha ho itea mini?
- U shumisa ḑhalusamaipfi u wana maipfi maswa na zwine a amba zwone.

**U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa nḑila****Mugudisi u shuma na zwigwada zwivhili nga vhege, u shumisa minethe ya 15 e na tshigwada tshithihi. Tshigwada tshiḑhe na tshiḑhe tshi shuma na mugudisi luvhili nga vhege**

- U vhaḑela zwi re buguni yawe nḑha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḑila nga mugudisi, zwi amba uri, tshigwada tshi vhala tshiḑori tshithihi.
- U vhala a tshi vho tou elela, e na luvhilo na mutsindo e nawo.
- Mugudisi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha liḑwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḑa amba zwone a tshi li bulela nḑha na ngomu.
- Mugudisi u vhala a tshi ḑiḑola kha u elelwa ipfi na u li pfesesa.
- U shumisa ngona dza u ḑikhakhulula dzi re na tshivhalo musi a tshi vhala, tsumbo, u dovholola zwe a vhala na u vhala a tshi isa phanḑa na u ima.
- U tamba mitambo ya maipfi ine ya ḑoḑa zwikili zwa u shumisa nḑivho ya u vhala na ya maipfi.

**U vhala nga vhavhili/ u vhala ha mugudi e eṭhe**

**Nyito dza u vhala ḍuvha liṅwe na liṅwe minethe ya 20 musi zwiṅwe zwigwada zwi tshi khou vhala hu na u sumbiwa ṅḍila na mugudisi. U shumisa maṅwalo ane a ḍivhea kana are kha vhuimo ha u vhala ha u ḍiimisela ha ṅwana.**

- U vhala zwe ene muṅe na vhaṅwe vha ṅwala.
- U vhalela ṅṅha na muṅwe ngae.
- U vhala nga eṭhe maṅwalo o fhambanaho ane a vha a tshikalo tshine tsha konḍa a tshi itela u ḍimvumvusa kana u wana mafhungomatsivhudzi kha maṅwalo o fhambanaho are hone, tsumbo, magazini na khomiki, bugu dzi sa konḍi dza khumbulelwa na dzi si dza khumbulelwa u bva kha mvelelo dzo fhambanaho, bugu dzi no vhalwa kha u vhala na vhagudi.

**U LINGA****Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḷa****Foniki: (orala kana ṅdowendowe)**

- U ṭalukanya na u shumisa foniki dzoṭhe dze a guda u swika zwino.
- U ṭalukanya mibvumo i no lemela na i sa lemeli, tsumbo, t sa kha **tata**, d sa kha **dada**.
- U shumisa madungo a maipfi.
- U sika maipfi a tshi shumisa zwikili zwa foniki zwe zwa gudiswa ṅaṅwaha.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 1****Foniki: (orala/ na ṅdowendowe/ na maṅwalo)**

- U ṭalukanya na u shumisa foniki dzoṭhe dze a guda u swika zwino.
- U ṭalukanya na u shumisa phetheni dza u peleṭa.
- U ṭalukanya na u shumisa pfanywa na mafhambanyi.
- U ṭalukanya na u shumisa thangi, tsumbo, tshi-, zwi- na mitshila ni, -el-.

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḷa****U vhala: orala kana/ na ṅdowendowe/ na u ṅwala****U vhala na vhagudi**

- U vhala maṅwalo o hudzwaho sa Bugu Khulwane dza fikishini na dzi si dza fikishini, gurandḍa, zwirendo, mufhindulano na maṅwalo a iḷekithoroniki nga kiḷasi yoṭhe na mugudisi.

**U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa ṅḍila**

- U tamba mitambo ya maipfi ine ya ṭoḍa zwikili zwa u shumisa ndivho ya u vhala na ya maipfi

**U vhala nga vhavhili/ u vhala ha mugudi e eṭhe**

- U vhala zwe ene muṅe na vhaṅwe vha ṅwala.
- U vhalela ṅṅha a tshi vhalela muṅwe ngae.

**Nyito ya u linga ya fomaḷa ya 1****U vhala (u vhala na/ ṅdowendowe na/maṅwalo)****U vhala na vhagudi**

- U vhala maṅwalo na kiḷasi yoṭhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi), a amba nga vhaanewa, puḷoto na zwivhuya ya zwa mvelele zwi re ngomu maṅwaloni.
- U shumisa vhusevheḍi ha u vhona nga maṭo kha u vhala zwithu zwa girafiki, u thoma nga u zwi saukanya a tshi ṭoḍo vhona uri ndi zwifhio zwivhuya zwi no wanala kha kutshilele kwa vhatu na kha mvelele (attitudes) na khumbulelo dzine vhatu vha ita, tsumbo, uri khungedzelo nngede yo itelwa u kunga maṭo a vhatu vhafhio? Ndi nga mini ni tshi humbula izwo?
- U fhindula mbudzi dza vhuimo ha ṅṅha dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa tsumbo, ngavhe muṅe wa shopho o vha o sia muṅango wo vulea a tshi ya hayani vhuḷa vhusiku. Ho vha hu tshi nga vha ho itea mini?

**U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa ṅḍila**

- U vhalela zwi re buguni yawe ṅṅha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa ṅḍila nga mugudisi, zwi amba uri, tshigwada tshi vhala tshiṭori tshithihi.
- U vhala a tshi vho tou elela, e na luvhilo na mutsindo e nawo.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha liṅwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḷa amba zwone a tshi li bulela ṅṅha na ngomu.
- Mugudi u vhala a tshi ḍiṭola kha u elelwa ipfi na u li pfesesa.
- U shumisa ngona dza u ḍikhakhulula dzi re na tshivhalo musi a tshi vhala, tsumbo, u dovholola zwe a vhala, u vhala a tshi isa phandḍa na u ima.

**U vhala nga vhavhili/ u vhala ha mugudi e eṭhe**

- U vhala nga eṭhe maṅwalo o fhambanaho ane a vha a tshikalo tshine tsha konḍa a tshi itela u ḍimvumvusa kana u wana mafhungomatsivhudzi kha maṅwalo o fhambanaho are hone, tsumbo, magazini na khomiki, bugu dzi sa konḍi dza khumbulelwa na dzi si dza khumbulelwa u bva kha mvelelo dzo fhambanaho, bugu dzi no vhalwa kha u vhala na vhagudi.

## GIREIDI YA 3: TSHIVENጁA LUAMBO LWA HAYANI

## THOጁEA DZA THEMO INጁWE NA INጁWE

## THEMO YA 4

## U ጁwala

**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO**  
 Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege  
 Tshifhinga tsha nጁhesa: Awara 2 nga vhege

## MAGUDISWA / KHONTSEPUTI NA ZWIKILI

## Muጁwalo

## Ngudo dza fomaጁa luraru nga vhege minethe ya 15

**U tou fombe kha nyito dzi no engedzedza luvhilo lwa u ጁwala vha tshi isa phanጁa na u ጁwala kwaho na u ጁwala zwi no vhonala. U katela nyito dzine dza ጁጁa vhagudi vha tshi tshentsha u bva kha u ጁwala nga nthihi-nthihi u ya kha u ጁwala nga mupombo**

- U ጁwalulula maጁwalo a re kha bodo, bugupfarwa na kha garaጁa dza mushumo (workcards) , na zwiጁwe, nga ngona; a tshi sedzesa kuvhumbela kwa ጁጁere na u thalanganya maipfi.
- U shumisa muጁwalo wa u pomba kana wa nthihi nga nthihi (wa u ganጁisa) kha zwiጁwalwa zwoጁthe zwine zwa tea u rekhodiwa.
- U ita maedza hu tshi shumiswa bolopheni u ጁwala.
- U ጁwala zwavhuጁi nahone zwi no vhonala a na vhuጁifhinduleli na luvhilo kha u ጁwala ha u pomba.

## U ጁwala na vhagudi, ha tshigwada na ha mugudi e eጁthe

**Ngudo dza kiጁasi yoጁthe / ngudo dza zwigwada zwiጁtuku luvhili kana luraru nga vhege minethe ya 20. U shumisa nyito dza u ጁwala na vhagudi, u modela (model) kushumisele kwone kwa ndongazwiga, mupeleጁo, girama (u shumisa maጁanganyi). U fha fureme ya u ጁwala u thusedza vhagudi u ጁwala nyambedzano na athikili ya gurannጁa. U vha eletshedza kha zwiጁtepe zwa u maitele a u ጁwala.**

- U shumisa zwiጁtirathedzhi kana nጁila dzi no tea u tevhelwa musi muthu a sa athu thoma u ጁwala zwithu. U zwi ita musi a tshi kuvhanganya mafhungomatsivhudzi khathihi na u pulanela u ጁwala. U ita mapa wa muhumbulo, fureme ya u pulana na zwiጁwe.
- U ጁwala maጁwalo mapfufhi a no ጁo shumiswa fhethu ho fhambanaho, tsumbo, kha u elelwa zwo iteaho kale (recounts), mufhindulano.
- U ጁwala nga tshenzhemo i no kwama ene muጁe i kha zwivhumbeo zwo fhambanaho, tsumbo, kha tshivhumbeo tsha athikili pfufhi i kha gurannጁa.
- U ita mvetomveto, u ጁwala, u vhalulula (khwinisa) na u anጁadza tshiጁtori tshawe tsha pharagirafu dzi no hovhelela mbili (mitaladzi ya fumi na mivhili).
- U shumisa zwivhumbeo zwa maጁwalo ane a ጁea mafhungo, tsumbo, maedza, risipi.
- U dubekanya mafhungomatsivhudzi a a ጁea ጁhoho.
- U shumisa luጁanga kha pfufhifhadzo (tsumbo ndi nga' ni).
- U shumisa ndogazwiga nga ngona, tsumbo, maጁጁere danzi, zwitopo, tshivhudzisi, khoma (tshiawelo), tshigarukela, zwiጁevhe, na zwiጁwe.
- U shumisa maጁanganyi kha u vhumba mafhungotserekano.
- U shumisa nጁivho ya foniki na ya milayo ya mupeleጁo musi a tshi ጁwala maipfi a no konጁa.
- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muጁe khathihi na ጁhalusamaipfi yawe.
- U shumisa ጁhalusamaipfi kha u wana nጁivho ntswa ya maipfi khathihi na u ጁtola mupeleጁo.
- U amba nga zwe a ጁwala na zwe vhaጁwevho vha ጁwala u itela u tsivhudza kha zwe vhatu vha vhoጁa.
- U ጁikuvhanganyela bugu khathihi na u ita kose-kose ya u kuvhanganya bugu dza kiጁasi.

**U LINGA****Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaļa****Muńwalo**

- U űwalulula mańwalo u bva kha bodo, bugupfarwa na kha garaļa dza mushumo, na zwińwe, nga ngona; a tshi sedzesa kuvhumbela kwa ļedere na u thalanganya maipfi.
- U ita maedza hu tshi shumiswa bolopheni u űwala.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 1:****Muńwalo**

- U shumisa u pomba kha rekhodo dzoļhe dzo to űwaliwaho.
- U űwala zwavhuļi nahone zwi no vhone a na vhuļifhinduleli na luvhilo kha u űwala ha u pomba.

**Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaļa****U űwala**

- U shumisa űļa dzi no tea u tevhelwa musi muthu a sa athu thoma u űwala zwithu. U zwi ita musi a tshi kuvhanganya mafhungomatsivhudzi khathihi na u pulanela u űwala.
- U shumisa luńanga kha pfufhifhadzo (tsumbo ndi nga' ni).
- U shumisa maļanganyi kha u vhumba mafhungotserekano.
- U amba nga zwe a űwala, na zwe vhańwevho vha űwala u itela u tsivhudza kha zwe vhathu vha vhone.

**Nyito ya u linga ya fomaļa ya 1:****U űwala**

- U űwala mańwalo mapufhi a no ļo shumiswa fhethu ho fhambanaho, tsumbo, kha u elelwa zwo iteaho kale (recounts) marifhi, mufhindulano, u ļalutshedza zwithu.
- U űwala nga tshenzhemo i no kwama ene muńe i kha zwivhumbeo zwo fhambanaho, tsumbo, kha tshivhumbeo tsha athikili pfufhi i kha guranna.
- U ita mvetomveto, u űwala, u khwinisa na u anļadza tshiļori tshawe tsha pharagirafu dzi no hovhelela mbili (mitaladzi ya fumi na mivhili).
- U shumisa zwivhumbeo zwa mańwalo ane a űea mafhungo, tsumbo, maedza, risipi.
- U dubekanya mafhungomatsivhudzi a a űea ļhoho.
- U shumisa zwiga zwa u vhalo nga ngona, tsumbo, maļedere danzi, zwitopo, zwiga zwa mbudziso, khoma, zwigagarukela.
- U shumisa űivho ya foniki na ya milayo ya mupeleļo musi a tshi űwala maipfi a no konda.

**ZWIBVELEDZWA NA ZWISHUMISWA ZWO THEMENDELWAHO ZWA ḂWAHA****U THETSHELESA NA U AMBA**

- Zwifanyiso na phosiṡara
- Thusedzi dza vhukuma dzi elanaho na thero, ṡhoho, phaphethe na masiki.
- Phazili
- Zwifanyiso zwa u ita mutevhe.
- Madzadza a u ita ngao matambwa na miḂwe mitambo ya orala.
- Zwiidzo (mbila, ngube, Ḃanga na zwiḂwe
- CD kana theiphi ya zwo vhalwaho kana u anetshelwa) zwirendo, raimi na nyimbo, tshitamba CD kana theiphi rekhoda, televishini na video theiphi/DVD.
- Bugu dza zwiṡori na nganea.

**U VHALA NA FONIKI**

- Zwifanyiso na phosiṡara dza TshivendḂa.
- Tshathi dza foniki dza luvhondoni dza TshivendḂa.
- Tshikimu tsha bugu dza u vhala dzo itelwaho gireidi yeneyo.
- Bugu Khulwane.
- Zwibveledzwa o hudzwaho (o itwaho hayani kana o rengwaho, tsumbo, zwirendo, nyimbo, raimi, zwiṡori na zwiḂwe).
- Bugu dza zwiṡori na bugu dzi si dza fikishini na bugu dza zwifanyiso dza laiburari ya kiḂasi.
- Zwiṡori zwo sikwaho musi hu Ḃwalwa na vhagudi.
- Zwidade, zwirendo na nyimbo.
- Bugu dza zwiṡori zwipfufhi zwine zwa takadza dzi re na fhungo liṡihi kana mavhili kha siaṡari.
- Lebulu dza magaraṡa na thai, zwithu zwi re kiḂasini, kha disiphulei na a maipfi a qivhiwaho nga tshivhumbeo.
- Magaraṡa a madzina a vhagudi.
- Thanda dza u sumba hu tshi vhaliwa maḂwalo o hudzwaho, zwiṡori zwa luvhondoni na zwiṡanwa.
- Zwifanyiso, phazili dza maipfi na mitambo (games).
- DzigurannḂa na magazini

**MUḂWALO NA U ḂWALA**

- Tshumiswa dza u Ḃwala (sa, penisela, khirayoni dza penisela, khirayoni dza mapfura, mabambiri a sa lingani a (A3, A4, A5), ruḂa, raba, zwibugwana zwa mitalo ya 8.5mm na bugu dza u Ḃwalela.
- Zwiṡirepe zwa maipfi na mafhungo.
- Filipitshati na kokipheni ndenya.
- Ṳhalusamaipfi dza vhuḂe.
- Ṳhalusamaipfi dzi sa konḂi dzo itelwaho gireidi yeneyo.

## GULOZARI:

**Antonimi** - ipfi line zwine ja amba ja fhambana na ja liñwe ipfi, tsumbo, mutukana - musidzana, mulapfu - mupfufhi.

**alitheresheni** - ndovhololo ya mubvumo muthihi, kanzhisa kha mutala wa tshirendo. Ndovhololo ya pfallandothe ndi asonentsi (ndovhololo ya pfallandothe); ngeno ya themba hu khonsonentsi (ndovhololo ya themba).

**foniki** - vhushaka ha mibvumo na kupelelele. Foniki u shumiswa kha u vhala na u ñwala.

**fonimi (phoneme)** - mibvumo i re kha maipfi hune u tuswa ha mubvumo mithihi ha shumiswa muñwe zwi sia zwo shandukisa zwine ipfi ilo ja amba zwone. Tsumbo, kha maipfi pala, tala, tala, dala, dala, maledere o swifhadzwaho ndi fonimi. U tuswa ha maledere o swifhadzwaho zwi sia zwi khou fhambanyisa zwine maipfi ayo a amba zwone.

**liñwalo ja girafiki (graphic text)** - liñwalo line mafhungo a ñekedzwa nga u tou vhona (sa kha diagiramu, girafu, n.z.).

**maipfi o dowealeho (sight words)** - maipfi ane muvhali a a ñivha nga u tou vhona.

**muñwalo wa u pomba (cursive writing)** - U ñwala hu sa thukhuwi hune maledere a ñwalwa tshanda tshi so ngo takulwa.

**ñdivho ya mibvumo (phonological awareness)** - vhukoni ha u talusa mibvumo ya luambo sa yo fhambanaho na thalutshedzo.

**thangelapfallandothe (onset)** - tshipida tsha silabulu tsho rangelaho pfallandothe ya u thoma (tsumbo m -apa).

**raimi (rhyme)** - maipfi kana mutaladzi kha tshirendo i no fhela nga mibvumo yo no fana hu tshi dzheniswa na pfallandothe (tsumbo, ine, Dzine, vhane).

**raimi (rime)** - tshipida tsha silabulu u bva kha pfallandothe ya u thoma u ya phanda (tsumbo m-apa), tshine tsha konou raima.

**Thanganyiso (blends, blending)**- tshipida tsha foniki hune vhagudi vha guda u tanganyisa maledere mavhili kana mararu na u fhira zwa bveledza mubvumo muthihi, sa kha **kh**, hune ha vha ho tanganyisa maledere **k** na **h**, **tsh** hune ha vha tanganyisa maledere **t**, **s** na **h**. liñwe na liñwe ja maledere ayo a vha na mubvumo wao. Hu dovha hafhu ha vha na thanganyiso ine maledere a vha na mubvumo wayo, tsumbo, thanganyiso ine ya bveledzwa nga nthani ha thuthuwedzo ya nasala silabiki **n** na **m**. Tsumbo, **mmama** - vuvhili ha maledere o swifhadzwaho a na mubvumo wao; **ntota** - **n** na **t** liñwe na liñwe ji na mubvumo walo. Dziñwe tsumbo kha Tshivenda dzi wanala kha maipfi o pambiwaho, sa kha khomphyutha, Afrika, phrofesa na mañwe. Kha **mphy**, hu na maledere maña, fhedzi kha maledere ayo hu na mibvumo miraru. Kuitele hoku ku tea u fhambanywa na mubvumo muthihi une wa bveledzwa nga maledere mavhili kana u fhira, sa kha **tsh**, hune thanganyiso ya vharuru ha maledere ayo ya vha na mubvumo muthihi. Hu a dovha ha vha na thanganyiso ya pfallandothe dzine dza fana (aa, ee, ii, oo, na uu) na dzi sa fani (ae, ai, ea, ei, io, iu, ou, oi, ua, ui, na mañwe).

**U linga (assessment)** - U wana mafhungo nga ha kushumele kwa mugudiswa nga ñdila ya fomaļa kana i si ya fomaļa.

**U linga ha mutheo (baseline assessment)** - U linga ha mathomoni ha u todou ñivha zwine vhagudiswa vha zwi ñivha.

**U linga ha u dzulela u itwa (*continuous assessment*)** - U dzulela u linga linga zwine zwa vha tshipiḡa tsha u funza na u tikedza mveledziso ya vhukoni ha u ḡwala na u vhala ha vhagudi nga u dzulela u ḡea muvhigo murahu.

**u ḡwala na tshigwada (*guided writing*)** - u ḡwala hune ha vha hone nga murahu ha musu mugudisi o thoma a ḡea pfunzo nga ha zwipiḡa zwa kuḡwalele sa, tshivhumbeo, kushumisele kwa zwiga zwa u vhala, girama kana kuḡwalele.

**U simuwa ha vhuḡwali (*emergent literacy/ growing literacy knowledge*)** - zwi amba uri vhagudi vha vha na ndivho ya maipfi o gandiswaho. Vhagudi vha vhona khandiso vha konou ḡivha ndivho yadzo, vha guda nga ha bugu na zwiḡori nga u vhalelwa nga vhaaluwa na vhagudi vhahulwane. Vha lingedza u ḡwala madzina avho nga u shumisa mihumbulo yavho sa vha konaho u vhala bugu, zwa vha ita uri vha takuwe siani vhuḡwali.

**u vhala na tshigwada (*guided reading*)** - u vhala ha mudededzi na tshigwada tshine tsha vha tsho vhumbwa zwo sedza vhukoni. Mudededzi u dededza vhagudi vha tshigwada itsho sa murangaphanda.

**U vhala na vhagudi (*Shared Reading*)** - nyito ine mudededzi a vhala na vhagudi kiḡasini. Mudededzi u vhala na kiḡasi yoḡhe. Hu nga shumiswa liḡwalo liḡulwane kana bugu khulu u itela uri mugudi munwe na munwe a kone u vhona zwine zwa khou vhaliwa.



